

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
Г.С. СКОВОРОДИ

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

СТУДЕНТСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО
ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ

ЗБІРНИК

НАУКОВИХ ПРАЦЬ МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ХНПУ
ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ

*(приурочений вшануванню пам'яті Польового
Гетьмана Слобідського козацького округу, Отамана
ГО «Окремий науково-освітній центр Українського
козацтва імені Г.С. Сковороди», генерал-отамана
Українського козацтва (2002 – 2021 рр.), ректора
ХНПУ імені Г.С. Сковороди (1980 – 2020 рр.),
академіка*

Івана Федоровича Прокопенка)

ВИПУСК XIII

ХАРКІВ – 2021

ББК 63.3 (укр.)

Головний редактор:

Гончарова О.С. – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, в.о. декана історичного факультету Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

Редакційна колегія:

Луценко М.В. – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, координатор з наукової роботи, заступник декана з начальної роботи на історичному факультеті Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

Матей Ю.Ф. – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня 4 року навчання, голова Студентського наукового товариства історичного факультету Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

*Затверджено Вченою Радою історичного факультету
Харківського національного педагогічного університету імені
Г.С. Сковороди
Протокол № 3 від 25.10.2021 р.*

Збірник наукових праць молодих вчених історичного факультету
Харківського національного педагогічного університету імені
Г.С. Сковороди. Харків, 2021. Вип.13. 282 с.

Даний збірник містить наукові статті, тези здобувачів вищої освіти історичного факультету ХНПУ імені Г.С. Сковороди, які присвячені актуальним проблемам історіографії та джерелознавства, антропологічного виміру історії, педагогіці та методиці викладання суспільствознавчих дисциплін, історії української культури та духовності, а також проблемам історії України та всесвітньої історії.

Тексти подаються в авторській редакції. За достовірність фактів, посилань, приміток, коментарів відповідає автор (автори) публікації.

©Автори публікацій, 2021

Авершина Аліна Олегівна

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти 2 року навчання 61 групи історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент, в.о. завідувача кафедри історії України **Мартінова І.С.**

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

ЗОБРАЖЕННЯ ПОВСЯКДЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА У ТВОРАХ І. НЕЧУЯ–ЛЕВИЦЬКОГО

Постановка проблеми. Художня література, як джерело вивчення повсякденної історії. Історики, культурологи все частіше звертаються до аналізу мистецьких надбань, як джерела вивчення повсякденності. Повсякденна історія складова історичної науки завдяки якій простежуються процеси становлення суспільства крізь призму мікроаналізу людської дійсності.

Аналіз останніх досліджень. У культурологічних та історико–літературних дослідженнях В.О.Власенко, О.І.Білецького, Н.Зінченко, Л.Мялковської до аналізу творів І. Нечуя–Левицького підходять з точки зору того, що він є певною мірою дослідником української традиційної культури, як складової історичної картини світу.

Метою статті є дослідження творів Івана Нечуя – Левицького, як історичного джерела для вивчення повсякденності українського селянства.

Виклад основного матеріалу. Сучасна українська історична наука розширює методологічну базу, звертаючись до найновіших розробок західних вчених, застосовує теоретичні установки й методи мікроісторії,

соціальної психології та культурології, етнології й антропології. В процесі вивчення повсякденності селян, змін у різних сферах буття, впливу технічного перевороту і процесів ідентифікації з'ясовується їх світобачення, розкривається зв'язок між способом життя їх побутом, світоглядними аспектами та менталітетом.

Одним з основних способів вивчати побут та світогляд селян до початку ХХст. було збирання етнографічного матеріалу, у широкому діапазоні від аматорських спроб, цікавих переважно самому збирачеві, до професійних досліджень. Більшість української інтелігенції та письменників ХІХст. знали на етнографії та були дослідниками історично–побутової сфери українського народу. Вони вдавалися до етнографічних розвідок, досліджували традиційні аспекти існування народу.

Художня література та тогочасна літературна критика мали вагомий вплив на розвиток уявлень про село. Разом з етнографічними нарисами література формувала цілісні образи українського селянина.

Культура та традиції українського селянства ХІХст. відігравали вагому роль у культурному житті та слугували головним джерелом у вивченні психологічних, ментальних, та світоглядних аспектів українського селянина. В подальшому роботи народознавців та етнологічні розвідки будуть слугувати для вивчення селянського повсякдення. Зазначимо, що у дослідженнях селянства головними проблемами були соціально – матеріальне становище селянина кріпака чи опис післяреформеного періоду, важливу роль відігравала культурно–світоглядна картина світу, землеробство, як один із головних повсякденних занять. Вагоме значення мав аналіз матеріально–побутового повсякдення.

Продовжуючи традиції літераторів першої половини ХІХст. По вивченню суспільного життя селян, Іван Нечуй – Левицький у творі

«Кайдашева сім'я» зображує сільське життя в перші роки після скасування панщини, про що говорить Кайдашиха: «Коли б мені тільки Господь віку продовжив, чого я не повиучувалась у панському дворі! Та згадка за панський двір навела думку про недавню панщину, навела сум на всіх» [5, с.45].

Автор часто наголошує на кріпосницькому минулому, наприклад слова старої Кайдашихи до невістки: «Не видумуй чортазна – чого. Як була я в панів, то робила за двох таких, як ти: варила обід на дванадцять душ; а ти й на п'ять душ не попнешся» [5, с.54]. Ці слова з твору демонструють важкість панщини та ставлення панів до кріпаків у тогочасній Наддніпрянській Україні.

Крім цього твір «Кайдашева сім'я» написаний 1860–1870рр., є джерелом у вивченні повсякденності українського селянина, він є відображенням тогочасної дійсності.

Зазначимо, що повсякденність українського селянина залежала від календарно–обрядового циклу. Письменник змалював ці аспекти у творі «Кайдашева сім'я»: «Настало літо. Почались жнива, почалася в полі робота. Сім'я літом мало сиділа в хаті, менше стало колотнечі. За гарячою роботою в полі не було часу сваритись. Кайдаші вижали свій хліб і стали заробляти у пана за сніп» [5]. «Жнива кінчились, настав вільніший час. Дівчата збирались на гулянку під корчмою» [5].

Л.Н.Виноградова у роботі «Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян» зазначала, що поведінка народу та їх сприйняття життя залежало від календарного періоду [4]. Характерно, що самі звичайні події життя сприймалися крізь призму надприродного.

Неодноразово у тексті Івана Нечуя – Левицького згадується неділя, як один із найголовніших днів тижня для українського селянина. У календарно–обрядовій традиції давні українці з повагою відносилися до

неділі, не робили важкої роботи та відвідували храм в цей день, це вважався неробочий день.

Взагалі в українській обрядовій традиції багато уваги приділяється дням тижня. В. Гнатюк в роботі «Нарис української міфології» зазначав, що в українській традиції персоніфікувалися дні тижня. Наприклад, п'ятниця або субота: п'ятницю вважали, як страшну жінку, що ходить по хатах та дивиться чим люди займаються, чи святкують її [2].

Повертаючись до аналізу календарної – обрядовості, що є невід'ємною частиною повсякдення у творі Нечуя – Левицького увага приділяється суботі, як дню поїздки на ярмарок. Цей факт засвідчує те, що в тогочасному українському суспільстві відбувається розвиток торгівлі, промислів. Коли селяни стали вільними, вони отримали більше прав розпоряджатися своїм нажитим майном та сільською продукцією, яку могли продати на міському ярмарку. Також зображення ярмарки у творі свідчить про проникнення міської культури в сільський осередок. У другій половині XIX ст. селянство стає більш мобільним, зростає міграція селян до міста у пошуку кращого життя. Також поява ярмарків у житті селянства може засвідчувати урізноманітнення повсякденного життя.

Традиційним заняттям селянства було землеробство. Земля і праця на ній виступали для селянина основою його життя. Хліборобство сформувало у народу особливе ставлення до землі. Не будучи по натурі сентиментальним, селянин у визначеннях землі використовував найніжніші епітети: «матінка–земля», «земля–годувальниця». Сакральне ставлення жителів села до землі виявлялося в поширеному звичаї кляти землю і в тих численних сільських обрядах, які були з нею пов'язані у світосприйнятті селянина земля – «дар Божий»[6].

І. Нечуй–Левицький у творі зобразив дві сторони життя українського селянства: трудову та побутову. Він показує, як селянин організовує свій життєвий простір на прикладі змальованих хат, за допомогою художніх

образів. «Балашова хата була мала й стара, вона розсунулась, випнула задвіркову стіну і ніби присіла на одпочинок, неначе стара баба. На причілку хата була підперта двома стовпами, обмазана білою глиною. Маленькі віконця ледве блищали. Хата була дуже низька. Стара лежанка з каміння. Стеля ввігнулась, а серед хати стояв тонкий побілений стовп» [5, с.81].

На сільське повсякдення впливало відкриття шинків на селі, цей факт може засвідчувати, що буденне життя на землі змінювалось святковими днями, ходінням до церкви, поїздками на ярмарок та відвідуванням шинка.

Автор приділив велику увагу аналізу повсякденного селянського харчування та культурі їжі. Аналізуючи слова з твору можна зазначити, що стіл тогочасного селянина не ряснів продуктами та великою кількістю страв. Автор зазначив, що найчастіше це був борщ та каша, зазначимо, що родина Кайдашів одна із заможних сімей на селі. За творчістю автора можна також прослідкувати та проаналізувати кулінарну культуру не лише повсякдення, а й наприклад святкового столу, що вбрали на сватання. Так автор зобразив, що нарізали сало, хліб та робили яечню крім того, що вагоме значення відводилось алкоголю. «Довбишка звеліла дочці розкласти челюстях трісок і спрягти яечню...Мотря поставила на стіл полумисок з сметаною й тарілку з шматочками сала...»[5, с.43–44].

З твору можемо виділити ще один приклад сватання де святковий стіл обмежувався лише варениками та горілкою: «Незабаром і вареники поспіли. Балашиха одцідила їх на друшляк і подала на стіл. «Вибайте на цей раз, будьте ласкаві. До вареників нема меду...»[5, с.84]. Аналізуючи селянське повсякдення крізь призму художніх образів Івана Нечуя–Левицького, зазначимо, що його творчість безумовно є джерелом вивчення родинно–побутових стосунків та матеріального світу українського селянина.

Отже значне місце в творах займають характеристики світоглядних аспектів селянського повсякдення. Вивчаючи художні твори Нечуя–Левицького можемо детально уявити селянську повсякденність в художніх образах автора. Крім того досліджуючи літературу ми можемо використовувати ці надбання в дослідженнях історії повсякдення ХІХст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький О. Вибрані праці. У 2т. Т.1. Від давнини до сучасності: збірник праць з питань української літератури. Олександр Білецький. Київ. Держлітвидав. 1960.505с.
2. Гнатюк В.М. Нарис української міфології. Львів. Інститут народознавства НАН України. 200.263с.
3. Власенко В. Художня майстерність І. С. Нечуя–Левицького. Київ. Радянська школа 1969.194с.
4. Виноградова Л.Н. Народная демонология и мифо–ритуальная традиция славян. Москва. Наука. 1976.432с
5. Іван Нечуй–Левицький. Кайдашева сім'я. Харків. Фоліо. 2013.150с.
6. Портнова Т. Любити і навчати: селянство в уявленнях української інтелігенції другої половини ХІХ століття. Дніпро. ЛІРА. 2016. – 240с.
7. Мялковська Л. Мова художніх творів І. Нечуя–Левицького: етнокультурний аспект. Лінгвостилістичні студії. Луцьк, 2015. Вип. 3. С. 110–117.
8. Зінченко Н. Роль І. Нечуя–Левицького у становленні національної ідеї Українського народу. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11986/Zinchenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 10.10.2021).

Бережна Ярослава Леонідівна

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти 2 року навчання 61м групи історичного факультету

Науковий керівник: к.п.н., доцент, доцент кафедри суспільно–правових дисциплін та менеджменту освіти **Микитюк С.О.**

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

НОРМАТИВНО–ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІТНЕСУ В УКРАЇНІ

Анотація. *Стаття присвячена аналізу нормативно–правових актів, що визначають загальні, основні, організаційні основи діяльності фітнесу в Україні. Визначено, що фітнес в Україні більш асоціюється з фізичною культурою і держава створює загальні умови його розвитку і функціонування для збереження і зміцнення здоров'я, удосконалення фізичної форми і врівноваженості емоційного стану.*

Ключові слова: *фітнес, фітнес індустрія, спосіб життя, здоровий спосіб життя, емоційний стан, фізичне виховання.*

Останнім часом особливого значення набувають питання здорового способу життя, профілактики захворювань, організації дозвілля, що передбачає удосконалення системи фізичного виховання. Разом з тим поява інноваційних видів оздоровчої фізичної культури в Україні пов'язана з інтенсивним розвитком фізкультурно–оздоровчої роботи і, перш за все, з можливостями та темпами зростання фітнес–індустрії, де створюються нові напрямки фітнесу і різні фітнес–технології, що мають свою специфіку.

Значна кількість публікацій, присвячених фітнесу, свідчить, про актуальність і живий інтерес до даної проблематики. Так, до питання ідентифікації поняття «фітнес» звертався Л. Чеховська [1]; сучасні фітнес–

технології як засіб виконання завдань з фізичного виховання для студентів з порушенням у стані здоров'я досліджували І. Усатова, С. Цаподой [2]; фітнес як засіб формування ціннісно–мотиваційних установок особистості, орієнтованої на здоровий спосіб життя досліджували Ю. Тесліцький, С. Кочурка [3].

Аналіз наукової літератури показав недостатність висвітлення правового аспекту функціонування фітнесу в Україні. Отже, мета статті – охарактеризувати основні нормативно–правові акти, що визначають загальні правові, організаційні основи діяльності фітнесу в Україні.

До основних міжнародних документів загального характеру у сфері спорту можна віднести Міжнародну хартію фізичного виховання та спорту 1978 року та Спортивну хартію Європи 1992 року [5]. Зазначенні документи встановлюють основні принципи регулювання розвитку спорту, яких повинні дотримуватися всі країни, що ратифікували угоди. До основних принципів відноситься: доступність занять масовим спортом без дискримінації за будь якими ознаками; державне регулювання розвитку мереж спортивних споруд.

Згідно зі ст. 1 Хартії кожна людина має основне право на доступ до фізичного виховання і спорту, необхідного для розвитку його особистості. Право розвивати фізичні, інтелектуальні і моральні здібності за допомогою фізичного виховання і спорту повинно бути гарантоване як у рамках системи освіти, так і в інших аспектах суспільного життя [5, с. 1].

Слово «фітнес» у перекладі з англійської означає «здібність, придатність» (від «to be fit» бути придатним до чогось, бути в хорошій формі, бадьорим, здоровим). За своїм цільовим призначенням «фітнес» ближчий загальноприйнятому у нас в країні поняттю «фізична культура». Однак це широке поняття є більш декларативним, що утверджує значимість фізичної активності для життя людини [3, с. 4]. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» фізична культура

розглядається як «...діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, яка спрямована на забезпечення рухової активності людей з метою їх гармонійного, передусім фізичного розвитку та ведення здорового способу життя» [6, с.1]. В законі визначено напрями фізичної культури та спорту, а саме: фізичне виховання різних груп населення, масовий спорт, фізкультурно–спортивна реабілітація.

Фітнес відноситься до масового спорту, який розуміється як частина спорту, основним змістом якого є раціональне використання людиною рухової діяльності як фактору підготовки до життєвої практики, оптимізації свого фізичного стану і розвитку. Масовий спорт дає можливість мільйонам людей удосконалювати свої фізичні якості та рухові можливості, зміцнювати здоров'я і продовжувати творче довголіття, протистояти небажаним впливам на організм сучасного виробництва та умов повсякденного життя.

Відповідно до Закону «Про фізичну культуру і спорт» масовий спорт (спорт для всіх) – це діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямована на забезпечення рухової активності людей під час їх дозвілля для зміцнення здоров'я [6, с.2].

Більш ретельно положення щодо фізичної культури і спорту закріплені Національною доктриною розвитку фізичної культури і спорту, де вказано, що фізичне виховання і масовий спорт є важливою складовою процесу повноцінного розвитку людини та її виховання, дієвим засобом профілактики захворювань, підготовки до високопродуктивної праці, захисту Батьківщини, забезпечення творчого довголіття, організації змістовного дозвілля, запобігання антигромадським проявам (Доктрина ст. 6) [7].

Важливим документом у галузі розвитку, в том числі й фітнес–індустрії є Стратегія розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року. Заплановано реалізацію стратегії в три етапи, а один із

результатів – це збільшення відсотка населення до 30%, які оберуть регулярну рухову активність. Передбачено проведення реалізації стратегії у три етапи: перший – 2021–2022 роки, другий – 2023–2024 роки, третій – 2025–2028 роки [9, с.3].

Визначено мету Стратегії як виховання фізично активної нації та формування позитивного іміджу України як передової спортивної держави на основі сучасної і доступної спортивної інфраструктури.

В Стратегії визначені завдання, що потребують розв'язання у сфері фізичної культури і спорту за п'ятьма напрямками: фізично активна нація, спорт вищих досягнень, спортивна інфраструктура, цифрова трансформація сфери фізичної культури і спорту, кадрове забезпечення сфери фізичної культури і спорту.

Слід відзначити, що вперше на території України розпочато розробку професійних стандартів для фахівців фітнесу: персонального фітнес-тренера, фітнес-тренера групових програм, тренера аквафітнесу, фітнес-консультанта, тренера дитячого фітнесу, менеджера фітнес-сервісу.

Наприклад, функціонал персонального фітнес тренера повинен бути надзвичайно широким – це базові знання з анатомії та фізіології людини, з дієтології, спортивної медицини, вміти надавати першу медичну допомогу [8, с.2]. Не менш важливим є вміння комунікувати із споживачем фітнес послуг, що передбачає кваліфікацію в області психології та маркетингу.

Діяльність персонального фітнес-тренера передбачає розробку та впровадження персональної фітнес-програми з урахуванням індивідуальних потреб та особливостей клієнта (вік, стать, схильність до певних захворювань тощо), контроль за ефективністю реалізації програми, мотивацію клієнтів, орієнтацію на здоровий спосіб життя.

Розроблений професійний стандарт є складовою реалізації «Глобального плану дій щодо підвищення рівня рухової активності на

2018–2030 рр: активне населення для здорового світу» Всесвітньої організації охорони здоров'я, а також державної політики України в рамках Національної стратегії з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 р. «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація» [9–11].

Таким чином, аналіз нормативно–правових актів свідчить, що в Україні створені загальні умови для розвитку і функціонування фітнес індустрії, що дозволить зберігати та зміцнювати здоров'я, врівноваженість емоційного стану, удосконалювати фізичну форму й самопочуття людей. Крім того, фітнес–рух набуває популярності в Україні, але його динаміка дуже повільна.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Чеховська Л. Теоретико – методичні основи організаційного та кадрового забезпечення системи оздоровчого фітнесу в Україні. URL: https://www.ldufk.edu.ua/files/Nauka/Naukova%20robota/Chexovska%20dise rtacija%202020_1.pdf
2. Усатова І.А. Сучасні фітнес-технології, як засіб виконання завдань з фізичного виховання для студентів з порушенням у стані здоров'я : навч.-метод. посіб. / І. А. Усатова, С. В. Цаподой ; Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького, Ін-т фіз. культури, спорту і здоров'я, Каф. фіз. виховання. - Черкаси : ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2014. 88 с.
3. Тесліцький Ю.П., Кочурка С.О. Фітнес як засіб формування ціннісно-мотиваційних установок особистості, орієнтованої на здоровий спосіб життя. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/2/109.pdf>
4. Про фізичну культуру і спорт. Закон України від 24.12.1993 № 3808-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text>
5. Міжнародна хартія фізичного виховання та спорту. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_350

6. Національна доктрина розвитку фізичної культури і спорту. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1148/2004#Text>
- 7 . Єдиний фітнес – стандарт України. URL: <https://uastandard.fitness>
8. Про Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація»: Указ Президента України від 09.02.2016 № 42/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/42/2016>
9. Про затвердження Ліцензійних умов провадження фізкультурно-оздоровчої та спортивної діяльності: організації та проведення спортивних занять професіоналів та любителів спорту, діяльності з підготовки спортсменів до змагань з різних видів спорту, визнаних в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-01>
10. Про пріоритети розвитку фізичної культури і спорту в Україні: Указ Президента України від 11.06.2014 р. № 503/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/640/2008>

Біліченко Віталій Ігорович

здобувач другого (магістерського) рівня вищої
освіти 2 року навчання 61 групи
історичного факультету

Науковий керівник: к.п.н., доцент, доцент
кафедри суспільно–правових дисциплін та
менеджменту освіти **Микитюк С.О.**

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

СТВОРЕННЯ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ФУНКЦІЙ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАДЗВИЧАЙНОЇ КОМІСІЇ (1918 РІК – ПЕРША ПОЛОВИНА 1919 РОКУ)

Захопивши владу в Україні, більшовики розпочали створювати державний механізм, значне місце в якому належало каральному апарату. Останній створювався і функціонував на основі проголошених Жовтневою революцією загальних принципів доцільності – на зразок російських. Радянська влада в Україні утверджувалась у формі тимчасових надзвичайних органів, наділених широкими повноваженнями. До них слід віднести насамперед Тимчасовий робітничо-селянський уряд України, Всеукраїнський ревком, Раду робітничої і селянської оборони України, Раду української трудової армії, їхні територіальні відгалуження, а також комбідри, комнезами, надзвичайні комісії та революційні трибунали [1, с. 13]. У перші місяці радянської влади на Україні завдання цих органів полягало в тому, щоб будь-яким чином, включаючи застосування надзвичайних заходів, придушити опір утвердженню більшовицького режиму. Здійснення такої політики можливе було лише завдяки потужній репресивній системі придушення, викорінення інакомислення, системі, яка б проникала в усі верстви суспільства і прикривалась «новою»,

класовою, інтернаціональною ідеологією. Одним з таких органів і була Надзвичайна комісія.

Декретом від 3 грудня 1918 р. «Про організацію Всеукраїнської Надзвичайної Комісії» на Україні було створено чекістські органи. У документі говорилося: «Утворити при відділі внутрішніх справ Всеукраїнську надзвичайну комісію з боротьби з контрреволюцією, спекуляцією, саботажем та злочинами за посадою». Тут же було обговорено: «Підпорядкувати цю комісію безпосередньо Тимчасовому Робітничо-Селянському уряду України». А вже на початку 1920р. ВУНК отримала повну від НКВС організаційну самостійність. Місцеві НК в Україні почали виникати ще до створення ВУНК. На деяких прикордонних з РРФРР територіях України, де була встановлена радянська влада, організовувалися місцеві НК, тимчасово за згодою ЦК КП(б)У і ЦВРК підпорядковані ВНК. На Південному фронті, як і на інших фронтах, діяли фронтові й армійські НК, а в прикордонній з Україною – прикордонні НК РСФРР. Почав складатись відповідний порядок їх діяльності [4, с. 37]. А видання спеціального декрету про створення ВУНК зробило цю роботу більш цілеспрямованою і організованою. Головою ВУНК був призначений член ЦК КП(б)У І.І. Шварц, а його замісниками – Ф. І. Миколаєнко і Корачаєв.

12 грудня 1918 р. на засіданні Президії ВНК було прийнято рішення про передачу Україні всіх прикордонних апаратів НК. А 27 грудня 1918 р. Тимчасовий Робітничо-Селянський уряд України прийняв нову постанову «Про Всеукраїнський, фронтові і місцеві надзвичайні комісії». Всі місцеві українські НК, які знаходились за бувшою демаркаційною лінією були підпорядковані ВУНК. Постанова регламентувала й інші організаційні задачі. ВУНК було запропоновано організувати об'їзд і інструктування місцевих НК, організувати їх роботу, провести наради для узгодження

інструкцій. Таким чином, в січні 1919 р., після деякого організаційного періоду ВУНК перейшла до практичної роботи [5, с. 9].

Партійне керівництво приділяло багато уваги підбору кадрів для роботи в НК, та не зважаючи на активну роботу по поповненню кадрового складу, їх було недостатньо. Враховуючи тяжке становище з кадрами Тимчасовий робітничо-селянський уряд України 7 січня 1919 року об'єднав Харківську НК з ВУНК, зобов'язавши останню посилити боротьбу з контрреволюцією і злочинами за посадою [4, с. 38]. Велику увагу також приділяли будівництву центрального апарату ВУНК, створенню нових губернських та уїздних НК по боротьбі з контрреволюцією. Ця робота найактивніше проводилась в січні-лютому 1919 р.

2 квітня 1919 р. Раднарком України призначив М. І. Лациса головою ВУНК, а І. І. Шварц став його замісником. М. І. Лацис звернувся до всіх органів НК України з циркулярним листом, присвяченим питанням боротьби з контрреволюцією, в якому визначив головні напрями діяльності чекістів, наголошуючи на використанні більш глибокого, класового підходу при застосуванні покарань і дотримання соціалістичної законності [2, с. 277]. 7 травня 1919 р. Політбюро ЦК КП(б)У розглянуло питання про принципи керівництва ВУНК, ухваливши пропозиції М. І. Лациса. Було встановлено слідуєчий порядок: ЦК КП(б)У визначає політичну лінію роботи ВУНК, голова ВУНК особисто відповідає за всю роботу НК, послідовно втілює в життя план роботи НК, визначає структуру і внутрішній розпорядок НК. Колегія ВУНК в випадку незгоди з діями голови може обжалувати їх в НКВС. В документі підкреслювалась необхідність посилити контроль за діяльністю НК з боку ЦК КП(б)У [6, с. 71].

Структура та штат ВУЧК були уточнені протягом 1919 р. постановами президії, її колегії. В відповідності з цим рішенням центральний апарат ВУЧК складався з колегії і її президії, а також секретного, юридичного,

оперативного, іноземного і інструкторського відділів, підвідділів інформації і зв'язку, транспортного і комендантського, контрольно-ревізійної колегії і допоміжних господарських і канцелярських підрозділів [3, с. 253]. В березні при ВУЧК був створений відділ іноземного контролю для боротьби з діяльністю агентів іноземних держав. Найважливішими відділами ВУЧК були оперативний, секретний і іноземного контролю. Вони здійснювали боротьбу з силами внутрішньої і зовнішньої контрреволюції. Іногородній відділ підтримував зв'язки з місцевими Радами з питань створення ЧК, здійснював загальне керівництво їх діяльністю. Інформаційний відділ збирав дані для засобів масової інформації про дії контрреволюційних сил, направляв в редакції офіційні повідомлення комісії, давав дозвіл на публікацію іншого матеріалу, що стосувався діяльності НК [6, с. 43].

30 травня 1919 р. спільною постановою ВУЦВК, Раднаркома УРСР, НКВС і ВУНК було затверджено Положення про Всеукраїнську і місцеві надзвичайні комісії, яка визначала місце і правове положення чекістських органів в системі радянського державного апарату, а також закріплювала головні принципи їх діяльності.

Таким чином, ВНК та її територіальний відділ – Всеукраїнська надзвичайна комісія по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією та службовими злочинами (ВУНК) були головним провідником політики, спрямованої на придушення, в тому числі засобами терору, будь-якого опору політичному режиму.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гончарова О. С. Історія України новітнього часу: Навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету. Харків: Антиква, 2017. 332 с.

2. Из истории Всероссийской чрезвычайной Комиссии (1917-1921 гг.): Сборник документов. М.: Гос. Издательство политической литературы, 1958ю 510 с.
3. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя. Київ: Основи, 1996. 396 с.
4. Маймескулов Л.Н., Рогожин А.И., Стапис В.В. Всеукраинская чрезвычайная комиссия (1918–1922). – Харьков: Изд-во Харьк. ун-та, 1971..
5. На защите революции... Из истории Всеукраинской Чрезвычайной комиссии 1917-1922гг. Киев: Издательство политической литературы. 1971. 392 с.
6. Яковенко Д.Т. Высшие органы власти Украинской ССР в условиях строительства социализма. К., 1975. 275.

Вільк Данііл Олександрович

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти 2 року навчання 61м групи історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент кафедри історії України **Луценко М.В.**

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

ПЛАНИ АЛЬФРЕДА РОЗЕНБЕРГА ЩОДО УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ ВІЙНИ

Одним з кращих теоретиків нацистсько-фашистського гегемонізму був виходець з прибалтійських німців Альфред Розенберг, один із засновників НСДАП і найближчий соратник Гітлера. Очоливши спеціальну службу - Бюро зовнішньої політики (АПА), він постійно проводив дослідження та вияснення політичної кон'юнктури в Німеччині та інших країнах Європи задля складання рекомендацій для подальшого вироблення політичних кроків нацистського керівництва.

Розенберг поставив ідею «народного імперіалізму» - експансіоністської зовнішньополітичної діяльності нацистського керівництва, яка була сформульована ним у книжці «Головні засади німецької зовнішньої політики» (1927 р.). Цю ідею він протиставив капіталістичному і комуністичному імперіалізму. На відмінно від капіталістичної експлуатації одного народу іншим, або спробам асиміляції народів у расовому та культурному сенсі, він відстоює право сильнішого народу, до якого відноситься Німеччина з її населенням. У цьому контексті передбачалася територіальна експансія за рахунок слабших народів, захоплення їхніх територій для чисто расових селянських поселень.

Виходячи зі своєї концепції, Розенберг поділив народи на органічних союзників і органічних ворогів Німеччини, до останніх він відніс Росію і Польщу. В той же час, він, на відміну від Гітлера, приділяє велику увагу українському народу як органічному союзнику Німеччини і вважає за необхідне створення незалежної української держави при підтримці Німеччини, яка могла б стати «точкою опертя німецької східноєвропейської політики» [1, с. 365].

Розенберг постійно наголошував на необхідності використання націоналістичних течій Східної Європи як важливої психологічної зброї в реалізації експансіоністських завдань зовнішньої політики Німеччини. З цією метою ним особисто, а також співробітниками Східної секції АПА НСДАП під керівництвом доктора Лейббрандта підтримувались тісні контакти з різними групами української націоналістичної еміграції в Німеччині (такими як ОУН, УНДО і профашистська УНАКОР полковника Остряниці). Як засвідчують факти, фашистська верхівка обмірковувала найвагоміші докази політично-пропагандистської підготовки нападу на Польщу. Ідеальним вони вважали такий варіант, коли конфлікт із Польщею не буде відверто викликаний Німеччиною. Саме ці міркування і спричинили посилений інтерес німців до «української карти». Це підтверджує і довірча розмова відповідального працівника Міністерства закордонних справ Німеччини П. Клейста з німецьким журналістом 2 травня 1930 р. Йшлося про те, щоб зусиллями українських угруповань підготувати масовий виступ проти польської влади. «Не треба піддавати спеціальній обробці українські керівні кола, – наголошував П. Клейст, – бо останні події (мається на увазі передача німцями Закарпаття Угорщині. – Авт.) аж ніяк не похитнули їх відданості Берлінові. Здійснивши таку підготовку, ми змогли б потім дати Польській Україні сигнал до повстання. Із Словаччини та Карпатської України ми направили б одразу

великі партії зброї та боеприпасів, а також відрядили б добре навчені військовій справі загони січовиків» [2, с. 182].

Між Берліном і Львовом було встановлено тісний безпосередній контакт. Вогнище пожежі в українських районах дало б Німеччині привід для воєнного втручання у великих масштабах. Щоправда, у випадку німецько-польського конфлікту «українське питання», з огляду на його специфіку, не обмежалося б відносинами між двома країнами, а неминуче набуло б ширшого міжнародного масштабу. Це сталося б тому, що при успішній реалізації намірів гітлерівців проти Польщі загроза нависла б над країнами Південно-Східної Європи, Прибалтикою і Радянським Союзом. Володіння Західною Україною давало б Німеччині змогу мати вигідний стратегічний плацдарм, а водночас і засіб постійного тиску на СРСР. Безумовно, такий розвиток подій не міг влаштовувати Радянський Союз, і це дуже добре розуміли керівні кола Третього Рейху [4, с. 289].

Автори плану «Вайс», враховуючи насамперед сильні антирадянські упередження польського керівництва, вважали неймовірним виступ СРСР на боці Польщі. Водночас доводилося зважати на можливість рішучої протидії Радянського Союзу спробам нацизму захопити Західну Україну. Усвідомлення цієї обставини викликало серйозні сумніви стосовно плану організації повстання у краю. Отже, Західна Україна ставала одним із ключових пунктів, у яких під час підготовки гітлерівської агресії проти Польщі безпосередньо зіткнулися геополітичні інтереси Німеччини та Радянського Союзу. Проте жодна зі сторін – ні фашистське керівництво, ні радянський уряд – не виявляли тоді прагнення до подальшого загострення відносин і доведення їх до стану війни [3, с. 456-460].

Отже, українські землі розглядалися у перспективі як одна з основних цілей завойовницької політики фашизму, а 1939 р. німецький уряд був зацікавлений у тому, щоб під час воєнних кампаній Третього Райху проти Польщі та західних держав СРСР займав нейтральну позицію. Це дало б

Німеччині змогу уникнути війни на два фронти. Треба було укласти німецько-радянську угоду із зафіксованими у ній відповідними зобов'язаннями Москви.

У той же час подальші кроки Розенберга показують, що ідею необхідності створення української держави він висував, виходячи лише з тактичних міркувань, маючи на увазі, перш за все, геополітичні інтереси Німеччини. Так, вже у директиві керованого ним Бюро зовнішньої політики НСДАП до начальника бюро преси Рейху Дресслера «Головна лінія німецько-польської політики» від 29 липня 1933 р. наголошується на необхідності «посилити польський апетит на Радянську Україну» з метою можливого обміну частини територій східної Німеччини, які були захоплені Польщею після Першої світової війни, на Литву з портом Мемель і різні частини Радянської України.

В листі до Гітлера від 12 травня 1934 р. Розенберг пропонує разом з Англією підтримати можливу експансію Польщі «в бік Чорного моря» у випадку війни СРСР і Японії, мотивуючи тим, що «в рамках такого союзу можливо б було виторгувати деякі економічні компенсації для Німеччини, і знаходить підтримку фюрера».

Напередодні початку війни Німеччини проти Польщі в 1939 р. А. Розенберг приділяв особливу увагу контактам фашистського керівництва з ОУН, наголошуючи на тому, що для виконання диверсійних завдань в Західній Україні можливе використання членів ОУН вермахтом. Але при цьому цей німецький діяч вважав, що для того, щоб підняти народ, ця організація є цілком невідповідною.

Проте виходячи з інтересів Німеччини, планів Гітлера щодо необхідності забезпечення німцям «життєвого простору» за рахунок східних слов'ян, Розенберг зробив відчутну ревізію своєї концепції щодо можливого створення незалежної української держави при підтримці Німеччини. Так, у травні 1939 р. у своєму щоденнику Розенберг писав:

«Виходячи з історичної перспективи, народи (Східної Європи – авт.) мають лише наступний вибір: або бути знищеними Росією, або під німецькою опікою хоча і втратити можливість на збройні сили і право на власну зовнішню політику, при цьому, все ж, зберегти свою національну відмінність, свою екзистенцію і своє право на працю».

Таким чином можна сказати, що основою концепції експансіоністської зовнішньополітичної діяльності фашистського керівництва була ідея «народного імперіалізму». Передбачалася територіальна експансія за рахунок слабших народів, захоплення їхніх територій для чисто расових селянських поселень.

Розенберг приділяв велику увагу українському народу як органічному союзнику Німеччини і вважає за необхідне створення незалежної української держави при підтримці Німеччини. Українські землі розглядалися у перспективі як одна з основних цілей завойовницької політики фашизму. План Розенберга передбачав збереження етнічного характеру східних територій, за винятком Прибалтики. Головним для нього було послабити та ізолювати Росію, що її він ненавидів і боявся. Звідси – Розенбергів задум утворити навколо Великоросії ланцюг національних держав, залежних від Німеччини та ворожих до Росії. Однією з них бачилася Україна. Вона була найбільша, тому й вимагала до себе найбільшої уваги.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дашичев В. І. Банкрутство стратегії німецького фашизму. / В. І. Дашичев. К.: Історичні нариси, 1973. 664 с.
2. Ліпкан А. Г. Українське питання в радянсько-польських стосунках 20-50-х років ХХ ст.: військово-історичний аспект. дис. канд. істор. наук.: спец. 07.00.01. «Історія України». К.: Київський національний університет культури і мистецтв, 2003 р. 230 с.

3. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Упорядкування Володимира Косика. У 4-х тт. Т. 2. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. 384 с.

4. Шайкан В. О. Колабораціонізм в Україні у роки Другої світової війни: причини виникнення, особливості, масштаби / В.О. Шайкан // Друга світова війна і доля народів України: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. К.: Сфера, 2005. С. 44-51.

Власюк Денис Юрійович

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти 2 року навчання 61 групи історичного факультету

Науковий керівник: к.п.н., доцент, доцент кафедри суспільно–правових дисциплін та менеджменту освіти **Микитюк С.О.**

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

ПРАВО НА ЖИТТЯ ЯК НЕВІД'ЄМНЕ ПРАВО КОЖНОЇ ЛЮДИНИ

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню одного з природних, невід'ємних і невідчужуваних прав людини як право на життя. Воно є притаманним для кожної людини, виражає незалежність особистості від державної влади. Особливу увагу автор приділяє моменту появи і припинення цього права. Констатує, що більш ґрунтовне розуміння положень права на життя є можливим через розкриття інших прав, сформульованих новим четвертим поколінням прав людини.*

***Ключові слова:** право на життя, природне право, Міжнародний Білль про права людини, евтаназія, смертний вирок, мораторій на застосування смертної кари.*

Права людини є невід'ємною частиною її існування. Багатогранність людини, суспільства, держави породжує появу нових прав, змінність їх пріоритетів. Важливою особливістю людини є наявність у неї невід'ємних прав, які не можна втратити, бо вони пов'язані із самим фактом людського існування.

Одним із таких невід'ємних, фундаментальних прав людини є право на життя, яке закріплено у багатьох універсальних міжнародно-правових документах та у конституціях більшості держав світу.

Проблеми прав людини досліджували багато вчених–правознавців. Так, історичні аспекти розвитку прав людини вивчали С. Алексєєв, П. Рабінович, О. Скакун, М. Стефанчук та ін.; покоління прав людини

аналізували М.Абдулієва, Р.Кравченко, М.Лаврік, К.Слюсар, Д.Шебаніц; класифікували та досліджували різні групи прав людини В.Копейчиков, А.Колодій, Є.Краснов, Ж.Пустовіт, Н.Ткаченко, А.Федорова та інші.

Водночас у наявних роботах відсутній узагальнюючий аналіз закріплення права на життя у нормах міжнародного і українського законодавства і характеристика обставин, які впливають на можливість його обмеження, що і обумовило вибір теми дослідження.

Мета статті – узагальнити відомості щодо права на життя як невід’ємного права кожної людини.

Право на життя є природним, невід’ємним і невідчужуваним. Це полягає у тому, що держава не може позбавити людину цього права, не може дарувати його. Зазначені права є невідчужуваними від людини, вони виражають незалежність особистості від державної влади. Держава зобов’язана утримуватися від втручання у сфери, врегульовані цим правом.

Право на життя, як і інші природні права людини є неподільними, взаємозалежними і взаємопов’язаними. Це означає, що різні права людини по суті пов’язані між собою і не можуть розглядатися окремо. Здійснення одного права залежить від здійснення багатьох інших прав, і немає жодного права, яке було б важливіше за інші.

Право на життя як і права людини взагалі є універсальними. Це означає, що вони так само стосуються всіх людей в усьому світі, причому без обмежень за часом. Кожен має право користуватися правами людини без будь-якої різниці, як-то щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища [1].

Природні права людини, як і право на життя, отримали належне закріплення у так званому Міжнародному Біллі про права людини, що складається із Загальної декларації прав людини, яка була прийнята

Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права та Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, що були прийняті 19 грудня 1966 року, і відповідних протоколів до них. Абзац перший преамбули Декларації та двох Міжнародних пактів звучить однаково: «визнання гідності, властивої всім членам людської родини, та рівних і невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру в усьому світі». А у ст. 1 Загальної декларації прав людини записано, що всі люди народжуються вільними й рівними за своєю гідністю та правами. Вони наділені розумом і совістю та повинні діяти один стосовно одного в дусі братства [2]. Отже, Загальна декларація прав людини стала першим в історії людства документом, який проголосив універсальний, загальний характер прав людини і може вважатися підсумковим документом, що об'єднав права людини різних поколінь [3, с. 235].

На національному рівні право на життя, на повагу до гідності людини, право на особисту недоторканність закріплені в Конституції України як вищі соціальні цінності, які належать людині. Вони є первинними та займають центральне місце в Основному Законі, державі та в суспільстві взагалі.

Конституція України проголошує, що конституційні права і свободи, зокрема право людини на життя, гарантуються і не можуть бути скасовані, що забороняється внесення будь-яких змін до Конституції України, якщо вони передбачають скасування прав і свобод людини і громадянина. Не допускається також звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, в тому числі невід'ємного права людини на життя, в разі прийняття нових або внесення змін до чинних законів [4].

Отже, за своїм змістом положення частини другої статті 22 Конституції України передбачають, з одного боку, обов'язок держави гарантувати конституційні права і свободи, насамперед право людини на життя, а з

другого - утримуватись від прийняття будь-яких актів, які призводили б до скасування конституційних прав і свобод, а отже - і права людини на життя. Виходячи з положень частини другої статті 8 Конституції України, норма частини другої її статті 22 має враховуватись при прийнятті законів та інших нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання відповідних суспільних відносин [5].

Природні права спрямовані на підтримку у людини почуття власної гідності, вони базуються на потребах людини у повноцінному житті, коли кожна особистість, маючи невід'ємну гідність та цінність, користується повагою та захистом з боку держави. Звертаючись до права людини на життя слід відзначити такі його особливості, які пов'язані із визначення моменту появи і припинення цього права. Так, право людини на життя як природне право виникає з моменту початку життя та походить від самої природи людини.

Щодо історії даної проблематики варто зазначити, що вперше на таку проблему звернули увагу римські юристи, які визначили право зачатої до смерті спадкодавця дитини (так званого «постума») на спадщину. При цьому, в решті випадків момент початку життя людини збігався з її народженням. Власне, це правило збереглося до наших часів і успішно перейшло в цивільні кодекси країн континентальної системи права. Проте, такий підхід стосується лише приватного права. Загалом же кожна країна індивідуально підходить до вирішення даного питання. Причому, міжнародні органи займають здебільшого нейтральну позицію. Так, справа Європейського суду з прав людини *Vo v. France*, у якій Суд зазначив, що питання про те, з якого моменту виникає право людини на життя, повинно вирішуватися на національному рівні. При цьому Суд звернув увагу на відсутність згоди в Європі єдиного регулювання статусу плода. Також Європейський суд зауважив, що потенціал ембріона стати людиною потребує захисту в рамках права на гідність. Проте, водночас

було зазначено, що це не вимагає визнавати ембріон людиною, яка може скористатися правом на життя у розумінні ст.2 Конвенції про захист прав і основоположних свобод. Тобто Суд вирішив не брати на себе відповідальність, визначаючи право плода на життя. Взагалі, слід зазначити, що Рада Європи 1986 ухвалила Декларацію №1046, у якій визначила положення, що непрямо лягли в основу рішення по справі Во, адже основною ідеєю даної Декларації є те, що ембріони потребують поводження, гідного людини [6, с. 139].

Держави по-різному підходять до вирішення питання правового захисту ненародженої дитини. Так, у Франції людина отримує правовий захист через 10 днів після зачаття, у Данії – 12 тижнів, а у Швеції – 20. На відміну від цих країн, в Японії право на життя захищається з моменту народження [6, с. 140]. В Україні, згідно з ч.6 ст.281 ЦК штучне переривання вагітності дозволено на терміні до 12 тижнів, а у деяких випадках – з 12 до 22 тижня (при наявності підстав визначених законодавством), але це не означає захист права на життя ненародженої дитини, бо українське законодавство більше звертається до захисту прав матері, що може нашкодити жінці при проведенні таких процедур у більш пізній період [7].

Слід зазначити, що людина має право на життя, і з природньої точки зору загальновизнаного положення про момент його початку не існує, бо те, що знаходиться в утробі матері, з точки зору природного права є людиною. Тут слід враховувати юридичний аспект права на життя, бо правоздатність, яка виникає з моменту народження людини (народження фізичної особи) є визнаною у більшості країн світу.

Окрім початкового етапу права на життя, дискусійним вважається питання можливості позбавлення життя людини. По-перше, мова йдеться про еутаназію. Так, ставлення до еутаназії у світі неоднозначне. В повній мірі її легалізували в усіх формах Нідерланди, Бельгія та Люксембург.

Дозволена або допускається пасивна евтаназія у Франції, Ізраїлі, Іспанії. До їх числа можна приєднати також Південну Корею.

Шляхом прийняття судових рішень (прецедентів) проблему регулюють у США. Так, активна евтаназія легалізована в шести штатах США. В інших - вона законодавчо заборонена, але застосовуються різні моделі пасивної евтаназії, виходячи із загального законодавства і судових прецедентів [8].

В Україні ч.4 ст. 281 ЦК зазначено, що забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя [7].

Європейський суд з прав людини питання, пов'язані із завершенням життя умовно поділяє на 2 групи: власне евтаназію та припинення лікування, що підтримує життєво важливі функції. Щодо евтаназії суд вважає, що зі статті 2 Конвенції неможливо вивести право на те, щоб померти як від рук третьої особи, так і за допомогою державного органу [8].

По-друге, застосування з боку держави смертного вироку. Але, слід враховувати, що в країнах, які не скасували смертної кари, смертні вироки можуть виноситися тільки за найтяжчі злочини відповідно до закону, який діяв під час вчинення злочину і який не суперечить постановам Пакту і Конвенції про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього.

Це покарання може бути здійснене тільки на виконання остаточного вироку, винесеного компетентним судом. Коли позбавлення життя становить злочин геноциду, слід мати на увазі, що ніщо в цій статті не дає державам-учасницям Пакту права яким би то не було шляхом відступати від його зобов'язань, прийнятих згідно з постановами Конвенції про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього. Кожен, кого засуджено до смертної кари, має право просити про помилування чи про пом'якшення вироку. Амністія, помилування або заміна смертного вироку можуть бути даровані в усіх випадках [9, с. 131 -132].

На початку ХХІ століття смертну кару скасовано у багатьох державах, зокрема, у майже всіх європейській державах (окрім, наприклад, Білорусі). Цьому процесу сприяли активні дії Ради Європи, яка встановлювала заборону смертної кари або принаймні введення мораторію на її виконання, в якості вимоги для вступу до Організації. При вступі до Ради Європи Україна також взяла на себе зобов'язання встановити мораторій на виконання смертних вироків одразу зі вступом, а впродовж трьох років ратифікувати протокол № 6 до Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод щодо скасування смертної кари. Враховуючі необхідність виконання зазначених міжнародно-правових зобов'язань та наполегливість Парламентської Асамблеї Ради Європи, Україна також вирішила це завдання. Остаточно смертна кара в Україні була визнана неконституційною рішенням Конституційного Суду України про смертну кару від 29 грудня 1999 року. На думку проф. Шевчука С., цьому рішення належала виключна важливість саме тому, що вперше практика конституційного судочинства в Україні однозначно встала на позиції визнання за конституційними правами та свободами, принаймні за фундаментальним правом на життя, природно-правового характеру, застосувавши принципи природного права. У рішенні зазначалося, що «право на життя належить людині від народження і захищається державою...Позбавлення людини життя державою внаслідок застосування смертної кари як виду покарань, навіть у межах положень, визначених законом, є скасуванням невід'ємного права людини на життя...». Разом з тим, процесу скасування смертної кари іноді протистоїть суспільна думка. Так, у багатьох країнах, які впровадили заборону смертної кари, більшість населення була налаштована проти такого рішення законотворців [10, с. 44].

Таким чином, право на життя є невід'ємним, природним правом кожної людини і включає правові елементи, пов'язані з моментом його

появи і припинення, що впливає на розуміння людської природи і юридичного аспекту існування людини. Право на життя пройшло тривале історичне випробування і на сучасному етапі закріплюється у законодавстві на міжнародному і національному рівнях, що підкреслює повагу до нього і захист з боку держави. Крім того, становлення права на життя як фундаментального права людини передбачає дослідження новітніх аспектів його розвитку, пов'язаних із формуванням нового четвертого покоління прав людини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Що таке права людини? URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/what-are-human-right>.
2. Загальна декларація прав людини, прийнята 10.12.1948 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
3. Слюсар К. Закріплення поколінь прав людини в міжнародних документах. Підприємництво, господарство і право. Теорія держави і права. № 12. 2017. С. 234-237
4. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254 к/ 96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Право на життя. Конституційний суд України URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/421-pravo-na-zhyttya>.
6. Береговий Д.І. Початок життя людини: юридичний вимір. Національний університет «Києво-Могилянська академія». URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3364/%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
7. Цивільний кодекс України. Закон від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15>.

8. Чи має людина право на смерть – позиція ЄСПЛ URL: https://zib.com.ua/ua/141629-chi_mae_lyudina_pravo_na_smert__poziciya_es
9. Ткаченко Н. Міжнародно-правовий захист права на життя. Національний університет «Одеська юридична академія». URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3506/%D0%A2%D0%BA%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
10. Федорова А.Л. Право на життя як невід’ємне природне право людини. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/view>

Водяницька Людмила Сергіївна

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої
освіти 2 року навчання 61 групи
історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент, доцент
кафедри всесвітньої історії **Місостов Т.Ю.**
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

ШЕСТИДЕННА ВІЙНА В РАМКАХ АРАБО-ІЗРАЇЛЬСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ

Сучасний арабо-ізраїльський конфлікт почався фактично тієї миті, коли Ізраїль оголосив про незалежність у 1948 році. Шестиденна війна в 1967 році стала черговим великим військовим протистоянням після Суецької кризи 1956 - 1957 років. Тоді Єгипет оголосив про націоналізацію Суецького каналу, у відповідь армія Ізраїлю за підтримки Франції та Великої Британії захопила Синайський півострів. Однак під тиском СРСР і США Ізраїль відступив із захоплених територій, а на єгипетсько-ізраїльському кордоні на півострові з'явилися миротворці ООН[5].

Після Карибської кризи Радянський Союз не наважувався встрягати у відкрите протистояння із західними країнами. Однак продовжував змагатися з ними за вплив у різних регіонах по всьому світу, зокрема на Близькому Сході. Тут Захід підтримував Ізраїль, а СРСР - арабські країни, насамперед Єгипет [1].

У 1952 році після військового перевороту в Єгипті до влади прийшов Гамаль Абдель Насер. Він зблизився із Радянським Союзом, а у відповідь отримав велику фінансову допомогу, зерно та інші товари. Радянські інженери збудували Асуанську греблю, великі заводи та інші промислові

підприємства. Але головне - СРСР відправив до Єгипту зброю, військову техніку та групу військових фахівців, які консультували єгипетську армію в її протистоянні з Ізраїлем аж до 1970-х років[1].

У 1966 році в Середземне море вирушила радянська ескадра у складі трьох десятків кораблів, включно з оснащеними ядерними ракетами підводними човнами. До Каїру прибув заступник міністра оборони СРСР Андрій Гречко та запевнив єгипетських воєначальників у «непорушній підтримці радянського уряду». Так Єгипет отримав радянський ядерний захист.

У середині 1960-х років відносини між Ізраїлем і його арабськими сусідами погіршилися настільки, що стався ряд прикордонних сутичок, переважно на сирійському кордоні. У травні 1967 року ситуація навколо Ізраїлю загострилася внаслідок радянській дезінформації про те, що його війська готують напад на Сирію[2].

Вісімнадцятого травня Єгипет наказав вивести миротворців ООН з Синайського півострова і заблокував ізраїльські судноплавні шляхи через Червоне море. Після відходу сил ООН каїрське радіо передало таке повідомлення: «Відсьогодні більше не існує надзвичайних міжнародних сил, які захищають Ізраїль. Ми більше не проявлятимемо стриманість. Ми надалі не звертатимемося в ООН зі скаргами на Ізраїль. Єдиним методом впливу, який ми застосуємо щодо Ізраїлю, стане тотальна війна, що знищить сіоністську державу»[8].

Наприкінці травня Єгипет, Йорданія, Ірак і Сирія сформували коаліцію і планували «скинути євреїв у море», як закликав єгипетський лідер Абдель Насер. Також свою допомогу проти Ізраїлю направили Алжир, Ліван, Саудівська Аравія і Кувейт. Попередньо 27 травня навіть призначили датою нападу, щоправда, про це дуже швидко дізналася ізраїльська розвідка[8].

Однак радянські аналітики розробили інший план. Ізраїль потрібно було спровокувати на перший удар, щоб оголосити його «агресором» і позбавити міжнародної підтримки. А потім вирішити результат війни на свою користь за рахунок кількісної переваги військ і техніки, а також за рахунок того, що Ізраїлю довелося б воювати на кількох фронтах[5].

Перша частина плану спрацювала. Західні країни засудили морську блокаду. Однак коли міністр закордонних справ Ізраїлю Абба Евен відправився до США, Великої Британії та Франції, він зрозумів, що жодної реальної допомоги Захід не надасть. А президент Франції Шарль де Голль взагалі в ультимативній формі вимагав, щоб Ізраїль не починав першим військові дії[6].

Утім, друга частина плану повністю провалилася. Річ у тім, що радянські аналітики мислили ще категоріями Другої світової війни. Тому вони, наприклад, розраховували, що на Синаї розгорнеться щось на кшталт битви на Курській дузі - лобове зіткнення масованих піхотних і бронетанкових з'єднань, що діють на широкому фронті[7].

Ізраїльський уряд до останнього вагався між військовим і політичним рішенням конфлікту. Ще 3 червня міністр оборони Моше Даян дав пресконференцію, на якій сказав, що ніякої війни найближчим часом не буде. А вже наступного дня уряд проголосував за те, щоб «вдатися до військових дій, метою яких є звільнення від кільця, що дедалі щільніше стискається навколо Ізраїлю». Замість того щоб діяти за логікою радянських фахівців, ізраїльтяни зробили несподіваний хід [3].

П'ятого червня о 07:00 за ізраїльським часом 40 літаків піднялися в повітря з ізраїльських аеродромів та пішли на захід, у бік Середземного моря. На це ніхто не звернув уваги, адже з 1965 року такі польоти відбувалися за однією схемою - 40 літаків йшли у бік моря, різко знижувалися і поверталися на свої аеродроми. Однак цього разу все було інакше. Ізраїльські літаки зникли з радарів, а потім о 07:45 несподівано

з'явилися над єгипетськими військовими аеродромами і розбомбили злітно-посадкові смуги, зруйнувавши винищувачі та бомбардувальники, що там стояли. Це був початок операції «Мокед» (з івриту - осередок, фокус)[3].

Ось головні чинники успіху операції:

- Повна секретність - навіть члени ізраїльського уряду не знали точного часу початку атаки, а пілотам розповіли про майбутню операцію тільки о 04:20 5 червня.

- Несподіваний час - зазвичай авіанальоти здійснюють перед світанком, ізраїльтяни ж атакували двічі - о 07:45 й о 10:00, коли пильність і охорона авіабаз були ослаблені. Єгипетські патрульні літаки закінчили чергування о 07:40, тому під час атаки більшість пілотів були в їдальні.

- Вектор атаки - ВПС Ізраїлю зайшли з півночі та заходу, що стало несподіванкою для єгиптян, які чекали нальотів з боку Ізраїлю. Над Середземним морем ізраїльські літаки рухалися на гранично малій висоті, недоступній для радарів, і дотримувалися повного радіомовчання.

Тактична підготовка - атака була добре скоординована, перші удари наносили по злітних смугах, не дозволяючи літакам супротивника піднятися у повітря. Удари по аеродромах наносили малими силами — по чотири літаки (дві «двійки») на кожен. До такої операції Ізраїль готувався ще з 1962 року, збираючи дані розвідки про єгипетські аеродроми та тренуючи своїх пілотів літати на малих висотах і бомбити злітні смуги на спеціально побудованих у пустелі макетах[4].

Технічна підготовка - на момент Шестиденної війни вся ізраїльська авіація була французького виробництва, однак бойове оснащення ізраїльтяни розробляли самі. Наприклад, нові гіроскопічні приціли, які покращували точність влучання навіть з великих відстаней, і спеціальні бетонобійні авіаційні бомби. Під час атаки пілоти скидали їх на

перехрестя злітних смуг - таким ч Відіграла свою роль і незлагодженість у діях арабських військ. Наприклад, єгиптяни повідомляли своїм союзникам, що розбили ізраїльську авіацію і перейшли в наступ. А реальність, за словами очевидця тих подій -тодішнього аташе посольства СРСР в Єгипті Сергія Тарасенка, була такою: «За годину [після ізраїльського авіаудару] ми вже зрозуміли, що відбувається. У посольство прибула група радянських фахівців, які працювали на найбільшій єгипетській базі Каір-Вест. Їхній зовнішній вигляд — рваний брудний одяг, змарнілі обличчя — говорив сам за себе. На запитання, що сталося, старший офіцер коротко кинув: «У Єгипта більше немає ВПС, бази Каір-Вест теж немає» [4].

Під час двох авіаударів по єгипетських базах було знищено 304 літаки, майже всі на землі. Ізраїль втратив дев'ять літаків, шість отримали серйозні пошкодження. А внаслідок ізраїльського авіаудару по йорданських і сирійських базах ВПС о 12:45 того ж дня були знищені всі 28 літаків ВПС Йорданії та близько половини ВПС Сирії - 53 літаки.

Успіх операції «Мокед» дозволив Ізраїлю отримати перевагу в повітрі та розбомбити наземні частини супротивника за наступні кілька днів. До військової історіографії вона увійшла як класичний випадок попереджувального нападу.

Необхідно сказати про політичні наслідки:

10 червня - Болгарія, Угорщина, Польща, СРСР, Чехословаччина та Югославія розірвали дипломатичні стосунки з Ізраїлем.

17 червня - 21 липня в Нью-Йорку відбулася 5-а надзвичайна спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН, скликана за пропозицією СРСР. Жоден з трьох проектів резолюції з приводу арабо-ізраїльського конфлікту не було ухвалено. 4 та 14 липня прийнято три резолюції про захист цивільного населення та статус Єрусалиму. 21 липня сесія була формально перервана, а офіційно закрыта 18 вересня.

22 листопада - Рада Безпеки ООН одноголосно ухвалила резолюцію 242, що вимагала «встановлення справедливого та міцного миру на Близькому Сході, який повинен включати два принципи:

- Виведення ізраїльських сил з територій, окупованих під час конфлікту.

- Пошана та визнання суверенітету, територіальної цілісності та політичної незалежності кожної держави в даному районі та їх права жити в безпечних та визнаних кордонах».

У різних країнах арабського світу відбулися масові маніфестації на підтримку Сирії, Йорданії та Єгипту[10].

Незважаючи на резолюцію ООН, прийняту 22 листопада, про звільнення всіх окупованих територій, Ізраїль заявив, що піде з них лише після визнання всіма арабськими державами права на існування Ізраїлю як держави. Вона не виконана і по сьогоднішній день. За шість днів війни Ізраїль в 2,5 рази збільшив свою територію, втративши в бойових діях 779 чоловік убитими, втрати арабських країн були значно суттєвішими - 11 500 тисяч вбитих єгиптян, 2500 - сирійців, 696 - йорданців і 10 - іракців

В ході Шестиденної війни свою батьківщину залишили понад 350 тисяч арабів, з яких лише 17 тисяч повернулось після її завершення. Після перемоги Ізраїлю в Єгипті, Ливані, Лівії, Марокко пройшли погроми, в яких, за оцінками, постраждало близько 7 тисяч євреїв[9].

Анексована у Йорданії східна частина Єрусалиму в супереч резолюції ООН була юридично об'єднана Ізраїлем у єдиний адміністративний центр і у 1980 році Єрусалим був оголошений єдиною і неділимою столицею Ізраїлю. У 1997 році Палестинська законодавча рада прийняла закон, який набув чинності в 2002 році, про те, що Єрусалим є столицею Держави Палестина, офіційно визнаної 100 державами, але до сих пір не створеної. Синайський півострів був повернений під юрисдикцію Єгипту в 1979 році після підписання Єгипетсько-ізраїльського договору[9].

За підсумками війни Ізраїль взяв під контроль території, які переважали його довоєнну площу приблизно у 3,5 раза. Сирія втратила Голанські висоти, Єгипет - Синайський півострів і сектор Гази, а Йорданія - Західний берег річки Йордан. Утім, мир протримався недовго - у березні 1969 року Єгипет почав нову війну. Але цього разу головною метою було вже не знищити Ізраїль, а хоча б повернути втрачені в Шестиденній війні території. Іноді одна бомба руйнувала одразу дві доріжки [8].

Отже, проаналізувавши дану тему, можна сказати, що зіткнення розпочалося з превентивної відповіді Ізраїлю на зростання військової активності Єгипту біля кордону, вимогу до миротворчих сил ООН залишити Синайський півострів. Крім того, Єгипет запровадив морську блокаду Ізраїлю, який отримував морським шляхом 80% життєво важливих продуктів. Упродовж шестиденного протистояння Ізраїль завдав нищівної поразки коаліції арабських держав (Єгипет, Йорданія, Сирія) й узяв під контроль стратегічно важливі території: Сектор Гази, Синайський півострів, Голанські висоти та Західний берег річки Йордан. На захоплених територіях мешкало близько 6 млн. арабів. Таким чином, Ізраїль створив довкола себе «зону безпеки». На взятих під контроль територіях розпочалося створення воєнізованих поселень. 22.11.1967 Рада Безпеки ООН ухвалила Резолюцію 242, що закликала Ізраїль вивести війська з окупованих територій. Це рішення, однак, не було виконано.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ginor I., Remez G. The Soviet-Israeli War, 1967–1973: The USSR's Military Intervention in the Egyptian-Israeli Conflict. Oxford University Press, 2017.
2. Gluska A. The Israeli Military and the Origins of the 1967 War: Government, Armed Forces and Defence Policy 1963-67. Routledge, 2006.

3. Louis W.R., Shlaim A. The 1967 Arab-Israeli War: Origins and Consequences. Cambridge University Press, 2012.
4. Routledge Handbook on the Israeli-Palestinian Conflict / Ed. by J. Peters, D. Newman. London and New York: Routledge, 2013. 480 p.
5. Захарченко А. Арабсько-ізраїльський конфлікт: проблеми врегулювання на сучасному етапі. Одеса: Фенікс, 2009. 240 с.;
6. Коміренко І.Д. Арабо-ізраїльська війна 1967 // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т./Редкол.:Л. В. Губерський (голова) та ін. - К: Знання України, 2004 - Т.1 - 760с.
7. Коппель О.А. Палестинська проблема // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т./Редкол.:Л. В. Губерський (голова) та ін. - К.:Знання України, 2004 - Т.2 - 812с.
8. Sharnoff M. Nasser's Peace: Egypt's Response to the 1967 War with Israel. Routledge, 2017.
9. The Israeli-Palestinian Conflict: A Documentary Record, 1967-1990 / Ed. by Yehuda Lukacs. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. 568 p.;
10. Борис Тененбаум. Арабо-израильские войны в эпизодах и биографиях (сборник), 2011.

Горбань Марина Юріївна

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої
освіти 1 року навчання 51 групи
історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент, доцент

кафедри всесвітньої історії **Ямпольська Л.М.**

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди

м. Харків, Україна

КОЛОНІАЛЬНА ПОЛІТИКА АНГЛІЇ У ВІКТОРІАНСЬКИЙ ПЕРІОД (1837–1901 РР.)

Анотація. У дослідженні проаналізовано колоніальну політику Англії у Вікторіанську епоху (1837–1901 рр.), визначено її результати, окреслено підходи Ліберальної та Консервативної партій до колоніального питання.

Ключові слова: Британська імперія, колонії, Вікторіанська епоха, ліберали, консерватори.

Вікторіанська епоха – це період правління Вікторії (1837–1901 рр.), королеви Великобританії та Ірландії, імператриці Індії. Вікторіанська епоха була періодом найвищого розквіту Великобританії, утвердження її на світовій арені як наймогутнішої держави, найбільшої колоніальної імперії з колосальним економічним потенціалом.

Аналізуючи історіографію теми дослідження, слід відзначити основні праці зарубіжних, радянських і вітчизняних істориків. Англійський історик Дж. Блек у дослідженні «Історія Британських островів» [1] особливу увагу приділяє впливу внутрішніх взаємин різних регіонів держави на її зовнішню політику. Праця Л.С. Кертмана «Географія, історія та культура Англії» [5] містить нарис історії Англії, географії та культури з найдавніших часів до наших днів. Аналізуючи колоніальний

аспект зовнішньої політики Англії, автор ґрунтовно виклав свої оціночні судження, спираючись на джерела, доступні на той час для використання.

Праця радянського дослідника Н.А. Єрофєєва «Нариси з історії Англії» [4] охоплює період англійської історії, пов'язаний з формуванням гігантської колоніальної імперії, розглядаються особливості англійського імперіалізму, проілюстровані на чисельних прикладах.

Сучасний російський історик О.А. Ніконов у праці «Еволюція колоніальної політики Великобританії на Сході (друга половина XIX – перша половина XX ст.» [6] розглядає особливості колоніальної політики Великобританії у вказаний період. Основну увагу приділено створенню єдиної мережі залізничного і морського сполучення, що дозволило Великобританії контролювати найважливіші військово-стратегічні та товарно-перевалочні пункти на маршруті з Європи до Азії.

Дослідження сучасних українських британістів Ю.В. Буракова, Л.Ю. Питльованої «Нариси історії Англії нового часу» [2] розкриває особливості політичного й соціально-економічного розвитку країни з XVI ст. по 1918 р., враховано роль демографічного, правового, колоніального факторів у розвитку англійського суспільства.

Завдання статті – проаналізувати колоніальну політику Англії в Вікторіанську епоху. Зроблена спроба узагальнити наявні з даної теми матеріали і зробити висновки про результати зовнішньої політики Великобританії цього періоду.

У сфері зовнішньої політики в XIX ст. Англія дотримувалася принципу «європейської рівноваги», згідно з яким жодна держава не повинна домінувати в континентальній Європі. Для збереження рівноваги Великобританія протидіяла сильнішим державам, не даючи їм можливості посісти провідне становище в Європі. Зберігаючи домінування на морі, держава не боялася збройного втручання на свою територію.

Другий принцип англійської зовнішньої політики – принцип «блискучої ізоляції». Він означав, що Англія утримувалася від укладення тривалих союзів з іншими державами. Дипломатія цієї країни розвивалася під девізом: «В Англії немає постійних ворогів і постійних друзів; у неї є лише постійні інтереси».

Зростання промислового виробництва й швидке впровадження технічних нововведень забезпечували Англії збереження статусу найсильнішої держави світу протягом XIX ст. Її острівне положення дозволяло утримувати невелику професійну армію та вкладати кошти в посилення флоту.

У середині XIX ст. кількість залежних володінь Великобританії в Азії, Африці і Тихоокеанському регіоні збільшувалася. Продовження експансії в цей період було обумовлено і виправдовувалося переважно міркуваннями стратегічного плану, перш за все, необхідністю встановлення британського контролю на всіх шляхах до Британської Індії та її оборони [8, р. 114].

Характерною особливістю колоніальної політики Великобританії на даному етапі стало розширення так званої «неформальної імперії», яка включала держави Азії, Африки і Латинської Америки, що входили в сферу економічних інтересів Великобританії, але залишалися політично незалежними [8, р. 156].

У відносинах з переселенськими колоніями – Канадою, Австралією, Новою Зеландією, Південною Африкою – ліберали обрали шлях найменшого опору. Британська влада в 1850-1860-х рр. надала колоністам право на самоврядування, самооборону, проведення незалежної економічної політики. Фактично переселенські колонії домоглися автономії в рамках імперії. Досягнення ними повної незалежності уявлялося англійським політикам цілком реальною перспективою. Як заявляв в 1850 р. лідер партії вігів лорд Дж. Рассел, «якщо коли-небудь

колонії побажають відокремитися від цієї країни, ми будемо готові вислухати їхнє прохання і погодитися з їхніми бажаннями, який би шлях вони не обрали» [11, р. 13].

Таким чином, основою ліберальної імперської ідеї була незацікавленість Великобританії у володінні колоніальною імперією. Відбулося фактичне зникнення колоніальних володінь із системи політичних цінностей, змісту партійних гасел. Безсумнівно, ліберальні політики прагнули не зруйнувати імперську систему, а, скоріше, модернізувати її.

Проте, всупереч розрахункам лібералів, у 1850-х – 1860-х рр. самоврядні колонії зовсім не бажали негайного відділення. Більш того, малонаселені і слаборозвинені Канада, Австралія (розділена на шість провінцій) і Нова Зеландія продовжували наполягати на наданні їм постійної допомоги з боку метрополії. Одночасно в самій Великобританії почала наростати опозиція колоніальній політиці ліберальних кабінетів. Оновлення ідеї імперії в останній третині XIX ст. було пов'язане в основному з діяльністю Консервативної партії Великобританії.

На загальних виборах 1874 р. консерватори протиставили ліберальній орієнтації на активне соціальне реформування гасла стабільності, поміркованих реформ і збереження традиційних англійських інституцій, серед яких вперше починає фігурувати імперія. Лідер Консервативної партії Б. Дізраелі під час свого передвиборчого виступу в Манчестері 3 квітня 1872 р. підкреслив, що, голосуючи за Консервативну партію, британські виборці підтримують «британську конституцію і Британську імперію» [3, с. 16]. Б. Дізраелі також фактично звинуватив лібералів у навмисній зраді національних інтересів [9, р. 240]. Як засоби, що змогли б врятувати імперію від руйнування, Б. Дізраелі пропонував економічний і військовий союз метрополії і колоній, а також створення в метрополії представницького органу, що включав би делегатів від колоній. Однак

жоден із цих консолідаційних проєктів не був реалізований і навіть не розроблявся в період діяльності консервативного кабінету. Уряд активно слідував експансіоністським напрямком колоніальної політики, розв'язавши наприкінці 1870-х рр. війни в Афганістані та Південній Африці.

У середині 1870-х рр. було покладено початок офіційного вживання терміна «Британська імперія». Після бурхливих дебатів в обох палатах парламенту королева Великобританії Вікторія отримала право називатися «імператрицею Індії». Цей титул був покликаний символізувати нову політику метрополії щодо колоніальних володінь, у першу чергу, Індії. Як писала сама королева Вікторія, титул імператриці Індії вкаже на «ті привілеї, що будуть даровані жителям Індії, які стануть нарівні з іншими підданими Британської Корони, і те процвітання, яке послідує за поширенням у країні цивілізації» [10, р. 379].

В останні десятиліття XIX ст. колоніальні володіння Великобританії в країнах Азії і Африки починають сприйматися як один із найважливіших засобів у подоланні економічних труднощів метрополії. У цей період Англія, як і інші індустриально розвинені країни, фактично відкрила для себе безмежні можливості і перспективи, закладені в цих країнах. Практично незалежно від реальної користі британських володінь в азіатських і африканських колоніях на цю частину імперії покладалися значні надії [7, р. 7].

У 1890-х рр. високого рівня досягає як колоніальна експансія Великобританії, так і суспільний інтерес до неї. З 1870 по 1900 рр. територія імперії збільшилася практично на 4 млн кв. км. Розширення Британської імперії у цей період проходило в різних напрямках. На півдні Африки адміністрація британських колоній продовжувала наступ на землі тубільних племен і голландських поселенців – бурів, прагнучи

забезпечити контроль над одним із найважливіших шляхів до Індії. На півночі під протекторат Великобританії потрапив Єгипет і згодом – Судан.

Поступово переходили під владу Великобританії і території, прилеглі до Британської Індії. В останні десятиліття XIX ст. британці поставили під свій контроль Бірму і продовжували просування в країни Південно-Східної Азії. Слід зазначити, що багато країн Азії, в першу чергу Афганістан і Іран, в цей період стали фактичними напівколоніями Великобританії. Продовжувалася експансія і в Тихоокеанському регіоні, де справу метрополії активно підтримували Австралія і Нова Зеландія.

Отже, за роки правління Вікторії Англія стала великою колоніальною імперією, зміцнила свої позиції: окреслилася політична та економічна стабілізація, посилився міжнародний авторитет держави. Зовнішня політика Англії спрямовувалася на зміцнення її колоній, набуття нових територій і посилення позицій в усіх куточках світу. Колоніальна політика відігравала важливу роль у політичному житті Англії. З XIX ст. Англія мала колонії в Канаді, Австралії, Новій Зеландії, Вест-Індії, Західній і Південній Африці (Капська колонія і Наталь), зміцнювався її вплив у Східній Африці. В економічну залежність від Англії потрапив Єгипет. У державах Близького і Середнього Сходу, на територіях, прилеглих до Індійської імперії, в Тихому океані, на Далекому Сході, в Малайзії Великобританія мала опорні пункти і бази для воєнно-морського флоту. Головна мета зовнішньої політики Великобританії полягала у збереженні та зміцненні економічної й політичної могутності держави; збереженні рівноваги в Європі, протидіючи зміцненню позицій то Франції, то Росії; зміцненні панування над колоніями й розширення своїх заморських володінь; забезпеченні інтересів і захисті англійського капіталу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Блэк Дж. История Британских островов. СПб.: Евразия, 2008. 546 с.

2. Бураков Ю., Питльована Л. Нариси історії Англії нового часу. Львів: Центр Європи, 2003. 128 с.
3. Дизраэли и английские консерваторы в Манчестере. Русский мир. 1872. № 130. С. 16-24.
4. Ерофеев Н.А. Очерки по истории Англии. 1815–1917 гг. М.: Изд-во ИМО, 1959. 263 с.
5. Кертман Л.Е. География, история и культура Англии. М.: Высшая школа, 1979. 324 с.
6. Никонов О.А. Эволюция колониальной политики Великобритании на Востоке (вторая половина XIX – первая половина XX вв.). ЛОКУС: люди, общество, культуры, смыслы. 2017. № 1. С. 32–45.
7. British Zambezia. The Times. 1889. October 18. P. 7–15.
8. Cotton J. S., Payne E. J. Colonies and Dependencies. London: Macmillan & Co, 1883. 256 p.
9. Froude J. A. Life of the Earl of Beaconsfield. London: J. M. Dent, 1931. 280 p.
10. Letters of Queen Victoria. A Selection from Her Majesty's Correspondence and Journal between the Years 1862 and 1885: In 3 vol. London: John Murray, 1926–1928. Vol. 2. P. 379-390.
11. North American Provinces Confederation Bill. The Annual Register. 1867. P. 12-25.

Гусак Ольга Віталіївна

здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 1 року навчання 11 групи
історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент, доцент
кафедри історії України **Чернікова І.В.**

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди

м. Харків, Україна

ЄВРЕЙСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ НА ХАРКІВЩИНІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІ РЕАЛІЇ

Анотація. У статті наведено історію розвитку єврейської громади на території Харківщини, її кількість, проблематика існування євреїв під час процесів пригнічень. Простежується стан єврейського населення за радянської влади та доби незалежності України.

Ключові слова: євреї, юдаїзм, культура, єврейська громада, релігія, Харків.

Розробка національної проблематики єврейського населення на теренах України в історичному й соціально-філософському контекстах має вагоме значення для теоретичного осягнення категорій «нація», «міжнаціональні відносини», «національна культура», «національна ідентичність». Розкриття сутності соціокультурних процесів в історії неможливе без обміну духовними цінностями, що зумовлюють багатоманітність і водночас цілісність історичного спадку кожної країни, цивілізації, світу загалом. Розв'язання актуальних проблем сучасності: неврегульованих територіальних спорів і претензій, воєнної агресії, міжнародного тероризму, пропаганди екстремізму в інформаційному просторі – немислиме без дослідження їхньої етнічної складової, впливу міжнаціональних, міжкультурних, міжрелігійних, суперечностей і протистоянь.

Метою роботи є простеження появи євреїв на території Харківщини, зміни їх кількісного складу у зв'язку зі станом країни та міста зокрема та розвиток культурного життя єврейської громади. Завданнями дослідження є комплексне узагальнення наявних матеріалів з даної теми, обґрунтування життя єврейського населення на Харківщині.

Українські євреї – представники різних субетносів єврейського народу, які віками проживали на території сучасної України, які займалися переважно торгівлею, фінансами, ремісництвом, урядовим адмініструванням, а через релігійні й соціальні розбіжності мали складні стосунки з християнським українським населенням, насамперед козаками і селянством.

Документальні свідчення про присутність нації євреїв у Харкові походять лише з кінця XVIII ст. З початку появи євреїв на Харківщині й до Першої світової війни їх присутність у Харкові залежала від статусу міста, яке знаходилося за межею Смуги осілості (територіального регіону, за межами якого поселення семітів було заборонене). З 1859 року єврейська громада Харківщини неухильно збільшувалася. В університеті Харкова перші студенти єврейської національності з'явилися ще в 1814 р. Вже з 1860-х років серед студентів-євреїв користувалися популярністю юридична юриспруденція та медицина, що давали можливість фахового влаштування у Харкові або інших містах поза Смугою осілості [7, с. 26]. У період з середини XIX і до початку XX ст. чисельність єврейського населення Харкова збільшилася з 1 до 12 тисяч [1, с. 102].

Учасники єврейської громади Харкова відомі переважно у сферах культури і науки. Іда Рубінштейн стала відомою танцівницею [2], архітектор Олександр Гінзбург виготовив багато проектів у стилі модерн, які прикрашають не тільки вулиці Харкова, а ще й інші міста тогочасної імперії [4, с. 65]; Леонард Гіршман відкрив першу офтальмологічну

клініку у Харкові та започаткував кафедру з дослідження захворювань при університеті [5].

У період «пізньої імперії» семітський народ став учасником різних політичних рухів. У 1882 р. у місті з'явилась студентська група «Білу»; на Харківщині діяли єврейські політичні партії – Бунд, Поалей Ціон, переважну більшість яких складали студенти. У цей час простежується надзвичайна політична активність єврейської молоді – як відповідь на політику обмеження зі сторони влади та зростання антисемітського насильства.

Під час Першої світової війни фактично було зруйновано Смугу осілості, що дало поштовх до збільшення чисельності єврейської громади Харкова з 20 до 130 тис. осіб [1, с. 371]. У міжвоєнні десятиліття припинилася державна політика антисемітизму, почався бурхливий розвиток культури мовою їдиш, було зруйновано стрижень єврейського релігійного життя. Політика антисемітизму у часи Радянської республіки призвела до закриття синагог, віруючі були змушені перейти до підпільних форм сповідання релігії.

В період Другої світової війни єврейське населення Харкова стало жертвою Голокосту, і лише та обставина, що нацисти увійшли у місто в жовтні 1941 р. дала можливість частині євреїв Харкова врятуватись. Під час перепису населення у період масового знищення єврейської нації, імена євреїв заносили в особливі «жовті» списки. За офіційними даними, до таких списків було занесено 10271 ім'я харківських євреїв, серед яких більшість становили жінки, діти й люди похилого віку [6, с. 52]. У робітничих бараках, що залишилися після будівництва Харківського тракторного заводу, було організоване єврейське гетто. Щодня з гетто виводили групи по 250–300 чоловік, яких вели на розстріл в Дробицький Яр [3]. В яру, окрім єврейського населення, розстрілювали також полонених Червоної армії, психічно хворих людей. Усього, за даними

Державного архіву Харківської області, там було розстріляно приблизно 20 000 чоловік [6, с. 56].

Велику кількість євреїв примушували вступати до лав червоноармійців, переїжджати до інших регіонів Радянського Союзу. Після закінчення Другої світової війни радянська влада замовчувала трагедію та свідомо ігнорувала питання національності жертв. Лише у 1955 р. було встановлено обеліск у Дробицькому яру, але до кінця існування Радянського Союзу наголошувати на національності вбитих під час Голокосту було заборонено. Ситуація змінилася лише після здобуття незалежності України, і у 2002 р. було споруджено Меморіальний комплекс «Дробицький Яр», який об'єднав і раніше встановлені пам'ятні знаки [3].

У післявоєнний період єврейська громада Харківщини відновила і її чисельність поступово зростала. Обов'язковою умовою спокійного життя семітів залишалася лояльність до правлячої партії. З кінця 1940-х років до падіння радянського режиму неприхована політика антисемітизму стала характерною для Радянського Союзу. По завершенню політики антисемітизм мав більше приховані форми [8, с. 51]. Зовнішні прояви антисемітської політики вимагали від євреїв підтримки позицій СРСР.

За даними 1999 р. у Харкові проживало лише 40 тис. євреїв [1, с. 473], бо відкриття кордонів Радянського Союзу та стрімке падіння рівня життя призвели до масової еміграції євреїв із України, зокрема і Харкова, до Ізраїля, Німеччини, США. Падіння радянського режиму стало шансом для всіх, хто залишався у Харкові, повернутись до релігійного життя. У Харкові відкрили свої філії єврейські організації – Джойнт, Сохнут; почав роботу Ізраїльський культурний центр, благодійницька організація «Хесед», молодіжна організація «Гілель».

Символом релігійного життя сучасної єврейської громади міста є хоральна синагога, яка була повернута громаді у 2003 р. При синагозі

була відкрита ешива та інші форми релігійної освіти. З 1997 р. у місті працює єврейський культурний центр «Бейт Дан», разом з яким функціонують також дитячі гуртки, курси івриту та їдишу, організовуються концерти клейзмерської музики [8, с. 53].

Отже, оцінюючи загальний стан дослідженості історії єврейської громади на території Харківщини слід наголосити, що на ці території євреї прийшли лише у кінці XVIII століття і їх перебування залежало від статусу міста. Визнаючи досягнення юдеознавчих досліджень, слід констатувати, що на сьогодні згадана тематика потребує подальшої розробки з огляду на її значимість для наукового пояснення ключових проблем історії України та Світу. Проблема національного гноблення – одна з ключових проблем не тільки сьогодення, а і будь-якого періоду історії. Не слід забувати і про значення етнонаціональних досліджень у просвітницькому контексті, що сприятимуть формуванню інтелектуального простору українського соціуму, зорієнтованого на ідеї толерантності, гуманізму й відкритості для міжкультурного діалогу.

Перспективи подальших розвідок полягають у більш докладному вивченні проблем повсякденного життя єврейського населення на території Харківщини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Багалея Д.И, Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (1655 – 1905): ист. моногр.: в 2 т. Т. 2.: XIX – начало XX века. 2004. 973 с.
2. Воловик Л.К. Александр Маркович Гинзбург к 130-летию со дня рождения, 2006. URL: <http://holocaustmuseum.kharkov.ua/didgest-e/didgest-2006/08-2006/ginzburg.htm>
3. Дробицкий Яр, сайт меморіалу. URL: <http://www.drobytskyar.org/>

4. Московкин В. М. Неизвестный Семен Кузнец: учеба в Харькове // *Universitates: наука и просвещение*. 2010. № 1. С. 52-65.
5. Перцева Ж.М. Гіршман Леонард Леопольдович. Стаття в Енциклопедії сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=30263
6. Гончарова О.С. Етнонаціональна політика більшовиків у 1917 – 1921 роках та її реалізація на Харківщині. *Українське державотворення: історичний аспект*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Харків, 28 травня 2021 р. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021. С. 50–59.
7. Слиозберг Г.Б. Дела минувших дней: записки русского еврея: в 2-х томах. Том 1. Париж, 1933. 302 с.
8. Гончарова О.С. Релігійні громади національних меншин Харкова в умовах компартійно-державної політики щодо церкви 1920-х –1930-х років. *Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія»* / Хар. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Вип. 56. Харків, 2019. С. 49–54.

Дейнеко Юлія Сергіївна

здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 3 року навчання 31 групи
історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент кафедри
історії України **Луценко М.В.**

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди

м. Харків, Україна

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї ТА ЇХ ВПЛИВ НА ДЕМОГРАФІЧНИЙ РОЗВИТОК В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Як відомо, сучасна демографічна ситуація в Україні є доволі напруженою, на демографічний розвиток впливають безліч факторів, які зменшують народжуваність, збільшують міграційний потік, як результат формують низький рівень народжуваності та скорочення загального приросту населення щорічно. Сім'я, яка стоїть в центрі формування приросту населення, на сьогодні має ряд важливих соціально-економічних проблем, які негативним чином впливають на її розвиток, і як наслідок зменшують народжуваність в цілому. Дана проблема нині особливо актуалізується в час значних суспільних криз і перетворень в українському суспільстві, що зумовило проведення глибшого теоретичного дослідження даного питання.

Мета: охарактеризувати основні проблеми сучасної української сім'ї та проаналізувати їх вплив на демографічний розвиток країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням особливостей розвитку сучасної сім'ї та демографічного розвитку населення України займалися різні науковці серед них І.Бех, В.Білоусова, В.Бондаревська, М. Стельмакович, О.Савченко, Г.Костюк, С.Максименко, О.Киричук, Розин В, С. Пирожкова, В.Коротова, І.Синиця та інші, роботи

яких мають важливу теоретичну та методологічну цінність. Дослідженням проблем сім'ї займалися зарубіжні вчені А. Антонов, А.Волков, А.Адлер, О.Кауз, Д.Клііз, К.Кьоніг, Б.Бюкер, Д.Таннен.

Важливі та фундаментальні дослідження проблем сім'ї здійснюють Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Державний інститут проблем сім'ї та молоді, Український інститут соціальних досліджень, Інститут проблем виховання АПН України та інші наукові заклади.

Виклад основного матеріалу. Основою сім'ї є засноване на шлюбі та кровній спорідненості об'єднання людей, яке пов'язане спільним життям, побутом та обов'язками [1, с.20]. Сім'я є одним із головних об'єктів демографічної політики, яка вивчає аспекти, пов'язані з її формуванням та існуванням. Зокрема, досліджує народжуваність у шлюбі, частоту шлюбів з людьми різної статі та віку, а також тривалість шлюбу. Сім'я залишається важливою життєвою цінністю, вона забезпечує відтворення та продовження роду, є центром виховання особистості. Демографічна історія показує еволюцію сім'ї та шлюбу, яка, особливо в останні десятиріччя супроводжується негативними наслідками, зокрема збільшенням частоти розлучень, масштабами позашлюбної народжуваності та кількістю неповних сімей. Дані проблеми впливають на соціально-економічний статус, демографічний стан та умови життя різних сімей.

За останні роки згідно з даними Держкомстату України чисельність наявного населення зменшується. На 40 % знизилась народжуваність за останні 10 років. В першому півріччі 2021-го року народилося 132 595 дітей. Це на 5% менше від 139 134 новонароджених у першому півріччі 2020-го, та 11, 5% менше, ніж в першому півріччі 2019-го року, коли їх було 149 549 тис. осіб. Чисельність наявного населення за оцінкою на 1 серпня 2021-го року становила 41362,4 тис. осіб. Упродовж січня-липня чисельність населення зменшилася на 226,0 тис. осіб [2]. Як показують

останні статистичні дані, в Україні існують ряд проблем, що характерні для розвитку сім'ї, як осередку формування суспільства.

Україна залишається у групі країн Європи з найвищими показниками рівня розлучуваності населення. До основних причин, що спричиняють розлучення можна віднести практичну неготовність до сімейного життя, несумісність характерів і поглядів, побутові проблеми та матеріальні труднощі, подружнє зрада. Негативні наслідки розірвання шлюбу впливають на життя всіх членів сім'ї, адже після переживання особистісної кризи, подружжя повертається у стан безшлюбності, а діти, фактично, лишаються без одного з батьків. Розпад шлюбу не тільки негативно впливає на шлюбний та дітородний статус країни, поширюючи безшлюбність і самотність, але й погіршує морально-психологічну атмосферу, оскільки люди, які пережили розлучення, в більшості випадків переживають важкі психологічні кризи.

Найбільшою проблемою є розпад сім'ї, до якої належать неповнолітні діти, оскільки руйнується центр природного розвитку дитини, яким є повноцінна батьківська сім'я. Нестабільність шлюбних відносин є фактором, який призводить до зниження народжуваності: якщо це короткочасний шлюб, обидва подружжя не встигають реалізувати свої дітородні плани. Ймовірність розлучення є причиною відмови від планування сім'ї. У 1991 році розлучилося 200 810 пар, а в 2020 році – 119 253 [2]. Кількість розлучень у західному регіоні України найменша, тоді як у південному та східному регіонах – найвища. Якщо середній рівень розлучень в Україні становить 57%, то західний регіон – 30% розлучень. Південні та Східні регіони досягають 70% [5, с.11]. Високий рівень розлучуваності є складною соціально-демографічною проблемою стосовно розвитку сім'ї.

За останні тридцять років в Україні спостерігається тенденція зменшення кількості шлюбів. Їх чисельність скоротилася у три рази. У

2020 році кількість офіційно зареєстрованих шлюбів становила 169 900, тоді як в 1991 році – 493 тисячі [2]. Загальна несприятлива шлюбно-сімейна ситуація пов'язана з матеріальними проблемами молоді, низьким рівнем життя та житловими проблемами. Тому багато пар, що живуть разом, не реєструють шлюб. Набувають поширення консенсуальні шлюби (союзи за угодою, домовленістю, але без реєстрації). Це також відбувається в контексті переоцінки ціннісних орієнтирів і зміни ставлення молодих людей до шлюбу та сім'ї. Через зменшення шлюбів та поширення незареєстрованих шлюбів збільшується кількість дітей, народжених поза шлюбом. Кількість неповних сімей сьогодні в Україні становить шосту частину від загальної кількості. Ці сім'ї на 95 % складаються з одиноких матерів і дітей [6, с. 186].

Традиційно багатодітна українська сім'я сьогодні неухильно поступається однодітній. Порівняльний аналіз даних перепису показує, що кількість сімей з однією дитиною з кожним роком збільшується. З початку 1990-х років відбувся перехід від найпоширенішої моделі дводітної сім'ї до однієї дитини. В умовах невизначеності соціально-політичних (трансформація родинних цінностей, зменшення потреби в дітях) та економічних перспектив (матеріально-фінансовими труднощами), сім'ї відмовляються від другої та третьої дитини, а дати їх народження переносяться на кращий час, що збільшує коефіцієнт бездітних і однодітних сімей, що ще більше погіршує демографічний стан країни. Крім того, зростання кількості однодітних сімей та скорочення народжуваності є не тільки наслідком, а й причиною виникнення соціально-економічних криз, відбувається збільшення демографічного навантаження [4, с. 133].

В Україні набуває тенденція збільшення частки шлюбних пар без дітей. В молодій сім'ї відбувається зміна цінностей батьківства. Поширюється практика відкладання народження дітей. В Україні 2020-го

року зафіксували найнижчу народжуваність за останні десятиліття. Якщо раніше молоде покоління дивилося на людей старшого віку і намагалось вчитися на їхньому досвіді, то зараз ситуація виникла протилежна. Рішення відкласти народження дитини пов'язане насамперед із рівнем освіти матері та з тим, наскільки вона орієнтована на кар'єру. Молоді люди все частіше відкладають народження дітей, бо не впевнені, чи будуть вони жити зі своїми партнерами. Багатьох людей лякає відсутність стабільності в матеріальному плані, вони можуть боятися виявитися фінансово неспроможними, не здатними повною мірою забезпечити дитину всім необхідним. Це підвищення цін на дитячі та дитячі товари, зростання оплати виховання дітей в різних дошкільних та навчальних закладах. Деякі молоді бояться брати зобов'язання. Жінки та чоловіки найчастіше побоюються свого невміння та незнання в галузі догляду та виховання дитини. Крім того, додатком до перерахованого можуть бути фізіологічні причини, стан здоров'я [3, с.129].

Проблеми стосунків у сім'ї та їх розвиток на різних етапах життя впливають на загальну сімейну динаміку та демографію. До них можна віднести нестабільність, внаслідок якої змінюються погляди на ведення побуту, загострення суперечностей між партнерами в орієнтації сім'ї на демократичний або патріархальний розвиток, дисфункціональний розвиток сім'ї. Великий відсоток сімей мають різні конфлікти та сварки. У молодих людей ще недостатньо сформовані моделі, взірці сімейних стосунків щодо авторитетів, розподілу обов'язків.

Можна назвати і такі проблеми – ускладнення сімейної адаптації молодого подружжя внаслідок спільного проживання з батьками, іншими родичами, відсутністю власного житла, завищених вимог до партнера, порушення механізму врегулювання конфлікту внаслідок власних переконань, не вмотивованої агресії, як наслідок зріст кількості розлучень і розпад сім'ї.

Важливо й те, що сучасна сім'я повинна не лише зберегти те, що є, а й відновити статус головної ланки у зростанні та вихованні дітей: забезпечувати дітям належні матеріальні та освітні умови для розумового, морального, фізичного та духовного розвитку. Водночас ця молода сім'я потребує, освітньої, матеріальної та культурної допомоги.

До перспективних шляхів вирішення проблем можна включити наступні засади: збільшення показників соціально-економічного розвитку, що зменшить бідність, як результат підвищить рівень життя населення; збільшення матеріальної допомоги з боку держави; розробка відповідних програм розвитку молодих сімей, що буде включати низькі кредитні ставки за купівлю житла, соціальний захист багатодітних сімей і неповних сімей, що допоможе підвищити рівень довіри до держави і зменшити рівень бідності; удосконалення системи контролю і соціальної допомоги з боку місцевих органів влади.

Дотримання сукупності запропонованих заходів підвищить соціально-економічний розвиток і тим самим зменшить кількість вище зазначених проблем, як наслідок підвищить рівень народжуваності та зменшить кількість розлучень.

Висновки. Отже, на сьогодні в силу соціально-економічного розвитку держави існує чимало загальний внутрішніх і зовнішніх проблем, які негативним чином впливають на загальний демографічний розвиток і внутрішній стан розвитку сім'ї, як результат знижують народжуваність. Вирішення сукупності визначених проблем, потрібно на макрорівні (рівні держави) і мікрорівні (рівні самої сім'ї), обов'язковим при цьому має бути формування відповідної політики щодо розвитку молоді сім'ї з і звісно роботи в середині сім'ї, з метою формування відповідного внутрішнього клімату, що буде сприяти відповідному формуванню, а не розпаду внаслідок визначених проблем в процесі роботи, що має стати

перспективою подальших наукових досліджень з метою уникнення і пошуку вирішення наявних проблем.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Волков А. Г. Сім'я - об'єкт демографії. – М., 1986 – 271 с.
2. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. Колективна монограф. К.: ТОВ «Основа-Принт», 2009. 248 с.
4. Матей Ю.Ф. Шлюбно-сімейна структура населення України як фактор зміни народжуваності. Розвиток науки та техніки в умовах пандемії: матеріали доповідей LXV Міжнародної науково-практичної інтернет – конференції (м. Київ, 26 квітня 2021 р.). Київ, 2021. С. 131–136. URL: https://el-conf.com.ua/wp-content/uploads/2021/05/КИЇВ_2021_04_сайт.pdf#page=131
5. Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні. Колективна монограф. – К.: АДЕФ-Україна, 2008. 256 с.
6. Населення України. Народжуваність в Україні у контексті суспільно-трансформаційних процесів. К.: АДЕФ-Україна 2008. 288 с.

Діас Германов Еміліо Альберто

здобувач другого (магістерського) рівня вищої
освіти 2 року навчання 61 групи
історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент, доцент
кафедри всесвітньої історії Мірошніченко С.В.
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПІЗНЬОЇ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

На сьогодні процеси глобалізації і євроінтеграції актуалізують вивчення проблем історичного фундаменту сучасної Європи і всієї світової цивілізації. А колискою європейської цивілізації справедливо вважається велична культурно-історична спадщина Стародавніх Греції та Риму. Актуальність роботи обумовлена зростанням уваги до витоків сучасних соціокультурних проблем, коли звернення до питань кризи, занепаду та загибелі великих світових держав становить значний науковий інтерес.

Падіння Римської імперії, можливо, є найцікавішою і найважливішою проблемою світової історії. Питання про пізню Римську імперію викликало і викликає величезний інтерес у істориків різних напрямів [1-4].

Періодом пізньої імперії в історичній науці прийнято вважати III-V ст. н. е. Це важливий етап розвитку як Римської держави, так і всієї Європи, оскільки саме в цей час поступово визрівали економічні, політичні, світоглядні підвалини Середньовіччя. На цьому етапі спостерігається не стільки прогрес імперії, скільки її виживання.

На рівні центральної влади це добре усвідомлювали, тому намагалися трансформувати різні сфери життя імперії, оптимізувати державне управління. Так, на часі було встановлення нової форми центрального правління. Йому передували наступні події. У 235 році припинилася династія Северів. За півстоліття після боротьби за владу змінилося понад двадцять правителів. Період конфліктів закінчився з приходом до влади Діоклетіана. Його правління, яке тривало 21 рік (284–305), мало важливе значення для Римській імперії. Саме він став ініціатором реформи державного устрою. Імператор відмовився від старих республіканських посад – принцепса, консула та народного трибуна. Спираючись на віддану йому армію, Діоклетіан оголосив себе володарем усіх жителів імперії. Влада імператора над усіма громадами, стала необмеженою. Настала епоха пізньої імперії. Діоклетіан поділив імперію на чотири частини («тетрархія») і призначив собі співправителів. Два августи – по одному для західної і східної частин імперії – самі добирали собі двох співправителів цезарів. Відтепер чотири співправителі спільно придушували спроби самозваних претендентів на престол. Кожний з них був наділений найвищими повноваженнями на своїй території, але намагання стати одноосібним правителем відразу ж наштовхувалося на опір решти трьох співправителів.

Цей механізм на якийсь час зупинив калейдоскопічну зміну імператорів, внутрішньо зміцнив державу, дозволив організувати відсіч варварам на кордонах імперії. Сама армія зросла приблизно на третину і була розділена на дві частини. Перша стояла на кордонах держави, друга посилялася на підкріплення туди, де виникала у цьому потреба. Провів Діоклетіан і реформу управління провінціями. Загалом ці реформи призупинили кризу, але не позбавилися неї остаточно.

Криза суспільного устрою пізньої Римської імперії виявлялася в продовженні процесу занепаду полісної форми земельної власності, що

поступово призводило до зміцнення приватної власності на землю, незалежної від міст. Для цього періоду характерне скорочення земельних фондів міст, послаблення зв'язку між громадянином та полісом. Занепад міст у пізній Римській імперії був нерозривно пов'язаний з процесом соціально-економічного розшарування міських землевласників. Основною причиною економічних негараздів пізнього Риму на думку багатьох сучасних дослідників є невідповідність між витратами на державне управління й оборону й сумою податків, які можна було зібрати з населення. Якщо в пізньореспубліканський і ранньоімператорський період податки були здебільшого непрямыми, тобто потрапляли до державної скарбниці через акцизи і митні платежі, то в період пізньої імперії податки стали в основному прямими, вони стягувались як в грошовій, так і в натуральній формі. Як зазначає відомий чеський інтелектуал Станіслав Комарек у своїй праці «Європа на роздоріжжі»: «Податкове навантаження постійно зростало, що врешті-решт паралізувало весь «бізнес» і призвело до того, що кожен був міцно прив'язаний до свого заняття, ремісницького чи аграрного, – і наслідком стала повна економічна стагнація» [1]. Привілейована частина куріалів посідала панівне місце серед городян, покращувала свій матеріальний стан завдяки контролю за міськими доходами, а відповідальність за збір державних податків покладала на рядових куріалів, господарства яких поступово занепадали. Куріали розорялися і намагалися у будь-який спосіб перейти до інших станів.. У IV-V ст. куріали відповідали за збір податків не лише своїм майном, а й особистістю. За недоїмки у них конфісковували майно, ув'язнювали та карали привселюдно, наприклад, бичували на міській площі. Опір такій державній політиці чинили зазвичай міський плебс і люмпен-пролетаріат.

Як наслідок цих процесів занепадав міський благоустрій, скорочувалося населення міст. Однак ці явища були виражені

нерівномірно в різних містах імперії. У східних провінціях міста здебільшого зберігали свій потенціал, оскільки схід імперії економічно був розвиненіший. Загалом для західних провінцій імперії характерні процеси натуралізації економіки й поступового витіснення рабства класичного типу. «Це, мабуть, сприяло завоюванню західної половини Римської імперії варварськими племенами у V ст.» [2].

У пізньоримський період сформувалася ще одна сила, що сприяла трансформації імперії – християнство. Спочатку християнство сповідувала незначна частина населення імперії, але християни були добре організовані, підтримували зв'язок між общинами, що існували в різних провінціях Римської імперії. Християни вважали себе вірними підданими імператорів, але відмовлялися брати участь у загальнодержавних культах – поклонятися давнім богам та приносити їм жертви, що, на думку правителів, шкодило державі. Тому християн змушували публічно зрікатися своєї віри, приносити жертви римським богам. Якщо ж вони відмовлялися, все їхнє майно конфісковувалося, а їх самих жорстоко катували й страчували.

Проте, на початку IV століття переслідування християн припинилися, була проголошена віротерпимість. Імператор Костянтин вирішив використати авторитет християнської церкви на благо держави, вважаючи, що саме так, а не за допомогою відродження віри в «батьківських» богів, можна зміцнити імперію. У історичні думці протягом тривалого часу намагалися вирішити питання про причини поширення і перемоги християнства. Причиною переможної ходи християнства зазвичай оголошували наявність вдалої форми релігійної організації, яка була відсутня в інших общинах. Проте, сучасні вітчизняні дослідники Античності В. О. Балух і В. П. Коцур зазначають: «Християнство перемогло тому, що в ньому вперше виступає зародок нового світогляду. Те нове, що воно несло в собі, було звільненням особистості, скованої релігією

і мораллю поліса» [3 с.439]. Тому трансформація полісних цінностей була неможлива без християнства. Імператори Галерій, Константин і Ліциній добре зрозуміли політико-ідеологічну доречність християнства, і поставили його на службу державі. Водночас сучасний англійський дослідник Риму Ф. Коуел зазначає, що «віра в життя після смерті і любляче піклування вищих сил допомагало християнству віднайти більш швидкий шлях до умів людей» [4 с.246].

Таким чином, для пізньої Римської імперії характерні трансформації усіх сфер життєдіяльності: 1) трансформування урбаністичної держави в аграрну; 2) поступова трансформація інституту рабства в інші форми залежності; 3) трансформація полісних громадянських цінностей в мораль особистого спасіння і вдосконалення (християнство); 4) в культурі - перехід від превалювання громадянських чеснот до прославлення імператорів і їх діянь.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Комарек С. Присмерки Риму// «Європа на роздоріжжі». URL: <https://zbruc.eu/node/106261>
2. Неронова В.Д. Поздняя Римская Империя (III-V вв.) / История Древнего мира. Упадок древних обществ. М.: Знание, 1983. С.221-239.
3. Балух В. О., Коцур В. П. Культура Античності. Чернівці: Наші книги, 2015. 632 с.
4. Коуел Ф. Древний Рим. М.: Центрполиграф, 2006. 235 с.

Дівицька Софія Валеріївна

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти 5 року навчання 51 групи історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент, доцент кафедри всесвітньої історії **Ямпольська Л.М.**
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

МАО ЦЗЕДУН І ВПРОВАДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ «ВЕЛИКОГО СТИБКА»

Анотація. У дослідженні проаналізовано роль Мао Цзедуну у формуванні Комуністичної партії Китаю. З'ясовано вплив КПК на чолі з Мао Цзедуну на політичний курс Китайської Народної Республіки у 1958–1961 роках, спрямований на реалізацію ідеї «прискореного розвитку» країни, що отримав назву «Великий стрибок».

Ключові слова: Мао Цзедун, Комуністична партія Китаю, «Великий стрибок».

Мао Цзедун (1893–1976) – китайський політичний лідер, один із засновників Комуністичної партії Китаю. Він адаптував соціалізм до китайських історичних умов, очолював КПК і був Головою КНР до своєї смерті. Мао Цзедун обґрунтував політику «Великого стрибка» – економічну і політичну кампанію в Китайській Народній Республіці з 1958 по 1961 роки, яка мала на меті зміцнення індустріальної бази та посилення економічного потенціалу аграрної країни [1, с. 564]. Актуальність теми дослідження визначається тим, що «Великий стрибок», впроваджений Мао Цзедуну, став однією з визначних подій XX століття, яка помітно вплинула на внутрішній розвиток континентального Китаю та його зовнішню політику.

Історіографія теми є досить складною та суперечливою. Серед розглянутих досліджень із цієї теми маємо праці, написані в різних

географічних межах та історичних періодах, які, відповідно до тогочасних настроїв в суспільстві та ідеології, аналізують події «Великого стрибка» та його наслідків під кутом критики (американська, західноєвропейська, російська історіографія) чи лояльності (китайська історіографія). Під час проведення дослідження ми спиралися на праці наступних авторів: Л.С. Васильєва, З.Г. Лапіної, А.В. Меліксетова [1], О.В. Панцова [2], Юн Чжан, Джона Холідея [3], Ф.М. Бурлацького [4], В.І. Глуніна [5], Т.О. Воробйової [7], А.В. Нікольського [8].

Метою статті є аналіз світоглядних позицій, політичних переконань і напрямків політичного курсу Великого Керманича, які привели до впровадження «Великого стрибка» у Китаї 1958–1961 рр.; зроблена спроба узагальнити наявні з даної теми матеріали і зробити висновки про причини проведення Мао Цзедуну курсу прискореної модернізації.

Мао Цзедун народився 26 грудня 1893 року в провінції Хунань. Класичну китайську освіту отримав у початковій школі, вона включала ознайомлення з філософією Конфуція [2, с. 7]. В 1911–1912 роках Мао Цзедун переїхав до Чанші, столиці провінції Хунань, щоб продовжити освіту. Він був солдатом під час Синьхайської революції (1911–1913), яка скинула династію Цін. У період з 1913 по 1918 роки Мао Цзедун був студентом Четвертого провінційного педагогічного училища міста Чанші [2, с. 9].

З 1919 року Мао подорожував по країні, займався поглибленим вивченням праць західних філософів і революціонерів, цікавився подіями російської революції [2, с. 11]. Становлення Мао Цзедуна як комуніста відбулося восени 1920 року. На той час він повністю переконався, що лише революція російського зразка здатна докорінно змінити ситуацію в країні. Ставши на бік більшовиків, Мао продовжив діяльність, спрямовану на поширення марксизму ленінського типу [3, с. 156]. У липні 1921 року Мао Цзедун взяв участь в установчому з'їзді Комуністичної партії Китаю.

Через два місяці він став секретарем хунанського відділення КПК [3, с. 162]. За наполяганням Комінтерну КПК була змушена вступити в союз з Гоміньданом. Мао Цзедун на той час повністю переконався в неспроможності революційного руху Китаю і підтримав цю ідею. Мао висунувся в перші ряди керівників КПК: був введений до складу Центрального виконавчого комітету партії з дев'яти членів і п'яти кандидатів, увійшов у вузьке Центральне бюро з п'яти осіб і був обраний секретарем і завідувачем організаційного відділу ЦВК [4, с. 89].

У 1927 році Мао Цзедун організував в околицях Чанші селянське повстання «Осіннього врожаю». На цих територіях створив досить сильну радянську республіку. Згодом він ініціював ряд аграрних і соціальних реформ, зокрема конфіскацію та перерозподіл землі [5, с. 357]. У 1931 році на території радянських районів Центрального Китаю, контрольованих Народно-визвольною армією, була створена Китайська Радянська Республіка. На чолі Тимчасового центрального радянського уряду став Мао Цзедун [6, с. 271].

До 1934 року збройні сили генералісімуса Чан Кайші оточили комуністичні райони в Цзянсі і почали готуватися до масштабної атаки. Керівництво КПК прийняло рішення про відхід з даного району. Ці події зміцнили військовий і політичний талант Мао Цзедуна як лідера китайських комуністів. Він зміг згуртувати війська, незважаючи на тяжке становище [1, с. 252]. В містечку Цзунї пройшла партійна конференція, на якій партією були офіційно прийняті тези, запропоновані Мао Цзедун. Він став постійним членом політбюро, а група «28 більшовиків» була піддана критиці.

У 1930-х роках головною метою КПК стала боротьба з Японією, яка закріпилася в Маньчжурії та провінції Шаньдун. Після того, як в липні 1937 року спалахнули відкриті військові дії, комуністи, за вказівкою Москви, пішли на створення єдиного патріотичного фронту з Гоміньданом

[6, с. 302]. У 1943 році Мао Цзедун був обраний головою Політбюро і Секретаріату ЦК КПК, а в 1945 році – головою ЦК КПК. Цей період став першим етапом формування культу особи Мао [2, с. 485].

У широкомасштабній війні з Японією комуністи діяли успішніше, ніж Гоміньдан. До середини 1940-х років всі структури Гоміньдану, включаючи армію, знаходилися на стадії розпаду. Всюди процвітала корупція, свавілля та насильство. Категорична відмова Чан Кайші організовувати життя в країні після закінчення війни за демократичними принципами і хвиля репресій проти інакодумців спричинили повну втрату підтримки Гоміньдану серед населення і навіть власної армії [1, с. 498].

19 березня 1947 року Національно-революційною армією – збройними силами Гоміньдану – було захоплене місто Яньань – «комуністична столиця». Мао Цзедуну і всьому військовому командуванню довелося рятуватися втечею. Однак, гоміньданівці не змогли знищити основні сили комуністів і захопити їхні опорні бази [1, с. 500]. Після цих подій почалася активна фаза громадянської війни, в якій комуністам вдалося за 2,5 роки заволодіти всією територією континентального Китаю, незважаючи на підтримку Гоміньдану з боку США. 1 жовтня 1949 року, після закінчення громадянської війни, Мао Цзедун проголосив утворення Китайської Народної Республіки зі столицею в Пекіні, де став головою уряду [5, с. 376].

Перші роки після перемоги над Гоміньданом були присвячені в основному вирішенню нагальних економічних і соціальних проблем. Особливе значення Мао Цзедун надав аграрній реформі, розвитку важкої індустрії і зміцненню громадянських прав. Під приводом боротьби з бандитизмом і залишками гоміньданівських військ у 1950–1951 роках влада вдалася до репресій проти незадоволених режимом [1, с. 512].

У травні 1951 року репресії отримали ідеологічне підґрунтя. Політбюро ЦК КПК прийняло «Положення про покарання за контрреволюційну діяльність», відповідно до якого критика комуністичного режиму каралася

смертною карою [1, с. 522]. У країні розпочалися кампанії проти «п'яти зловживань промисловців» і «трьох зловживань чиновників». На площах головних міст країни відбувалися показові суди та публічні страти. У ході репресивної кампанії уряд націоналізував майже всі приватні підприємства, що одразу ж позначилося на рівні промислового розвитку країни: його темпи суттєво знизилися.

Китайські комуністи провели реформи за зразком Радянського Союзу, що мав на початку 1950-х років значний вплив на КНР і надавав широкомасштабну економічну, фінансову і військову допомогу [8, с. 116]. Впродовж 1950-х – 1960-х років СРСР збудував на території Китаю 250 промислових об'єктів, безкоштовно передав значну кількість технічної та патентної інформації [8, с. 119].

Після смерті Й.В. Сталіна і проведення XX з'їзду КПРС у вищих ешелонах влади КНР виникли розбіжності з приводу лібералізації країни і допустимості критики по відношенню до партії [8, с. 122]. У 1956 році в своїй промові «Про справедливе вирішення протиріч всередині суспільства» Мао закликав відкрито висловлювати свою думку і брати участь у дискусіях, кинувши гасло: «Нехай розцвітають сто квітів, нехай змагаються сто шкіл» [3, с. 323].

Голова партії не розраховував, що його заклик викличе шквал критики щодо КПК та його самого. Інтелігенція і пересічні громадяни різко засудили диктаторський стиль правління КПК, порушення прав і свобод людини, корупцію, некомпетентність, насильство. Таким чином, вже в липні 1957 року кампанія «Ста квітів» згорнулася, і замість неї була проголошена кампанія проти гласності. Близько 520 тис. осіб, які подали голос протесту під час кампанії «Ста квітів», були піддані арештам і репресіям [5, с. 340].

Незважаючи на всі зусилля, темпи зростання китайської економіки наприкінці 1950-х років були занадто низькими. Мао Цзедуна турбувала

відсутність «революційного духу» в народних масах. І саме ці події підштовхнули Великого Керманича до наступного кроку. КПК на чолі з Мао Цзедунем на початку 1958 року проголосила впровадження плану прискореної індустріалізації країни, який отримав назву «Великий стрибок» [5, с. 327]. Ідеологічним підґрунтям кампанії стала політика «трьох червоних знамен», що включала три складові: «великий стрибок», «народні комуни» і «нову генеральну лінію партії».

Очікувалося, що наслідком реалізації другого п'ятирічного плану (1958–1962) в Китаї стане створення підвалин комуністичного суспільства, яке буде побудоване до середини 1970-х років [7, с. 70]. «Три роки напруженої праці – десять тисяч років благоденства» – офіційне гасло кампанії. 25% на рік – запланований приріст виробництва народного господарства. На думку Мао Цзедуна, завдяки такому економічному розвитку можна було швидко наздогнати США [3, с.160]. Для вирішення цих проблем передбачалося організувати практично все сільське населення країни в автономні «комуни». Життя в комунах було колективізованим. Кожна комуна мала забезпечувати себе і навколишні міста продуктами харчування та виробляти сировину для виготовлення промислових товарів, головним чином, сталь. Великий Керманич сподівався, що масовий ентузіазм заповнить нестачу професіоналізму.

На думку Мао Цзедуна, основними показниками розвитку країни мали стати видобуток сталі і вирощування зернових культур. Економічних знань у Великого Керманича не було, однак це його не бентежило, адже він вважав, що в економіці не розбиралися більшість світових лідерів. З січня 1958 року Мао Цзедун став агітувати за здійснення революції в країні. Це означало, що народ повинен йти вперед до комунізму без зупинок, через безперервні революційні кампанії і реформи [1, с. 562]. 18 лютого 1958 року на розширеному засіданні Політбюро Мао Цзедун при повній підтримці присутніх оголосив курс «Більше, швидше, краще, економічніше» новою

генеральною лінією партії в соціалістичному будівництві. Офіційно ця лінія була прийнята в травні, на 2-й сесії VIII з'їзду КПК, в наступному формулюванні: «Напружуючи всі сили, прагнучи вперед, будувати соціалізм більше, швидше, краще, економніше» [1, с. 565].

Аналізуючи хід дій Мао Цзедун, можна дійти висновку, що конкретного плану «Великого стрибка» у лідера не було. Він не знав, яким шляхом можна збільшити виробництво сталі і зерна. Він мав лише ідею, саме тому на конференціях тільки закликав наздогнати і перегнати провідні країни. Його мета мала бути досягнутою, і саме тому він вимагав від працівників експериментувати, випробовувати різні способи, в тому числі божевільні та неймовірні. Основне завдання – зробити все, щоб народ підтримав ідею та брав участь у її реалізації. Мао розумів одне: гігантські ресурси дешевої робочої сили у Китаї – значна перевага в порівнянні з іншими країнами, і саме їх треба використовувати.

Таким чином, Мао Цзедун, через необізнаність у питаннях економіки та намаганні неймовірними темпами наздогнати і перегнати провідні країни світу, в економічному аспекті намагався будь-якими способами домогтися бажаного результату. Опорою впровадження політики «Великого стрибка» став китайський народ. Керманич вважав, що саме перевагою в кількості населення Китай зможе домогтися провідної ролі у світі.

Неефективні заходи, впроваджені керівництвом КПК (політика «трьох червоних знамен» – «генеральної лінії», «битви за метал» і «народних комун») призвели до жахливих наслідків. Протягом тривалого часу ця інформація приховувалася або замовчувалася, однак все одно стала відомою. До 1980-х років уряд КНР не визнавав провини влади у ситуації, а списував все на природні чинники та умови. Проте в ході вивчення цього питання більшість науковців дійшли висновку, що в масовому голоді основну роль відігравала політична нестабільність та

неефективне політичне керівництво, яке використовувало репресивні важелі для здійснення своєї політики. Отже, «Великий стрибок» не допоміг КПК здійснити поставлені завдання, а навпаки лише ускладнив ситуацію в КНР. Наслідки впровадження цієї політики визнані однією з найбільших соціально-економічних катастроф XX століття.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев Л.С., Лапина З.Г., Меликсетов А.В. История Китая. М.: Изд-во МГУ, 2002. 612 с.
2. Панцов А.В. Мао Цзэдун (Жизнь замечательных людей). М.: Молодая гвардия, 2007. 867 с.
3. Чжан Юн, Холлидей Д. Неизвестный Мао. М.: Центрполиграф, 2007. 845 с.
4. Бурлацкий Ф.М. Мао Цзедун и его советчик Дэн Сяопин. М.: Собрание, 2008. 384 с.
5. Глунин В.И. Новейшая история Китая (1917–1970). М.: Мысль, 1972. 437 с.
6. Меликсетов А.В. История Китая. М.: Высшая школа, 2007. 736 с.
7. Воробьева Т.А. Китай в эпоху перемен. Киров: ВятГГУ, 2005. 136 с.
8. Никольский А.В. КНР. Краткий исторический очерк (1949–1979 гг.). М.: Изд-во политической литературы, 1980. 206 с.

Довбиш Вікторія Олександрівна

здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 2 року навчання 21 групи
історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент кафедри історії
України **Луценко М.В.**

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди

м. Харків, Україна

СЕЗОННЕ ВІДХІДНИЦТВО НА ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ПОВСЯКДЕННЯ КОЗАКІВ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XIX СТОЛІТТЯ (ЗА СПОСТЕРЕЖЕННЯМИ ПАРАФІЯЛЬНИХ СВЯЩЕНИКІВ)

На початку XIX ст. в українських лівобережних землях існувала одна з груп населення, яка в документах йменувалась «малоросійське козацтво». У лютому 1812 р. козаки були зрівняні у виконанні повинностей з державними селянами. У Малоросійському генерал-губернаторстві на 1813 р. проживало 460 905 «малоросійських козаків», що становило у Полтавській губернії – 83%, у Чернігівській – 71% від загальної чисельності державних селян цих губерній. У 1862 р. вони становили 33% від усіх жителів Чернігівської губернії і 65% від державних селян губернії, у Полтавській – відповідно 46 і 88%. Козаки проживали як у селах разом з державними і поміщицькими селянами, так і окремо, однак з різних сіл вони могли бути парафіянами однієї церкви. Священики парафій достатньо чітко розрізняли представників різних соціальних груп, тому залишили свідчення про особливості кожної з них. Одними з видань, де збереглися їхні спостереження, є «Черниговские епархиальные известия» та «Полтавские епархиальные ведомости». В них за визначеною формою священики розміщували історико-статистичні описи церкви та сіл, де вони

служили. Крім того, священики стежили за дотриманням чітко визначених норм поведінки населення за християнськими традиціями, певні відхилення від цієї норми вважали за необхідне фіксувати і висловлювати свої оцінки щодо девіантної поведінки їхніх парафіян. Ми зосередимось на спостереженнях за окремим аспектом господарської діяльності козаків – так званим сезонним відхідництвом, що включало й елементи чумакування; останнє, як відомо, поступово зникає з появою залізничного транспорту. Зазначені матеріали відображають процес модернізації, що розпочався в соціально-економічному житті України, та його своєрідний вплив на життя козацьких громад. Важливість цієї інформації полягає не лише в її змістовності, а й у тому, що її неможливо отримати через інші документальні джерела, і вона має як безпосередньо краєзнавче, так і загальноісторичне та етнографічне значення.

Головним заняттям малоросійських козаків було хліборобство. Проте через мізерні земельні ділянки козаки неспроможні були прогодувати родину і шукали інші джерела заробітку, зокрема, у сезонному відхідництві, ремеслах і візництві. Так, один зі священиків Чернігівської губернії писав, що козаки «працьовиті, бережливі, люблять свою землю, і не лише найбільш бідні, але й заможні відмовляють собі в усьому для того, щоб заощадити на купівлю землі. Для більшості жителів купівля землі є заповітна мрія, здійснити яку вони намагаються будь-якими засобами, що від них залежать... багато бідняків майже щорічно вирушають на заробітки у південні губернії, але й там через неврожаї, а також значну кількість робітників часто не знаходять собі роботи й, витративши свої власні кошти, повертаються додому без нічого». Таким відхідникам «на чужині доводиться терпіти від голоду та від холоду і – повертаються окремі, бідні шукачі кращого з торбою та в лахміттях». Лише з одного села Глибокого Переяславського повіту відходило «в Херсонську та інші губернії

на заробітки: у 1886 р. – три чоловіки, у 1889 – вже 20, у 1890 – 82, а потім до 200».

Подібні твердження спостерігаємо й у парафіяльних священиків Полтавської губернії. Так, наприклад, «...багато з нужденних поспішають на відхідний промисел до Катеринославської, Херсонської та Таврійської губерній з початком весни, – писав священик Микола Пирський. – Цей відхід на заробітки часто завершується досить сумно для тих, хто йде у випадках неврожаю в південних губерніях, погіршує становище й місцевих землевласників, залишаючи їх без робочих рук у важливий період жнив. ...Існуючий чумацький промисел у теперішній час має досить небагато прихильників через поліпшення шляхів сполучення, тому що він не вигідний. Однак і в наш час зустрічаються випадки поїздки за білою глиною, глечиками та іншим». Займалися таким промислом «переважно молоді люди та безземельні господарі. Дуже не вигідно останнім часом через неврожай та падіння цін на хліб. Господар витрачає кошти на дорогу, а праця низько оплачується, та свою ділянку в селі він здає низько, сам не обробляє внаслідок збідніння як тих, хто йде, так і господарств, де потрібні робочі руки».

Деякі священики пояснювали розвиненість відхідництва не лише бідністю через недостатню кількість землі у родинах, але й певними рисами, притаманними козацтву, наприклад – «бо вважали за сором віддати дітей у найми до інших» або «незважаючи часто на безвихідне матеріальне становище деяких обивателів м. Переволочна, піти в найми на місці рідко вдається, частково через існуючі сподівання на можливість заробітку за наступного відходу, а головним чином від притаманної обивателям м. Переволочна козацької гордості, що не дозволяє їм йти у наймити».

Цікавими є спогади цих парафіяльних священиків про часи, коли козаки займалися не відхідним промислом або візництвом, а дійсно

чумацтвом, і також про зв'язок між цими роботами. «Був час, жителі займались чумацтвом. Місцевими обивателями склалися партії підвід з волами, що й прямували до берегів Чорного та Азовського морів за всілякого роду рибою, ікрою та сіллю. Такий промисел давав значні кошти заповзятим чумакам. Але з початком залізниць та особливо зі зменшенням акцизу на сіль чумацтво природним шляхом мало зникнути. Залишилися лише німі сліди колишнього чумацтва у вигляді особливої форми напіврозваленого возу, що нерідко можна зустріти де-не-де в кінці двору обивателя. Згадуючи цей час, впевнюємося у великій симпатії колишніх чумаків до такого роду промислу, що давав, крім матеріальних переваг, задоволення необхідністю нашого чумака мандрувати та схильністю до пригод. Внаслідок спадковості, а можливо, й через давні перекази про славні часи козацтва та чумацтва, пов'язані з матеріальним достатком, сучасне молоде покоління в м. Переволочна також йдуть значними партіями на заробітки в Новоросійський край, де й залишаються до найпізнішої осені, аж поки попит в цьому краї на робочі руки зменшиться. Є, звичайно, роки, коли відхід на заробітки дає значні вигоди; але частіше доводиться слухати, що роботи не було або внаслідок неврожаю хліба, або ж від наявності значної кількості робітників....

Схильність жителів Переволочної до мандрування змушує їх навіть і в наш час, за всієї не вигідності цих промислів, їхати по рибу, сіль або, врешті, по глину в більш або менш далекі місця».

Інший священик, із с. Середняків Полтавської губернії, зауважив, що «внаслідок відкриття залізниць припинилося візництво парафіян. Але раніше, років 35 тому, існувало в парафії правильно організоване чумацтво. В той час чумаки цього села навесні вирушали цілою валкою до Криму та звідти забирали сіль; частина їх із сіллю поверталася додому та продавала її на ярмарках, але більша частина їхала з Криму в Донську область, де продавали сіль та купували солону рибу, яку продавали

вродзріб по ярмарках або здавали гуртовим торговцям у міста; тоді кожен чумак мав великих волів української породи від двох пар до 12. Ще у 1898 та 1899 роках козак Михайло Михайлович Поливаний, на вуличне прізвисько Мунько, ходив при парі волів до Криму, туди доставляв будь-який вантаж, наприклад, сало, а звідти привозив сіль, але це був останній з чумаків. Тепер про це нагадують лише чумацькі вози, що залишилися у декого».

Більшість священиків вважали відхідний промисел досить шкідливим як для культурного й етнічного розвитку, так і для духовного і морального стану населення. Зокрема, на їхню думку, в Чернігівській губернії це позначалось на морально-духовному рівні таким чином: відхідництво полягало у тому, що групи людей «вирушають до Одеси, Кишинева для виготовлення цегли; деякі йдуть до степових губерній (Херсонської, Катеринославської, Таврійської), де випасають худобу й обробляють землю; багато хто проживає там цілі десятиріччя, забувають про родину та звикають до нового місця, «засновують» нову оселю та назавжди залишаються там жити. Останнім часом, там, на півдні, з'явилися вигідні заробітки на кам'яновугільних шахтах, і тому потягнулись туди найкращі, міцні молоді сили віком від 18-ти до 30-ти років, там вони заробляють значні кошти (25–30 руб. на місяць)», однак, повертаючись, за спостереженнями священика, «ті, хто провів декілька років на шахтах, стають лінівими й неспроможними до хліборобської праці, слабкими здоров'ям, блідими, кволими і зі схильністю до легеневих сухот, та не надають допомоги батькам, а лише завдають клопоту». Наслідком таких промислів, на думку деяких священиків Полтавської губернії, стало поширення «неморальної поведінки» серед парафіян, а саме: «Крім пияцтва, помітна значна розпуста серед молоді. Не дотримуються заповіді про цнотливість, і в одній лише нашій парафії щорічно народжуються 5–12 незаконних дітей. Це є наслідком відходу на заробітки, де молодь

проживає разом без усілякого «нагляду», а також сприяє цьому служба на тютюнових плантаціях у місцевих економіях, на які щорічно наймається певна кількість молодих хлопців і дівчат». Майже те ж саме писав священик села Іванівка Хорольського повіту Григорій Прихожий: «Внаслідок [недороду] в Іванівці значно розвинулося відхідництво. Майже всі молоді люди, парубки та дівчата навесні вирушають на заробітки до Катеринославської та Таврійської губерній. Явище це вкрай небажане. Цей відхід на заробітки інколи закінчується надто сумно для тих, хто йде у випадку недороду в південних губерніях, крім того, що позбавляють місцеве населення робочих рук у найскладніший час жнив, приносить інше, більш вагоме зло – губить моральність молодих людей. Усіма визнана істина, що на заробітках молоді люди розбещуються, стають нешанобливими до старших, недостатньо старанними до храму. Пояснюється це.... частково гуртовою працею та життям, де зустрічаються різномірні елементи».

Значні впливи відхідництва спостерігалися у зовнішньому вигляді заробітчан та побуті повсякденного життя козацького населення Лівобережної України. Зокрема, набувала поширення міська мода, запозичувалися традиції інших етнічних груп. Так, священик містечка Варви Лохвицького повіту Г. Коваленко зазначав: «Будь-який парубок, який декілька років пробув на заробітках, прийшовши додому, завжди майже без копійки грошей, але неодмінно у шарфі, піджаку та високих чоботях». Священик с. Комарівки Кобеляцького повіту Полтавської губернії зауважував, що її мешканці «свою національну зовнішність втрачають внаслідок впливу зовнішньої культури німецьких колоністів Катеринославської та Херсонської губерній, з якими населення Комарівки входить у тісне спілкування під час заробітків... вважаючи, що одягнувшись, як німець-колоніст, він перетвориться з мужика в пана... Скинули ні за що, ні про що національні свитки, чумарки, спідниці,

шаровари, плахти, мазані чоботи і т. ін. та вдяглися в піджаки, в пальта, в башлики з кольоровою підкладкою, у кофтинки різних фасонів, у спідниці зі шкіряними поясами, у вузькі штанці, у чоботи з блискучими халявами, у черевики та калоші... Під впливом німців колишній «чумацький» віз або мажа з мазничкою, що оспівані в малоросійських піснях, відходять у царину переказів, поступаючись більш легким і зручним дзвінким «ходам» або строкато розмальованим фургонам, що становлять предмет гордості володаря та жадану мрію малозабезпечених. Це прагнення до зовнішньої культури є тяжкий гніт для матеріального бюджету і без того бідного населення, і це не може не впливати погано на прогрес етичного розвитку».

Зміни спостерігалися і в культурно-духовній сфері. Так, священик Володимир Щ. одного з сіл Полтавської губернії писав у 1897 р.: «Не чутно цього старовинного дідівського спадку, що поступається місцем новітнім безбарвним створінням нечистої фантазії, переважно на сюжети з солдатського життя. Кажуть, що матеріалізм взагалі є недуга нашого часу. Хай це буде так стосовно інтелігенції, яка часто переходить від одних крайнощів до інших; але від чого, здавалось, страждати на це мужиків, який завжди жив спокійним та рівним життям. Яскраве вираження матеріального – є пристрасть до розкоші в одязі та в іншому побуті». Таким чином, щорічний відхід на промисли, заробітки або візництво, на думку парафіяльних священиків, негативно відбивався на матеріальному становищі та моральному стані, культурно-духовному розвитку та повсякденні козацького населення Лівобережної України в кінці XIX ст.

Жук Олеся Василівна

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої
освіти 2 року навчання 51 групи
історичного факультету

Науковий керівник: д.і.н., професор, завідувач
кафедри всесвітньої історії **Рябченко О.Л.**
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ РОБІТНИКІВ ХАРКОВА У 1920-1930-ТІ РР.

Дослідження повсякденних структур робітництва у 1920-1930-ті рр. є одним з найбільш актуальних напрямів мікро-історії. Бо саме у цей період відбувалося формування «нового побуту» радянського суспільства, впровадження нового стилю життя на противагу традиційному та усталеному.

Оскільки Харків був столицею Української СРР, то можна сказати, що саме на основі дослідження структур повсякдення харківських робітників можна зробити певні висновки щодо планів радянського керівництва у політиці впровадження ідеалів соціалістичної ідеології.

Дослідження повсякденного життя робітників Харкова у зазначений період розпочалося ще з робіт сучасників, а саме – М. Буяновера та В. Вольського. Звичайно, ці роботи носили більш описовий та узагальнюючий характер, без використання інструментарію наукового напрямку «історії повсякдення». Але вони свідчать про те, що становище робітництва у ці роки було значно гіршим, аніж багатьох інших категорій населення.

У 1950-1980-ті рр. розробкою проблемних питань почали займатися професійні історики, дослідження яких спиралися не на власні

спостереження, а на достатній масив джерел. Важливими роботами цього періоду стали праці А. Епштейна, Г. Діденко.

У період незалежної України питання актуалізовано у низці робіт Р. Любавського та О. Мовчан.

У 1920-ті рр. радянське керівництво вирішило у короткі строки не тільки побувати промислові об'єкти, а й вирішити житлову проблему робітництва. Влада застосувала два шляхи вирішення цієї проблеми: переселення до квартир «буржуазії» та побудова житлових бараків на околицях промислових підприємств. Ці заходи були спрямовані на подолання житлової кризи, але робітники не бажали змінювати усталений стиль життя, тому відмовлялися від переїзду до центру міста.

У зв'язку з цим у Харкові було розпочато реалізацію масштабного проекту з трансформації повсякденного життя робітників під назвою «Новий Харків». Метою цього проекту було одночасне вирішення кількох задач, а саме: вирішення житлової кризи, збільшення об'ємів виробництва, колективізація суспільного життя, мінімізування приватності робітничого життя за межами робочого місця, «окультурнення» робітників, тобто впровадження санітарно-гігієнічних правил та нових радянських практик у дозвілля, які б формували у людей радянський світогляд та ідеали.

Але цей проект не було реалізовано у тій мірі, у якій планувалося. Насамперед це пов'язано з тим, що заплановані результати були нереальними, вартість реалізації була занадто високою.

Таким чином, повсякдення робітників Харкова у 1920-30-ті рр. значно трансформувалося завдяки ініціативам радянського керівництва, але ці трансформації відбувалися повільно та не сприймалися суспільством повною мірою. Ініціативи влади призвели до появи нових повсякденних практик, але вони не змогли повністю радянізувати структури повсякденності робітництва.

Заярна Олена Вікторівна

здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 3 року навчання 31 групи
історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент кафедри історії
України **Луценко М.В.**

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

ДЕМОГРАФІЧНИЙ ПЕРЕХІД КРАЇН СВІТУ

Демографічний перехід – історичний перехід від одного типу відтворення населення до іншого. Сучасний демографічний перехід – це стрімке зниження народжуваності та смертності, внаслідок чого відтворення населення зводиться до простої заміни поколінь.

Демографічний перехід є явищем і теорією, яка стосується історичного переходу від високої народжуваності та високого рівня смертності в суспільствах з мінімальними технологіями, освітою (особливо жінок) та економічним розвитком до низького рівня народжуваності та низького рівня смертності в суспільствах з передовими технологіями.

Населення світу зросло з 1 мільярда в 1800 році до 7,9 мільярда сьогодні. Темпи зростання населення світу знизилися з 2,2% на рік 50 років тому до 1,05% на рік зараз.

Для представлення результатів виділено прогнози, щодо демографічного переходу країн світу, взявши за основу варіант прогнозів ООН. Глобальний демографічний перехід почався в дев'ятнадцятому столітті в нині економічно розвинених частинах світу (Північ) зі зниженням рівня смертності. На початку XX століття відбулося значне зниження народжуваності.

Очікується, що тенденції для двох основних регіонів на Півночі будуть відрізнятися між 2005 і 2050 роками: збільшення з 0,33 до 0,45 мільярда в Північній Америці і зниження з 0,73 до 0,66 мільярда в Європі. Фактично, кілька країн Європи (наприклад, Росія) та Східної Азії (наприклад, Японія) стикаються зі значним скороченням населення, оскільки рівень народжуваності впав нижче рівня смертності.

Демографічні зміни в Африці, Азії та Латинській Америці почалися пізніше і тривають досі. У 2005 році населення Азії становило 3,94 мільярда, що становить більше половини всього світу, і, як очікується, до 2050 року населення Азії зросте на 34 відсотки до 5,27 мільярда.

Африка має далеко найшвидше відносне розширення, більш ніж удвічі до 2,0 мільярдів до 2050 року. У деяких країнах, що розвиваються (наприклад, у Кенії та Уганді), за останні десятиліття максимальні темпи зростання наближалися до чотирьох відсотків на рік (що означає подвоєння чисельності населення за два десятиліття), що дуже рідко спостерігалось в розвинених країнах, за винятком масової імміграції.

Латинська Америка з 0,56 мільярдів у 2005 році є найменшим із регіонів Півдня; його прогнозована тенденція зростання подібна до Азії.

Чисельність населення найбільших країн у 2005 та 2050 роках представлена таким чином, що у першу десятку входять шість азіатських країн і лише по одній країні Латинської Америки та Африки. Очікується, що до 2050 року рейтинг істотно зміниться: населення Індії перевищить Китай, а Ефіопія та ДР Конго піднімуться до топ-10, замінивши Японію та Російську Федерацію.

Географи визначили, що всі країни проходять п'ять етапів процесу, який називається моделлю демографічного переходу (DTM). Розроблена в 1929 році американським демографом Уорреном Томпсоном функція DTM полягає в тому, щоб продемонструвати природну послідовність зміни населення з часом, залежно від розвитку та модернізації.

На 1 стадії, де народжуваність, так і смертність високі. Чисельність населення залишається низькою та стабільною. На цьому етапі будуть місця в Амазонії, Бразилії та сільських громадах Бангладешу.

Модель демографічного переходу показує, що Єгипет перебуває на 2-му етапі через високу народжуваність і низький рівень смертності.

Країни, які зараз знаходяться на третьому етапі, це Мексика, Індія, Колумбія та Південна Африка. Піраміди населення цих країн ширші в середньовіччі і мають більше грушевидну форму.

Рівень народжуваності зменшується, а смертність зростає, і схоже, що Канада перебуває на четвертому етапі моделі демографічного переходу

Можливими прикладами країн етапу 5 є Хорватія, Естонія, Німеччина, Греція, Японія, Португалія та Україна. Відповідно до ДТМ кожна з цих країн повинна мати негативний приріст населення, але це не обов'язково так.

Німеччина є яскравим прикладом четвертої фази, та навіть п'ятої, демографічного переходу: країни з низьким або дуже низьким рівнем народжуваності та смертності становлять майже половину, або 46 відсотків. Спостерігається тривалий період майже демографічної рівноваги, коли народжуваність близько 2,1 дитини на жінку.

В Україні принаймні останні десять років є досить складна демографічна ситуація. Смертність перевищує народжуваність, спостерігається тенденція до старіння нації, плюс міграційні процеси мають негативний вплив. З 2014 року народжуваність в Україні почала знижуватися. Антирекорд за незалежність був у 2020 році – народилося лише 293,4 тисячі дітей. Смертність в Україні знизилася порівняно з першими роками незалежності, але вмирає більше, ніж народжується. Найбільше українців померло у 1995 році – 792,6 тисячі.

Зростання чисельності населення світу та масштабів виробництва у поєднанні з нераціональними структурами споживання стає все важчим

тягарем, що лягає на життєзабезпечуючий потенціал нашої планети. Ці взаємодіючі процеси впливають на використання атмосфери, земельних, водних, енергетичних та інших ресурсів. Без належного регулювання цієї діяльності швидкозростаючі міста стикаються із серйозними екологічними проблемами. Ключовим елементом цієї складної системи взаємозв'язків є людський фактор, який слід належним чином враховувати під час розробки та здійснення комплексної політики забезпечення сталого розвитку. Така політика має враховувати наявність зв'язків між демографічними тенденціями та факторами, використанням ресурсів поширенням відповідної технології та розвитком. Демографічна політика має також враховувати ту роль, яку відіграє людина у вирішенні екологічних проблем та проблем розвитку.

Ігнатова Тетяна Олександрівна

здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 3 року навчання 31 групи
історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент кафедри історії
України **Луценко М.В.**

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

ЗОВНІШНЯ ТРУДОВА МІГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню сучасного стану зовнішньої міграції трудових ресурсів, охарактеризовано негативні та позитивні фактори і мотиви зовнішньої трудової міграції. Проаналізовано масштаби міграції із країни. Розглянуто основні соціально-економічні причини трудової міграції, а також їх наслідки для економіки України.*

Ключові слова: *трудова міграція, зовнішня трудова міграція, мотиви міграції, причини міграції, грошові перекази мігрантів, позитивні наслідки, негативні наслідки.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Масштабна міграція українців набула широкого масштабу ще з XIX століття, але і наразі вона є досить актуальною для нашого суспільства. З кожним роком все більше громадян їдуть до країн-сусідів із метою більшого заробітку на тимчасових роботах.

Україна вважається однією з найбільших країн-донорів робочої сили в Європі. Великі потоки заробітчанства сформувалися в умовах низької заробітної плати в секторі економіки, високого рівня безробіття та вимушеної неповної зайнятості, поширення бідності та розшарування населення на багатих і бідних, значного розриву у рівнях оплати праці в Україні порівняно з іншими країнами. Спроба розвинути економіку в Україні так і не привела до вирішення проблеми реального покращення

умов життя населення та зростання попиту на робочу силу. Більшість показників соціально-економічного розвитку свідчить про все більше зuboжіння українського народу.

На сьогодні, каталізатором трудової міграції українців є економічна ситуація та військовий конфлікт на Сході країни, саме тому беззаперечно дана тематика потребує більш детального вивчення та визначення причин і наслідків такої тенденції, тому що розуміючи всі масштаби проблеми, можна краще визначити шляхи її подолання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Переміщення населення є актуальною і досліджуваною темою для кола науковців, зокрема Е. Лібанової, О. Хомри, В. Кравців, О. Малиновської, М. Романюка, І. Коломієць, О. Овчиннікова. В їхніх працях досліджуються внутрішні та зовнішні міграційні процеси, а також досліджуються причини та наслідки.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження стану зовнішніх міграційних процесів в Україні, аналіз факторів, визначення причин зовнішньої трудової міграції населення та їх наслідків для соціально-економічного розвитку України.

Виклад основного матеріалу. Міграція широко набула свого значення в українському суспільстві ще із XIX століття, проте наразі вона має важливий відбиток на становленні державної економіки та виконує свою роль у демографічному процесі. Міграція – (латинське «migratio») це процес просторового переміщення, переселення людей, трудових ресурсів, пов'язаний зі зміною ними місця проживання на постійний чи більшменш тривалий час

Трудова міграція – це переміщення працездатного населення на певний час або назавжди до інших населених пунктів, у тому числі за кордон, з певною частотою (разово, декілька разів, регулярно), що відповідає нормативно-правовим актам приймаючої та сторони

походження, з метою отримання вищих доходів з оплати праці чи підприємницького хисту.

Серед мотивів трудової міграції, які спонукають громадян до виїзду за кордон можна виділити: економічні (пошук вищого рівня доходу, суттєва різниця в оплаті за однакову роботу в різних країнах); соціальні (прагнення возз'єднати сім'ю, підвищити її добробут, більше можливостей особистісного розвитку); військові (проведення воєнних дій на території рідної країни); екологічні (екологічні катастрофи, природні лиха).

Але весь процес зовнішньої трудової міграції має, як позитивні, так і негативні наслідки. До останніх можна віднести: втрату найконкурентоспроможнішої частини власної робочої сили (особливо науковців), що призводить до уповільнення темпів науково-технічного прогресу; вкладання державою коштів у підготовку фахівців для потреб власної економіки (затрати на навчання на всіх освітніх рівнях), які, в результаті, створюють додану вартість за межами країни; нелегальна трудова міграція не сприяє наповненню бюджету держави через відсутність відрахувань від заробітної плати заробітчан; виникнення політичних та економічних претензій до України з боку країн-реципієнтів у зв'язку зі збільшенням нелегальної трудової міграції українців; повернення трудових мігрантів пенсійного віку в Україну, що призводить до проблеми їх утримання; погіршення демографічної ситуації в Україні через отримання трудовими мігрантами громадянства країни, в якій вони перебувають. Наразі в Україні є масштабне безробіття (на рівні приблизно 2 млн осіб) і незадоволений попит на робочу силу, що стає перешкодою розвитку багатьох підприємств.

Складним на сьогодні питанням залишається визначення кількості трудових мігрантів, тому що стихійність процесу, відсутність достовірної інформації стосовно загальної чисельності та якісного складу громадян України, які працюють за кордоном, ускладнюють можливість оцінки

масштабів зовнішньої трудової міграції та прогнозування її наслідків. Складність дослідження даного явища пов'язана з існуванням двох якісно різних площин: з одного боку – це легальна трудова міграція, яка є мало чисельною, з іншого – масова нелегальна трудова міграція. Кількість заробітчан-нелегалів та легалізованих мігрантів визначається досить приблизно за різними методиками соціологічних опитувань та експертними оцінками на рівні МЗС, пілотними обстеженнями Міністерства праці та соціальної політики, громадських організацій.

Існує ряд проблем неекономічного характеру, які в недалекому майбутньому можуть мати значні негативні економічні наслідки. Наприклад відбувається погіршення сімейних стосунків через довготривалу відсутність членів родин: виникає нестача батьківської уваги, деформуються родинні цінності, виховується легковажне ставлення до життя. Хоча на сьогоднішній день не ведеться жодної статистики щодо кількості дітей, чиї батьки виїхали на заробітки за кордон, це не означає, що такої проблеми не існує. Враховуючи масштаби трудової міграції, можна оцінити, яка кількість дітей шкільного віку залишилася без батьківського догляду.

Безперечно, зовнішня трудова міграція українців має достатньо позитивних наслідків (надходження валюти, підвищення рівня життя численних груп населення і цілих територій, зниження напруги на ринку праці, засвоєння ринкової свідомості, цінностей і норм демократичного суспільства тощо). За даними НБУ, в 2019 р. обсяг приватних переказів з-за кордону становив майже \$12 млрд, а в січні-квітні 2020 р. до України надійшло понад 3,7 млрд. На жаль, багато активних, конкурентоспроможних громадян України визначають свої перспективи виїзду, виходячи не стільки зі стану особистого життя, скільки із загальної низької оцінки ситуації в країні. Цей міграційний чинник є значно небезпечнішим за просте бажання заробити кошти. В багатьох випадках

грошові перекази на батьківщину громадян, які працюють за кордоном, суттєво пом'якшують негативні наслідки виїзду.

Висновки. Згідно із останнім дослідженням Світового банку «Міграція і грошові перекази», Україна входить до п'ятірки країн з найвищим рівнем еміграції населення. Станом на сьогодні, за кордоном перебуває 6,6 млн. українців, а це 15% населення. Проте дуже важливим є подолання в українському суспільстві негативних стереотипів щодо міграції і за допомогою освітніх та комунікативних засобів потрібно наполегливо роз'яснювати, що «міграція — це не проблема, що потребує розв'язання, а реальність, з якою належить рахуватись і яку необхідно облаштовувати» [4].

Щоб регулювати зовнішню трудову міграцію держава має здійснити комплекс заходів, спрямованих як на забезпечення зворотності зовнішніх трудових поїздок та соціальної захищеності українських працівників за кордоном, як найширше залучення міграційних грошей в економіку України, так і на покращення можливостей працевлаштування на внутрішньому ринку праці. Тобто розробити такий механізм, який би зменшив негативний вплив недоліків та посилив позитивні наслідки від трудової міграції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бурік М. Стан і тенденції розвитку освіти України в умовах глобалізації. К.: «Четверта хвиля», 2007. 48с.
2. Гура А. О. Зовнішня трудова міграція в Україні: сучасні тенденції та наслідки / А. О. Гура // Збірник наукових праць ХНПУ «Економіка». 2014. Вип. 4. С. 185–192.
3. Зовнішні трудові міграції населення України / За наук. Ред. Лібанової Е., Позняка О. К. : РВПС України, 2002.

4. Зовнішня трудова міграція населення України; Український центр соціальних реформ, Державний комітет статистики. Київ. 2009. 120с.
5. Зовнішня трудова міграція населення (за результатами модульного вибіркового обстеження). Статистичний бюллетень. Київ: Державна служба статистики України, 2017.

Капля Тетяна Сергіївна

здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 2 року навчання 22 групи
історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент кафедри історії
України **Луценко М.В.**

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917-1920 РОКІВ НА ТЕРИТОРІЇ СЕЛА ПОКРОВСЬКОГО

Анотація: *Стаття на тему: «Українська революція 1917-1920 років на території села Покровського» є актуальною на тлі вивчення краєзнавчих фактів. У статті ви познайомитеся з історією села Покровського, які події відбувалися на території села та дізнаєтесь про жителів села котрі активно боролися з урядом та були революціонерами.*

Ключові слова: *козаки, куркулі, есери, меншовики, кадети, більшовики, німецька окупація, петлюравці, Біла Армія, Червона Армія, махновці.*

Хто тільки не мандрував нашими землями і не оселяв територію сучасного села Покровського. Сармати, скіфи, хозари, алани, татаро-монголи. Про село складені типові легенди про «скарби». Нібито в Кам'яній могилі та курганах (знаходиться в Перевалах, на схід від Покровського) турки ховали бочки з золотом. У цій «Гострій могилі» селянин з сином відкопали кам'яну брилу, а під нею знайшли казан із грішми. У 1998 році ці кургани були розкриті. Звичайно золота там не було. Там були знайдені кістяки людей поряд знаходились коштовно оздоблені глиняні горщики, мідні намисники, ножі, крем'яні вістря стріл, інструменти первісних ливарників-ковалів, сліди фарби охри.

У лісу біля нинішньої станції Роти, ріс могутній дуб, біля того дуба було невелике болотище. Той могутній дуб усох, а пізніше в нього

потрапила блискавка і в результаті цього він був спалений. Пені, що залишився, був настільки товсти, що на ньому можна було вільно розвернутися возом. Дітя земства Смекалов нижче побудував дамбу, і пені дуба опинився під мулом. В результаті цього річка, що бере початок у Горілівському лісі називається Горілий Пені та протягується по всій довжині села.

Історичне життя Покровської слободи бере свій початок з розвитку Бахмутського повіту, тому пропоную для початку розглянути розвиток м. Бахмут. Історія міста Бахмута тісно пов'язана з історією козацтва – слобідського, донського, запорізького. У другій половині XVII ст. після виникнення Слобідської України, провідну роль у розселенні Придонців'я та освоєнні його природних багатств належало слобідському та донському козацтву. Тривалу суперечку між донцями та слобожанами за володіння Бахмутськими соляними промислами царський уряд вирішив у 1704 р. на користь місцевих поселенців – слобожан. Новозбудоване містечко Бахмут було підпорядковане Ізюмському слобідському козацькому полку.

Роль запорізького козацтва у залюдненні краю виявилась у створенні нових зимівників на його території та їх поступовому переростанні в постійні поселення. Донський козак Кіндрат Булавін (у 1705 р. отаман бахмутських солеварів), піднявши в 1707 р. повстання проти царської влади і зазнавши поразки в одній, утік на деякий час у межі Запорізьких Вольностей. Запорожці переходили на бік повстанців окремими партіями, одна з них з'явилася влітку 1708 року в Бахмуті, що був важливим опорним пунктом повстання. А 3 липня 1708р., під час придушення булавинського повстання, царські війська зруйнували й спалили містечко Бахмут.

Особливо багато відомостей про контакти між Запоріжжям і Бахмутом збереглося з часів Нової Запорізької Січі (1734 – 1775 рр.) У 1748 році царський уряд сформував із бахмутських, маяцьких і торських козаків

Бахмутський козацький полк чисельністю 300 чоловіків. Це було своєрідне військово-землеробське поселення, покликане охороняти край від татарських нападів. Сусідами бахмутських козаків на заході й південному заході були запорожці Орельської, Самарської й Кальміуської паланок, на південному сході – козаки Війська Донського.

Ми можемо побачити, що Бахмут був оточений різними козацькими об'єднаннями. Це місто славилось своїми солеварнями, тому мало економічно вигідне розташування, в результаті цього сильні сусіди міста хотіли мати над ним покровительство. Ми повинні розуміти, що праця у соляних шахтах дуже важка й часно на працю відправляли бунтівників з усієї імперії.

Перші поселенці селища Покровського (на той період воно не мало назви) з'явилися в 60-х роках XVIII. Це були 30 сімей козаків-бунтівників, які були заслані на солеварні Бахмуту. Це було при царюванні Катерини II, проти дикого свавілля царсько-поміщицького гноблення.

Після відбування покарання їм не дозволили повернутися додому. Вони одержали ділянки на річках Мокра Плотва та Горілому пню, де виникла державна слобода Покровське. До перших переселенців відносились Вискребенці, Третяки, Шияни. За національністю перші поселенці були українцями пізніше приїхали росіяни Курочки, Павлови, Іванови, Астахови, Гончарови.

Свою назву слобода дістала від невеличкої церкви яка була збудована у кінці 18 сторіччя і отримала назву Покрова, а село стало називатися Покровське. В 1895 році, у зв'язку з сходження на престол Микола II, збудована до цього часу більша церква отримала назву Миколаївська, а село залишилось Покровське.

Після того, як ми розглянули історію виникнення села Покровського, пропоную разом зі мною пройти сторінками життя селян Покровського у дуже тяжкий період Історії України. Давайτε розпочнемо розповідь за

декілька років до початку I Світової війни, а саме з проведення Столипінської реформи на теренах села.

Із початком Столипінської реформи декілька десятків заможних селянин вийшли на «відруби» та утворили хутори Яму, Отаманське, Горіловський. Селяни Шемель, Єни, Чернишови купили земельні ділянки (до 20 десятин) у поміщика Балабанова. Виникли заможні господарства Лагерів, Полив'яних, Хоружевських, Зайченків, Пархоменків, Ятченків, Синіченків, Погребняків, Калашника.

Виникла перша партія есерів, яку очолив вчитель Гаркуша. Син Гончаров, чиновник у Петербурзі, забезпечував літературою.

Нагірний Іван Євстафійович (1888-1942 рр.) народився в сім'ї селянина-середняка, у 1901 році закінчив 3-х класну земську школу. Дуже обдарованим хлопчиком з винятковою пам'яттю і блискучими математичними здібностями, але з поганим зором був Нагорний, відданий «у хлопчики» на Голубовському копальню в контору Максимовського, потім переведений у лавку прикажчиком. Він дуже багато читає, знайомиться з революційними ідеями. У 1911 році Нагорний переходить на роботу в кооператив у село 14-а Рота (Троїцьке), а в 1913 році переїздить в Покровське для організації конспіративного опорного пункту більшовиків. Керівники порадили Нагорному зайнятися торгівлею книгами у хаті Литовченка в центрі села, він створив бібліотеку. Перед самою війною утворився гурток, у який входили Плетньов, Єна, Прокопенко, які пізніше стали першими комуністами.

1 серпня 1914 року тривожним церковний дзвін оповістив селян про початок Світової війни. Нагорний, як член опікунської шкільної ради, допомагав прискорити будівництво другого будинку земської школи, перенесення в 1916 році старої будівлі земської школи на хутір Отаманське. Його обирають гласним повітового земства. У 1917 році він отримав квиток члена РСДРП(б). Нагорний І.Є. у збірці «Боротьба за

Октябрь на Артемовщині» (Істпарт, Артемовськ 1927р.) писав: «У селі Покровському 28 лютого і 1 березня 1917 року все ще було якось боязко: про революцію і про те, «що вже нема царя», говорили один з одним пошепки. Що робитисьогодні, завтра – ніхто добре не знав, всі розгубилися. Розгубилося волосне начальство і поліція, які на питання селян не знали, що відповісти. Газети в село приходили нерегулярно, та і в газетах писали якось неясно, революційна хвиля охопила всю Росію... Старе начальство проганяється. А що треба робити робітнику й селянину, з чого починати – не писали». Лише 4 березня стало відомо, що потрібно організувати волосний комітет, який того ж дня почав працювати в приміщенні волосного управління. 1 травня насилу вдалося організувати мітинг. На площі біля церкви зібралося більше 10 тисяч селян. Такої кількості народу до цього не збиралося ніколи. На мітинг прийшла також і вся місцева «демократія»: меншовики, есери, кадети. Говорили про підтримку Тимчасового уряду, про Установчі Збори, продовження війни, анексію й контрибуцію. Нагорний виступав від імені РСДПР (інтернаціоналістів-більшовиків) проти війни, за негайний мир. Робочі селяни підтримали його аплодисментами. Потім він почав говорити проти Тимчасового Уряду. Ось тут і пішла катавасія. Пролунали вигуки: «Більшовики-буржуа продали німцям Росію». Селянин Лагер, делегат з'їзду, що був тільки-но повернувся з Катеринослава, кричав, що «в губернії Строменко і Корж (есери) та всі казали, що більшовики – це наші вороги, їх треба заарештувати, треба бити...». «Геть з трибуни!» - кричали робочі й селяни. На другий день волосний комітет написав Керенському донос: « У нас в селі Покровському є більшовик Нагорний І.Є., який іде проти Тимчасового уряду. Вчора відверто виступав у нас на мітингу, тому його треба негайно заарештувати. Ми самі могли, так Нагорний – заступник повітового виконному Ради селянських депутатів, тому пришліть кого-небудь з центру й заарештуйте».

Навесні 1917 року на противагу есерівській організації почала створюватися перша більшовицька, яку очолив Гончаров, Гаркуша, Лагер, потім в неї вступили: Машаров О.Л., Прокопенко Й.Д., Богун З.С., Нагорний А.Є. – колишні солдати царської армії, які на фронтах імперіалістичної війни політично дозріли.

У своїх спогадах селянин О.Л. Машаров писав: «У короткий час (літо 1917 року) був вибраний покровським волвиконкомом, головою якого вибрали мене». У липні більшовики створили перший осередок, який повів рішучу боротьбу проти есерів, меншовиків, кадетів й іншого куркульського засилля в органах місцевої влади. Коли в село прибули німецькі війська з більшовиків залишилися Машаров, Гапон і Прокопенко. Місцеві кулаки Єна С., Рада Є., Пархоменко Ф. поспішили до німецького офіцера зі скаргами на більшовиків, проте той не звернув на них уваги, а зажадав від волосного правління, яке очолював куркуль Чумаченко, кабана. Машаров підбурив забрати бика у куркуля Пархоменка, а кабана у Єни. Ті почали волати: «Що це таке, що все у нас беруть», на що Машаров відповів: «Ви закликали німців, то і годуйте їх самі».

У Покровське було направлено урядника зі списком більшовиків котрих потрібно заарештувати, але працівник волосної бібліотеки Пащенко Андрій Васильович встиг вчасно попередити всіх, і вони зуміли сховатися. Тільки на весні 1918 року Нагорний І.Є. був заарештований і відправлений до Брест-Литовської кріпосної в'язниці. У селі діяла «Українська варта», в котру вступив Машаров для цього він перебирається в с. Луганське.

У листопаді 1918 року Покровське зайняли петлюравці. Вони оголосили призив у свою армію, але ревком, котрий очолював Машаров, ухвалив не давати людей петлюравцям, а послати їх в партизанський загін, який створював в цей час Чаплін та Зелений. Коли Бахмут зайняли військові Добровольчої армії у квітні 1919 р., петлюравці відступили, а

покровські більшовики на чолі з Машаровим пішли в партизанський загін Чапліна. Партизанський загін вступив у бій з «білими» у станції Нирки, але відступив зважаючи на сильну перевагу «добровольців».

У кінці березня 1919 року бронепотягу «білих» вдалося прорватися до Курдюмівки, неподалік станції заліз партизанський загін, завдання якого було не пропустити армію деніківців до Бахмуту, на Сіль та Яму. Очолював цей загін покровчанин Андрій Васильович Пащенко. Майже півдня продовжувався не рівний бій. Коли у другій половині дня до цього місця підішли партизани на чолі з Чапліним, то майже всі бійці і сам Пащенко були вбиті.

У 1920 році Машаров повертається в Покровське де його обирають головою Новокам'янської сільради. Потім він завідує військовим відділом по боротьби з «бандами» махновців.

Нагорний після звільнення з Брест-Литовської в'язниці повертається до Бахмуту. Був у В.І. Леніна у складі делегації Донбасу, займав посади члена Донецького Губвиконкому, члена Колегії Донецької Губземвідділу. У цей же період Нагорний обирається членом Всеукраїнського Виконавчого Комітету на IX, X, XI, і XII з'їздах Рад України. На XII з'їзді був вибраний делегатом на VI Всеросійський з'їзд Рад робочих, селянських та червоноармійських депутатів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Луценко М.В. Акт злуки УНР і ЗУНР: історичний погляд із сьогодення. Українське державотворення: історичний аспект: (до 100-річчя акту злуки): матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2019. С. 89–91.

2. Грушевський М.. Історія Русі. Т. 8. Київ: Наукова думка, 1995. —467 с.

3. Татаринов С.Й., Тутова Н.О.. Нариси історії самоврядування в бахмуті і повіті у XVIII-XX століттях. Артемівськ: КП «Артемівська міська друкарня», 2008. 65 с.
4. Татаринов С. Й., Левітов Е.В.. Покровське – найдавніше село Бахмутського краю. Бахмут: «Артемівська міська типографія», 2010. 72 с.
5. Терещенко В.. Події і люди Бахмутчини. Донецьк: Східний видавничий дім, 2006. 91 с.

Котенко Максим Володимирович

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти 2 року навчання 21 групи історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент кафедри історії України **Луценко М.В.**

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

МІСЦЕ КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКОГО ТОВАРИСТВА У ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ

Кирило-Мефодіївське братство (товариство) – це яскрава українська таємна політична організація, яка існувала в Києві протягом грудня 1845 – березня 1847 рр. Так, проіснувала організація недовго, але відбила великий вплив в ході українського національного відродження. Ініціаторами створення були В. Білозерський, М. Гулак, М. Костомаров, П. Куліш, О. Маркевич. Членами братства були Г. Андрузький, О. Навротський, Д. Пильчиков, І. Посяда, М. Савич, О. Тулуб. У квітні 1846 р. до братства вступив Т. Шевченко.

Програмні бачення Кирило-Мефодіївського братства були опубліковані в «Книзі буття українського народу», «Статуті Слов'янського братства Св. Кирила і Мефодія», підготовлені М. Костомаровим, та в «Записці», написаній В. Білозерським. В цю основу документів було покладено ідеї панславізму та українського національного відродження. І потрібно зазначити, що ця теорія на той час набула певного поширення. Її головною тезою було прагнення об'єднати всі слов'янські народи у федерацію на зразок по типу Сполучених Штатів Америки. При цьому кожний слов'янський народ зберігав би свою самостійність. Україна

ділилась на два штати: Східний (Лівобережжя) і Західний (Правобережжя); інші слов'янські народи теж утворювали б по штату кожен. На чолі федерації стояв би загальний сейм із представників усіх слов'янських народів. В той час як Київ не повинен був належати до якогось штату й служив би місцем зборів загального сейму. У кожному штаті мав бути свій сейм і свій президент, обраний на чотири роки. Верховна центральна влада належала б всесоюзному президенту, обраному теж на чотири роки. Головна мета братства полягала в побудові майбутнього суспільства на засадах християнської моралі, шляхом здійснення цілого ряду реформ, зокрема, створенні демократичної федерації слов'янських народів на принципах рівності і суверенності на чолі з Україною; знищенні царизму, скасуванні кріпосного права та станів; встановлення демократичних прав і свобод для громадян; зрівняння у правах всіх слов'янських народів щодо їх національної мови, культури та освіти. Кирило-мефодіївці, еднаючись на основі спільних політичних поглядів, бачили різні шляхи втілення їх у життя – від ліберально-поміркового реформізму (М. Костомаров, В. Білозерський, П. Куліш) – до революційних методів боротьби (Т. Шевченко, М. Гулак, Г. Андрузький). У ліберально-поміркованих авторів було бачення, що все повинно відбуватися таким еволюційним шляхом, тобто через культурницьку пропаганду, реформи та просвітництво. В той час як радикали розглядали єдиний метод-революцію. Члени братства вели активну громадсько-політичну діяльність це проявлялося в тому, що розповсюджували програмні документи, прокламації («До братів-українців», «До братів-великоросів і поляків»), твори Т. Шевченка; займалися науковою роботою, виступали з лекціями в навчальних закладах Києва, піклувалися про розвиток народної освіти, збирали кошти на відкриття народних шкіл, написання і видання нових книг. Статут Слов'янського товариства св. Кирила та Мефодія (саме таку

назву носило товариство) складається з двох частин. Перша - "Головні ідеї" - містить у концентрованому вигляді вихідні положення ідеології та основні цілі діяльності, а друга - "Головні правила товариства" - присвячена визначенню способів та засобів реалізації програмних засад товариства. Першим пунктом "Головних ідей" зазначалося: "Приймаємо, що духовне і політичне поєднання слов'ян є їх призначенням до якого вони повинні прагнути". Цей пункт є першим не лише за порядком, а й за ідеологічним значенням, оскільки ідея об'єднання слов'янських народів проходить "червоною ниткою" через всі програмні документи Кирило-Мефодіївського товариства і є тим вихідним пунктом на якому ґрунтуються всі подальші теоретичні розробки. Характерною рисою цього об'єднання була чітка, яскраво виражена релігійна спрямованість. Про це свідчить той факт, що товариство назване на честь відомих слов'янських просвітителів, православних святих Кирила й Мефодія, і сама форма організації була запозичена в українських церковних братств. Глибока релігійність пронизує і програмні документи кирило-мефодіївців, у яких домінують соціальні ідеали первісного християнства, чітко простежується ідея обстоювання загальнолюдських цінностей - справедливості, свободи, рівності і братерства. З цього логічно слідує, що Кирило-мефодіївці вважали, що творцем історії є Бог, а її рушійною силою — християнська релігія. "Книга буття українського народу" - це синтезна модель перебудови суспільного життя, у якій була зроблена спроба врахувати релігійні, соціальні та національні фактори.

Якщо говорити за концепція кирило-мефодіївців, то вона відображала:

- 1) створення демократичної федерації християнських слов'янських республік;
- 2) знищення царизму та скасування кріпосного права та станів;
- 3) утвердження у суспільстві демократичних прав і свобод для громадян;

4) досягнення рівності у правах на розвиток національної мови, культури та освіти всіма слов'янськими народами;

5) поступове поширення християнського ладу на весь світ.

У березні 1847 р. за доносом провокатора О. Петрова діяльність братства була викрита, а його члени заарештовані. Найтяжче було покарано Т. Шевченка, якого віддали у солдати Окремого Оренбурзького корпусу з забороною писати і малювати.

Отже, у висновку потрібно сказати, що Кирило-мефодіївці мало велике значення не тільки культурному напрямі, а тісно перепліталось з політичною думкою. Відомий історик Д. Дорошенко підкреслював, що «ідейне значіння братства було величезне. Можна сказати, що його ідеї й його програма надовго зазначили головні напрямні лінії українського національного відродження. Тоді як традиція окремого політичного розвитку в Україні існувала тривалий час, сучасний націоналізм - доктрина, за якою люди спільної культури повинні скласти незалежну державу - з'явився на цій території досить пізно. Уважний дослідник побачить, що перші активні прояви націоналізму серед груп освіченої інтелігенції в Україні можна спостерегти вже на початку дев'ятнадцятого сторіччя і в середині того сторіччя Тарас Шевченко, найбільше ім'я в українській літературі, надав поетичної експресії націоналістичним прагненням. Це вже значно пізніше, були сформовані виразно політичні організації, що прагнули реалізувати в Україні націоналістичну ідеологію». Громадську роботу Кирило-мефодіївці зосередили навколо освіти народу і піднесення економіки України, видання популярних книжок, запровадження широкої мережі початкових навчальних закладів, готували агітаційні роботи із закликами розгортати національно-визвольну боротьбу, яка звільнила Україну від тягара українського самодержавства.

Кравченко Вікторія Володимирівна

здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 3 року навчання 31 групи
історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент кафедри історії
України **Луценко М.В.**

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

СТАТЕВО-ВІКОВА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Актуальність дослідження. Сьогодні для України характерними є переорієнтація національних інтересів, формування нової національної стратегії спрямованої на людський розвиток. Таким чином, це посилює актуальність досліджень демографічного спрямування, вивчення структурної складової населення.

Постановка проблеми. У цій статті ми розглянемо, як стать і вік людини формують статеві-віковий склад населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що в Україні питаннями зміни вікової структури населення займалися такі видатні вчені, як Д.П. Богиня, О.А. Грішнова, Є.М. Лібанова, Л.С. Лісогор, Крилова І.Г. та ін. Існують наукові статті на цю тематику, серед яких: «Статеві-вікова структура населення як чинник геодемографічного розвитку регіону» І. Барила, «Закономірності формування статеві-вікової структури населення України» П.Є. Шевчука, Г.Ю. Швидкої, «Особливості статеві-вікового складу населення України» Г. М. Удовиченка.

Постановка завдання. Дослідити частки жінок і чоловіків, окремих вікових груп у структурі населення України; проаналізувати особливості просторово-часових статеві – вікових деформацій населення України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Статеві-вікова структура населення є одним з головних чинників, які виявляють режим відтворення населення. Оцінка якості населення неможлива без врахування змін його вікової структури, вікових відмінностей, інтенсивності їх прояву [1; с.190].

На формування статево-вікового складу населення країни має вплив рівень народжуваності, смертності, міграційних процесів, а також історичні та соціально-економічні фактори. Вплив цих факторів відображає статево-вікова піраміда, яка характеризує співвідношення між різними віковими групами чоловічого і жіночого населення [3].

На тривалість життя людини впливають такі чинники: рівень здоров'я (спадковість, умови та спосіб життя, стан навколишнього середовища, охорона здоров'я) та рівень життя, добробут населення. Тривалість життя людей розраховують як число років, що їх має прожити кожна людина при сучасному рівні смертності. У 2018 р. вона становила 69 років. Починаючи з 2001 року відбувається поступове збільшення показника народжуваності [4, с.237].

За даними Держстату, статевий склад населення України характеризується великою гендерною диспропорцією. Відомо, що диспропорції в статевому складі України виникали внаслідок війн і міграцій. Існує чисельна перевага жінок над чоловіками у складі населення України. Вона спостерігається з 36 років і з віком збільшується. Так, чисельність чоловіків на 1 січня 2018 року становила 19558,2 тис. осіб, а жінок - 22658,6 тис. У 2013 році частка народжених хлопчиків склала 51,6%, а дівчаток – 48,4%. Тобто, на 100 дівчаток припадало 107 хлопчиків. У наш час жінок на 3,5 млн. більше, ніж чоловіків. У середньому на 100 жінок припадає 86 чоловіків. Більшість людей похилого віку становлять жінки, тому що в Україні вони в середньому живуть майже на 12 років більше.

В Україні сформувалася структура населення, для якої характерна висока частка осіб старшого віку і низька - молодшого. На 1 січня 2018 року чисельність осіб у віці 0-15 років становила 16,3 % загальної чисельності постійного населення, у віці 59 років і старше - 22,9 %, у віці 16-59 років становила 60,8 %.

Щодо вікового складу населення України, то воно характеризується зменшенням частки населення молодшої групи, що становить менше, ніж 15%, і збільшенням частки старшої групи, що перевищує 23% . Загалом за останні 15 років частка людей пенсійного віку збільшилася майже на 6%. Процес старіння населення України пов'язаний зі зменшенням народжуваності.

Вікова структура визначає демографічне навантаження. Станом на 1 січня 2018 року на 1000 осіб у віці 16-59 років припадало 269 осіб у віці 0-15 років та 378 осіб у віці 60 років і старше. Порівняно з 2017 роком загальний коефіцієнт демографічного навантаження на 1000 осіб у віці 16-59 років у цілому по Україні зріс з 632 до 647 осіб. Середній вік населення України становить 41,2 роки (чоловіків - 38,5, жінок - 43,8).

Чисельність населення України на 1 липня 2020 року згідно з даними ООН становила 43,733 млн осіб разом з Кримом. Станом на 1 січня 2021 року чисельність наявного населення України без тимчасово окупованої території Донецької і Луганської областей і без АР Крим з містом Севастополь становила 41 588,4 тис. осіб. Чисельність населення України стабільно зменшується, народжуваність 2017 року становила 10,3 ‰, смертність — 14,4 ‰, природний приріст — -0,41 %.

Висновки. Проведене дослідження дало можливість виявити особливості статево-вікової структури населення України. Проблеми формування структури населення та параметрів його відтворення вимагають прийняття заходів загальнодержавного рівня. Для цього необхідно створити такі можливості, які б удосконалили рівень життя людей, а

також ефективно використовувати працездатне населення і населення соціального, культурного і трудового потенціалу старшого віку. Саме державна, економічна та демографічна політика можуть змінити сучасний стан щодо народжуваності та смертності населення України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Барило, І. Статеві-вікова структура населення як чинник геодемографічного розвитку регіону (на прикладі Полтавської області). Часопис соціально-економічної географії, 17(2), 190-194. <https://doi.org/10.26565/2076-1333-2014-17-32>
2. Закономірності формування статево-вікової структури населення України / П.Є. Шевчук, Г.Ю. Швидка // Демографія та соціальна економіка — 2009. — № 2. — С. 39-47. — Бібліогр.: 7 назв. — укр.
- 3.
4. Удовиченко Г. М. Особливості статево-вікового складу населення України. Режим доступу: <http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream>

Красновський Микита Сергійович

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти 1 року навчання 11 групи історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент, кафедри історії України, в.о. декана історичного факультету **Гончарова О.С.**

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

ДЖЕРЕЛА ХОРОБРОСТІ СКАНДИНАВСЬКИХ ВІКІНГІВ

Анотація. У статті аналізуються джерела, описаних у легендах та піснях західної Європи, хоробрості вікінгів. Автор характеризує причини феномену безстрашся, наводить прелік факторів, які впливали на розум та світогляд скандинавів й визначають їх ставлення до життя та смерті, в тому числі й релігійні вірування.

Ключові слова: Вікінги, скандинави, язичництво, Вальгалла.

Постановка проблеми. Кожна людина хоча б раз у своєму житті чула про відважних вікінгів, нажаль, в уявленні суспільства при слові «вікінг» вимальовується така картина: «Стоїть білявий велетень у шоломі з рогами, який міцно тримає у руці сокиру». Цей образ у нашому часі спростовано і визнано стереотипом. По-перше, група вчених з різних країн світу провела масштабне дослідження ДНК, у ході якого визначили: розповсюдженням кольором волосся був каштановий, а очі набували голубого забарвлення далеко не у кожного. Підсумки експертизи викладені у відомому зарубіжному джерелі під назвою sciencealert.com. По-друге, вчені-археологи не знайшли жодного «рогатого» шолому при розкопках поховань приналежних до епохи вікінгів. Поряд з цим, жоден з дослідників не спростовує факта їхньої відваги й безстрашся: «кожне місто або селище в переляці бігло ховатися в ліса чи гори, коли на горизонті з'являвся дракар

наповнений варварами – вікінгами» – говорять записи аналів королівства Франків. Дослідники досі сперечаються, чим обумовлювалась їх надмірна лють й хоробрість.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження епохи вікінгів здавна привертало увагу дослідників. Науковці дуже ретельно проаналізували усі письмові історичні джерела, назва яким «хроніки». Проте вони визнають, що суб'єктивність таких оповідань перевищує норму. Чітко зрозуміло, що кожен вікінг окрім золота й нових придатних земель, на чужині шукав славу. Вони жили сьогоденням, бо завтра могли загинути. Тому в піснях оспівували, можливо, з деяким перебільшенням одні риси, наприклад силу, й применшенням інших – страх. Дослідженням «вікінгів» займалось і займається багато дослідників: Х. Арбман, Й. Вейбут, Й. Херрман, А. Стрінгольм, Е. О'Дейл, Е. Оле-Кліндт Енсен, Б. Торстейнсон, В. Хольмквіст, Г. Кенігсбергер, Е. Ольгейрссон та інші. Хочеться окремо відзначити працю кандидата історичних наук – Сергія Набоки «Передумови «руху вікінгів».

Великий внесок для розкриття питання відсутності страху у воїна перед загибеллю в бою, подає «Поетична Едда», датована усними переказами 9-10 століть нашої ери, і «Прозова Едда». Збірка оповідань, заснована на давніших оповіданнях скандинав. Також ця збірка дає змогу зрозуміти й пізнати краще язичницькі вірування вікінгів. Цей аспект частково розкриється в цьому дослідженні.

Мета статті – об'єктивно визначити фактори впливу на світогляд вікінгів та взагалі усіх скандинав язичницьких вірувань. Основний акцент планується зробити на їх ставленні до смерті, відсутності інстинкту самозахисту.

Виклад основного матеріалу. Етимологія самого слова «вікінг» дуже різнобарвна: одні дослідники виводять слово «вікінг» від давньонорвезького *víkingr*, яке, за раніше найпоширенішою в Україні

версією, означає «людина з бухти», «людина з порту». Вікінги в уяві більшості людей – жителі північних країн у шоломах, зі списами. Успіхи їхніх військових походів можна пояснити продуманою тактикою, мобільністю, майстерним володінням зброєю та відсутністю страху перед смертю. Саме це допомагало суворим предкам скандинавів свого часу грабувати та завойовувати величезні території Європи.

Вчені зазначають, що життя скандинава було не солодким: тяжка праця на не родючій землі, небезпека підстерігає на кожному кроці. Як наслідок: більшість з них не доживала до 40-50 років. Тож, життя тих, хто приєднувався до лав вікінгів значно зменшувалось. На одного варяга, який повернувся з походу разом із мішком срібла, припадав щонайменше один зарубаний вояка. Ризик був великий, але вони були авантюристами. Якщо смерть чекає вікінга саме сьогодні, він з посмішкою зустріне її. За їх переконанням набагато краще здобути золото й славу, ніж померти у ліжку від хвороби. Тим більше, така смерть, опираючись на релігійні повір'я була найжахливішою для кожного вікінга.

Скандинави були палкими прихильниками язичництва, вони вважали, що при народженні кожної людини присутні Норни – жіночі божества, які визначають долю. Пророцтво виглядало як процедура сучення пряжі або нанесення зарубок на дереві. Норни були найвищою силою у Всесвіті, і навіть боги не сміли заперечувати їхнього вироку. Важливою деталлю є те, що в скандинавській міфології практично немає поділу богів на добрих і злих. Поняття зла і добра досить відносні. Боги діють не керуючись категоріями добра і зла, а з егоїстичних міркувань, чи з помсти.

Дуже цікаво детальніше дізнаватися про кожного з богів. Так, наприклад, всемогутній Одін дарував перемогу, був синонімом до слів війна чи битва. Тор – бог блискавиць й грому. Вікінги вважали що жахливі шторми були наслідком того, що Тор працює у своїй кузні, а

блискавка – це іскри які на землю й людей спрямовує Мідгард. Богу Фрейєру було підвладне сонячне світло, саме він посилав людям гарні врожаї в плату за жертвоприношення. Жерців вікінги не мали, тому усі жертвоприношення робив або вождь – ярл, або король – конунг.

Кров жертвних тварин, яку розбризкували на ідолів, на стіни святилищ та учасників свята, як вважалося, зміцнювала і людей, і богів. М'ясо тварин після цього варили у величезних казанах і з'їдали на священному бенкеті, на якому, за віруваннями скандинавів, були присутні й боги.

Взагалі, язичництво дуже цікава тема для дослідження. У своїй праці про вікінгів Сергій Набока зазначав: «Потрібно сказати, що ця релігійна система теж еволюціонувала. І її еволюція відображала еволюцію свідомості північного германця. Аграрні, мирні боги відсуваються на задній план більш войовничими богами. Головний бог Одін, це не лише військовий вождь, але і вічний мандрівник – уособлення магії, мудрості і поезії. Щоб пізнати таємницю рун, здобути дар провидіння і поезії він приносить сам себе в жертву. Одін розподіляє жереб в бою, а Норни визначають долю. Відродження через війну і смерть – ось що давало надію вікінгу і стимулювало його хоробрість. Війна в одичній міфології займає місце між життям і смертю». Таке світобачення і визначало поведінку скандинава. Важливо, що саме в період VIII–XI ст. відбувається вибух язичницької реакції, що можна прослідкувати і по типу поховань. Це була реакція на наступ ворожого християнського світу. Водночас це спричинило і зростання самосвідомості, індивідуального світосприйняття, що відбилося у скальдичній поезії, в образотворчому мистецтві.

Скандинави вважали, що існує 3 місця, куди вони відправляються коли настане їх остання година. Перше – Хельхейм – щось на кшталт пекла. Керує в цих страшних землях велетень Хель. Перебування в Хельхеймі безрадісне, нудне та одноманітне. Крім духовних страждань,

душі страждають фізично: від вічного холоду, голоду та хвороб. Вважалося, що саме сюди потрапляла кожна душа, окрім загиблих у бою, для них існувало своє чистилище. Альтернативою Хельхейму є Вальгалла. Сюди потрапляють душі воїнів полеглих у битві і тих, хто не випустив до кінця свого меча або бойової сокири з рук. Після битви посланниці Одіна, валькірії, прямо з поля бою забирають душі сміливих бійців і, умовно поділяючи їх на дві рівні половини, переводять в одне із зазначених місць. Щодня загиблі воїни надягають свої обладунки, беруть у руки зброю і б'ються на мечох один проти одного, до останнього загиблого. Потім бійці воскресають і йдуть бенкетувати разом із валькіріями. Так вони будуть продовжувати поки не настане час останньої битви Рагнарьок, в якій Одін Всеотець призове усіх своїх воїнів битися на стороні богів проти мертвих душ і велетнів, які припливуть із Хельхейму.

Вчені які займаються проблематикою вікінгів вважають що таке уявлення потойбіччя дуже сильно вплинуло на світогляд скандинав. Набожні язичники потрапляють у самі чертоги Одіна, воз'єднуються з близькими й проводять кожен день займаючись тим, що полюбляли понад усе: билися й бенкетували. Для самого Всеотця полегли вікінги були лише армією, не більше.

Якщо подивитися на смерть з цього боку, то вона не є такою страшною, як на перший погляд. «Не бійся смерті, бо настала година твоєї загибелі, і ніхто від неї не втече» – саме такі слова прописані у сазі Волунга, скандинави вірили, що долю змінити неможливо, якщо прийшла фатальна година, то треба без страху зустріти її. Автор схиляється до думки, що люди самі вигадали потойбічне життя, саме через страх смерті. Ніхто не знає, що саме з нами трапиться на «тій стороні», але якщо є віра у Вальгаллу й Одіна, то людина впевнена, що стане тільки краще. Зміни в свідомості стали наслідком формування внутрішнього напруження,

породженого відчуттям контрасту традиційного способу життя і мислення з новим світом, з яким стикався скандинав.

З думкою про краще життя після власної загибелі жили завзяті берсеркери-воїни, котрі присвячували своє життя богу Одіну. Відомі тим, що впадали у стан бойового трансу, що робило їх вкрай сильними, агресивними та майже нечутливими до болю. Сноррі Стурлусон у «Крузі земному» пише: «Один умів робити так, що в битві його вороги сліпли або глухли, або їх охоплював страх, або їхні мечі ставали не гострішими, ніж палиці, а його люди йшли в бій без обладунків і були немов скажені собаки та вовки, кусали щити і порівнювалися силою з ведмедами та биками. Вони вбивали людей і їх було не взятии ні вогнем, ні залізом. Це називається впасти в люті берсерку». Причини шаленства берсерків точно не встановлені, хоча є кілька теорій, наприклад, приймання перед боєм психотропних речовин, таких, як мухомор, або великої кількості алкоголю. Ця думка є найпоширенішою, проте називаються й інші можливі причини, наприклад, істерія, епілепсія та інші розлади психіки.

Висновки. Таким чином, смерть в бою для вікінга не є чимось жахливим, але у відмінності від шалених берсеркерів, лише у виняткових випадках вони шукали загибелі. Ці люди перепливали річки й моря на своїх дракарах, першочергово, заради багатств і слави, було б дивно не привезти жадане додому. Вони були такими ж людьми як й інші, але їхній авантюризм і віра навіяли у них відчуття впевненості щодо потойбіччя, тому в бою їм вже було не так страшно. Світоглядні уявлення північних германців визначались їх міфологією і обумовлювали поведінку давнього скандинава. У Вальгалу потрапляють лише герої, хоробрі воїни, котрі загинули в битвах. Вони проводять час у нескінченних бенкетах. Боягузи, клятвовідступники, зрадники потрапляють в льодяне царство мертвих Хель.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Джошуа Дж. Марк. Энциклопедия всемирной истории. URL: <https://www.worldhistory.org/Vikings/>
2. Снорри Стурлусоном. Младшая Едда. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Fiction/sturl/02.php
3. Флорентієва Л. Викинги: набегі из серера. М.: ТЕРРА, 1996. 168 с.
4. Петков С. В. Варяги: держава вікінгів у Північно-Східній Європі. Запоріжжя: КПУ, 2009. 87 с.
5. Soyer P. The Age of Vikings. London, 1962. URL: https://catalog.library.vanderbilt.edu/discovery/fulldisplay/alma991019088909703276/01VAN_INST:vanui
6. Стеблин-Каменский М. И. Миф. Ленинград: Наука, 1976. 104 с.
7. Хольмквист В. Викинги. Славяне и скандинавы. Москва, 1996. С. 102-126.-ukrainskoi-derzhavnosti

Курганова Галина Володимирівна

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти 2 року навчання 61 групи історичного факультету

Науковий керівник: д.і.н., професор, завідувач кафедри всесвітньої історії **Рябченко О.Л.**
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

ДОГОВІР МІЖ СПОЛУЧЕНИМИ ШТАТАМИ АМЕРИКИ ТА СОЮЗОМ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РУСПУБЛІК ПРО ЛІКВІДАЦІЮ ЇХ РАКЕТ СЕРЕДНЬОЇ ТА МЕНШОЇ ДАЛЬНОСТІ 1987 РОКУ

Анотація. Стаття присвячена Договору між СРСР та США про ліквідацію ракет середньої та малої дальності (ДРСМД). Проаналізовано зобов'язання не виробляти, не випробовувати та не розгортати балістичні та крилаті ракети наземного базування середньої (1000—5500 км) і малої (500—1000 км) дальності. Сторони мали протягом 3 років знищити всі пускові установки та ракети наземного базування з радіусом дії 500—5500 км, включно з ракетами як у європейській, так і в азійській частині СРСР. Це перша в історії домовленість про реальне скорочення наявних озброєнь.

Ключові слова: договір між СРСР та США про ліквідацію ракет середньої та малої дальності; СОІ; «холодна війна»; «гонка озброєнь»; «перебудова».

Актуальність дослідження. У листопаді 1985 р. відбулася перша зустріч Горбачова та Рейгана, і у лідерів залишилося враження, що вони можуть домовитися. Це дало поштовх подальшим переговорам та відкрило нову сторінку в американо-радянських відносинах. Так, наприклад, у Рейк'явіку були узгоджені основні положення майбутніх угод про скорочення ядерних озброєнь. Ключовим з них став Договір про ліквідацію ракет середньої та меншої дальності, підписаний у грудні 1987 року. Завдяки йому було ліквідовано цілий клас ядерної зброї, що становила загрозу для Європи у 1980-х роках.

Метою роботи є дослідження дипломатичних відносин між США та СРСР під час зустрічі в Вашингтоні в 1987 році. Договір про ліквідацію ракет середньої та меншої дальності (РСМД).

Договір про ліквідацію ракет середньої та малої дальності (ДРСМД) був підписан Генеральним секретарем ЦК КПРС Михайлом Горбачовим та президентом США Рональдом Рейганом 8 грудня 1987 року під час радянсько-американського саміту у Вашингтоні.

Попередньо радянське керівництво відмовлялося від обговорення «ракетних» питань, і тільки після зустрічі Горбачова і Рейгана у жовтні 1986 року в Рейк'явіку (Ісландія), попри те, що Рейган і Горбачов не досягли конкретних домовленостей, початок діалогу було покладено. Наступного разу лідери держав зустрілися восени 1986 року в Рейк'явіку з ініціативи Горбачова. Основною ідеєю переговорів була взаємна відмова від перенесення перегонів озброєнь у космос та кардинальне скорочення ядерного озброєння.

М.Горбачов зазначав: «І цього разу найважливішою темою переговорів була проблема стратегічних наступальних озброєнь. Крок за кроком ми просувалися назустріч один одному в тому, що стосувалося підрівнів, крилатих ракет морського базування, телеметрії, багатьох інших приватних, але дуже суттєвих проблем. Проте все знову упиралося у СОІ та ПРО» [1].

До весни 1987 року ракети середньої дальності були виділені в окремий переговорний блок, а до осені було досягнуто домовленості про формулу "глобального нуля", згідно з якою ракети середньої, а також меншої дальності (РМД) не просто виводилися за межі Європи (стосовно СРСР за межі європейської частини країни), як це обговорювалося в Рейк'явіку, але підлягали повному знищенню.

«Договір щодо РСМД, крім його основного призначення, містив багато корисного, що мало знадобитися вже найближчим часом для роботи

над угодою про стратегічні наступальні озброєння. Особливо це стосувалося проблеми контролю. Ми виходили на новий ступінь довіри у відносинах із США, розпочинали реальний процес роззброєння, створювали систему безпеки, засновану вже не на загрозі взаємного знищення, а на комплексній співпраці» – пригадував Горбачов [1].

Рейган зазначив: «Найближчими днями ми обговоримо подальші скорочення озброєнь та інші питання, і знову знадобиться час і терпіння, щоб досягти домовленостей. Але коли ми починаємо ці розмови, пам'ятаймо, що справжня міжнародна довіра та безпека немислимі без відкритих суспільств зі свободою інформації, свободою совісті, правом на публікацію та правом подорожувати. Тож, так, ми будемо розглядати права людини та регіональні конфлікти, бо, безсумнівно, порятунок усього людства полягає лише в тому, щоб усе турбувати всіх. З часом, терпінням і силою волі, я вірю, що ми розв'язувати ці проблеми. Ми повинні, якщо хочемо досягти справжнього, безпечного та міцного миру» [2].

Договір набув чинності 1 червня 1988 після обміну ратифікаційними грамотами під час візиту Рональда Рейгана до Москви (29 травня - 2 червня).

ДРСМД став першим в історії документом про ліквідацію цілого класу озброєнь. Його учасники зобов'язалися знищити всі балістичні та крилаті ракети наземного базування середньої (від 1000 до 5500 км) та малої (від 500 до 1000 км) дальності. Термін ліквідації РМД – 1,5 року, РСД – три роки.

Крім того, сторони домовилися не проводити та не випробовувати нові РСМД (при цьому договір не забороняє проведення дослідницьких робіт, які не ведуть до проведення та проведення льотних випробувань заборонених систем). З метою контролю над дотриманням положень договору кожній стороні було надано право проведення інспекцій. Крилаті

ракети морського та повітряного базування, що потрапляють у діапазон дальності від 500 до 5500 км, залишилися поза рамками цього документа.

Згідно зі ст. 3 Договору, знищенню підлягали балістичні ракети комплексів "Темп-С" (на озброєнні з 1975 року) та "Ока" (на озброєнні з 1983 року, формально під договір не підпадав, оскільки його дальність становила 400 км), а також "Піонер" (1976), застарілі Р-12 (1958) та Р-14 (1961) та нові крилаті ракети РК-55 "Рельєф" (на озброєнні з 1986 року). США ліквідували балістичні ракети MGM-31A Pershing IA (1969), MGM-31C Pershing-2 (1983) та крилаті BGM-109G Gryphon (наземна модифікація ракети Tomahawk, 1983) [3].

Зважаючи на договір, були знищені також пускові установки, стартові споруди, допоміжне обладнання та інша техніка на 117 радянських об'єктах на території СРСР, НДР та Чехословаччини та на 32 американських об'єктах у США, Великій Британії, ФРН, Бельгії та Нідерландах [3].

Існувало ще питання про ракети меншої та малої дальності. Міністерство оборони, МЗС, експерти, які працювали під керівництвом Генштабу, були згодні, що постановка його обґрунтована. Ракета меншої дальності за технічними даними практично виходила на нижній рівень СС-20 — за незначної модернізації та зниження ваги вона могла б запускатися на більш далекі відстані. Наполягаючи на збереженні цієї ракети, ми ризикували отримати ситуацію, аналогічну до тієї, яку створило розміщення СС-20 і «Першингів-2». Тим більше існувала вже програма модернізації аналогічної американської ракети.

Які обмеження накладає Договір щодо ПРО на випробування СОІ, що трапляється після закінчення «періоду невиходу» з цієї угоди — ось питання, що були предметом пристрасних суперечок до останнього моменту. Американці домагалися прийняття спільної заяви, яка

передбачала право обох сторін після десятирічного періоду розгортати оборонні системи.

До середини 80-х років СРСР і США мали 98% всієї ядерної зброї. Були готові оголосити про його скорочення на 50% протягом п'яти років, а потім протягом ще п'яти – позбутися зовсім. Договір про ліквідацію ракет середньої та меншої дальності (РСМД) у зовнішній політиці обох країн окреслив кінець непримиренної ворожнечі двох світових систем і почав радикальне скорочення озброєнь. Результати саміту в Рейк'явіку є не лише безцінним досвідом, а й прикладом найвищої відповідальності лідерів двох держав, Михайла Горбачова та Рональда Рейгана, за збереження глобальної стратегічної стабільності та безпеки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Горбачев М.С. Жизнь и реформы. В двух книгах. Кн. 2. М.: АО „Издательство «Новости»», 1995. 656 с.
2. Ronald Reagan, Address to the American and Soviet Peoples on the Soviet-United States Summit Meeting Online by Gerhard Peters and John T. Woolley, The American Presidency Project. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/node/252160>
3. Договор между СССР и США о ликвидации их ракет средней дальности и меньшей дальности. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/treaty.pdf

Ляшевська Ганна Ігорівна

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої
освіти 2 року навчання 61 групи
історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент, доцент
кафедри історії України **Чернікова І.В.**

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

ПЕРШИЙ ВЛАСНИЙ МАЄТОК О.М. БЕКЕТОВА

Анотація. У дослідженні проаналізовано чинники успіху О.М. Бекетова в архітектурній діяльності, особливості його творчості. Розглянуто історію будівництва першого власного маєтку родини Бекетова-Алчевських у Харкові.

Ключові слова: О.М. Бекетов, Харків, архітектура, зодчий, будинок учених.

Серед видатної плеяди майстрів архітектури цілком заслуженою славою та повагою користується академік архітектури Бекетов Олексій Миколайович (1862 – 1941 роки життя) Хоча час невинно збільшує дистанцію між періодом життя і діяльності О.М. Бекетова та сучасністю, творчий спадок зодчого вражає не тільки кількістю, а і якістю споруд. Майстер не тільки займався проектуванням, але і здійснював пильне керівництво на кожному етапі свого будівництва.

Бекетовські будівлі завжди вирізнялись поміж усіх інших великими масштабами, неповторним зовнішнім виглядом та інтер'єром. Всередині було комфортно жити або працювати, акцент робився на зручні сходи та просторі світлі коридори.

Дуже різноманітним був стильовий характер рішень фасадів архітектора. В ньому відображались зміни архітектурних мод Європи, що відбувались протягом другої половини XIX – першої половини XX ст. Відомим фактом є те, що мода постійно змінюється та застаріває, але

творіння О.М. Бекетова продовжують вражати своєю красою та сучасністю. Секрет майстра полягав у тому, що відмінності мод він накладав на непорушні основи гармонії архітектурних композицій – тектоніки, рівноваги частин, пропорційності та масштабності [4, с. 5].

Досконале знання архітектурних стилів позначилось на ряді творів Олексія Миколайовича. Багаті крамарі та буржуазія були улюбленою категорією замовців майстра, адже вони не обмежували волю майстра у виборі стилю і характеру зовнішнього та внутрішнього оформлення будівлі, головне щоб вийшло «красиво». Можна також підкреслити, що такі замовці частіше не тиснули на архітектора, щоб він вклався у визначений час та бюджет. Таким чином О.М. Бекетову часом щастило komponувати маєтки на «свій смак».

Отже, багато маєтків було створено в найрізноманітніших стилях, починаючи від мавританського, класики, бароко до рококо і модерну. Це закріпило за Олексієм Миколаєвичем Бекетовим славу великого майстра [2, с. 4].

Особливу увагу заслуговують будівлі маєтків зодчого, а особливо – власного, що знаходився навпроти колишнього маєтку сім'ї Алчевських (нині – Палац культури МВС).

Для власного родинного маєтку зодчий застосував модний на той час (кін. XIX – поч. XX ст) англійський принцип рішення приміщень в різних стилях, що відповідав їхньому призначенню.

Його власний будинок, що знаходився на Мироносицькому провулку відрізняється особливою витонченістю. На фризі під фронтоном було висічено дату початку будівництва – 1897 р. Саме тоді Олексієм Бекетовим за власним проектом за участю архітектора Василя Григоровича Кричевського (1872 – 1952 роки життя) було закладено двоповерховий особняк розкішного оздоблення у невеликому лісопарку, збереженому з боку двору.

Будинок звели у 1900 р. В еклектичній архітектурі будівлі застосовані форми античної Греції епохи еллінізму. Праворуч від входу на другому поверсі раніше розташовувалась лоджія, антаблемент якої підтримували три каріатиди. Над вікнами першого поверху розміщено багатофігурні горельєфні вставки. Другий поверх обрамлений колонадою іонічного ордера. Кабінет майстра та центральні сходи були оздоблені різьбленим дубом в дусі англійської готики, їдальня виконана у стилі російської трапезної, концертна зала декорована ліпниною з використанням форм бароко і рококо, мальовничий плафон на стелі – робота художника Миколи Митрофановича Уварова. Трапезна кімната розписана у стилі давньоруських теремів художником Михайлом Родіоновичем Пестриковим. Не дивлячись на велику кількість стилістичних рішень, простір маєтку був затишним та зручним [1].

Нажаль, цей чудовий маєток був родинним для Бекетових недовго. 7 травня 1901 р., після фінансового краху своєї компанії тесть архітектора Олексій Кирилович Алчевський покінчив життя самогубством. Тож дві родини змушені були продавати своє шикарні маєтки і переселятися в орендовані квартири, доки не було побудовано нового житла.

Будинок Бекетових у Жен-Мироносицькому провулку дістався харківському присяжному повіреному К.П. Приходькову. Однак у руках нового господаря вілла затрималася не надовго: Перша світова війна, озброєний більшовицький переворот та новий устрій відібрали приватну власність. Витончена архітектурна перлина була оголошена за законом «народною», що уможливило її так звану «реставрацію» у 1925 р., коли задля зайвих квадратних метрів було знищено унікальну лоджію з каріатидами.

У 30-х роках минулого століття у молодій радянської науки виникла гостра потреба у нових приміщеннях, тому особняк Бекетових був «перепрофільований». 1934 року в цьому приміщенні було відкрито

Будинок вчених, установа працює там й досі. У перші роки його діяльність обмежувалася організацією низки самодіяльних гуртків та невеликої бібліотеки. Згодом для вчених та їхніх сімей працювали студії вокалу, художнього слова, театральна; для дітей діяли музична та балетна студії. У голодні роки там проводили благодійні обіди, що фактично допомогло вченим вижити.

У статусі дозвільного центру наукової еліти Харкова маєток на Мироносицькій, 10 з невеликим прилеглим парком проіснував весь післявоєнний радянський період, встигнувши пережити реставрацію 1969 р. (відновлені вітраж, різьблені елементи, дерев'яні сходи, мармурові каміни). За час свого існування кімнати маєтку дали життя цілій плеяді аматорських музичних та театральних колективів, об'єднавши численні групи за інтересами (фотографії, художнього слова, образотворчого мистецтва, молодих вчених, парусного спорту, моди, інтелектуальних ігор тощо).

У 1984 році збережений дбайливою рукою колишніх і нинішніх господарів прилеглий до особняка невеликий парк (площею 0,1 га) на основі первозданного дубового лісу був внесений до реєстру пам'яток природи місцевого значення, що охороняються, з головною пам'яткою – черешчатим дубом, якому понад 200 років [3].

Отже, О.М. Бекетов зробив величезний внесок в архітектурний облік м. Харкова кінця XIX – першої третини XX ст., використовуючи найкращі надбання світу у будівництві. Родинний будинок О.М. Бекетова за незалежної України продовжує жити. Досить цікавим фактом є те, що в цій будівлі можна провести свій захід, наприклад: весілля, випускний чи інші урочистості. Споруда відрізняється особливою витонченістю та гармонійністю і по сьогоднішній день продовжує заворожувати своєю красою та оригінальністю.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Давидич Т.Ф. Архитектор А.Н. Бекетов. Жизнь и творчество // Academia. Архитектура и строительство. 2018. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/arhitektora-n-beketova-zhizn-i-tvorchestvo>
2. Ігнаткін І.О. Піввіку на творчій ниві. 50-річний ювілей академіка архітектури О. М. Бекетова // Архітектура радянської України. 1939. № 6. С. 3-9.
3. Особняк Бекетова в Харькове. URL: <https://zabytki.in.ua/ru/2007/osobnyak-beketovykh-v-kharkove>
4. Лейбфрейд А. Феномен Бекетова // Слобода. 1996. 26 марта. С. 5 - 6.

Матей Юлія Федорівна

здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 4 року навчання 43 групи
історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент, доцент
кафедри історії України, в.о. декана історичного
факультету **Гончарова О.С.**

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

ДЕТЕРМІНАНТИ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ПАСИВНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Анотація. У статті розглядаються причини електоральної пасивності сучасної української молоді. Наведено низку детермінантів, що зумовлюють електоральну пасивність серед молодого населення України. Виявлено, що хвилеподібні загасаючі коливання залежно від черговості та рівня виборів є загальною закономірністю для електоральної поведінки молоді в країні.

Ключові слова: електоральна поведінка, абсентеїзм, електоральна культура, регіональні вибори, політична партія.

Постановка проблеми. Небажання електорату брати участь у політичному житті держави є актуальною проблемою багатьох демократичних країн. Чимало молодих людей, які не відвідують вибори і тим самим дають можливість керувати політичним життям іншим віковим групам. Виникає цікава закономірність: молоді люди, володіючи величезною кількістю інформації і, отже, маючи можливість критичного сприйняття ситуації, демонструють фрагментований інтерес до такого, здавалося б, важливого інструменту політичного життя суспільства і держави, як вибори. Це можна пояснити тим, що більшість інформації черпається молоддю з Інтернету, тому молоді люди схильні до соціальних

стереотипів вірусно–меметичного характеру, що веде до деформації свідомості молодих виборців.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Електоральними дослідженнями займаються вчені різних галузей науки – історики, політологи, соціологи тощо. Аналіз наукової літератури свідчить про те, що на сучасному етапі розвитку наукової думки існує невелика кількість досліджень, які були присвячені саме проявам абсентеїзму серед молоді. Серед дослідників, які займаються вивченням абсентеїзму як феномену політичного процесу слід відзначити О. Гончарову [1, 3, 5], Д. Делла–Порта [2], Л. Джуела, Р. Коллінза [4], В. Нестеровича, М. Парашевіна [6].

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати витоки та причини електоральної пасивності української молоді та спрогнозувати можливі шляхи покращення ситуації.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про компетентність політичного вибору молоді, слід зазначити досить низький рівень знань та відомостей про вибори та кандидатів. Так само низьким залишається рівень усвідомлення молоддю власних інтересів під час здійснення політичного вибору. Внаслідок цього змінюється відповідальність молодого виборця за своє політичне рішення, вибори перестають бути реальним інструментом, перетворюючись на суто формальний політичний інститут, результати якого мало цікавлять молодь. Так з'являється феномен пасивної електоральної поведінки молоді [1, с. 40]. Для його аналізу доцільно застосувати індуктивний метод та розглянути види пасивної електоральної поведінки молоді, виявити фактори та мотиви, що детермінують цей процес.

На наш погляд, оптимально виділити 3 типи пасивної електоральної поведінки української молоді:

1. Непослідовна електоральна поведінка обумовлена слабкою мотивацією та відсутністю самоідентифікації з голосуючим електоратом.

Такі виборці характеризуються високим рівнем абсентеїзму, не відвідують вибори, не цікавляться передвиборчими кампаніями, оскільки вважають їх не важливими. Однак при відповідній мотивації та розвитку самоконтролю дана електоральна поведінка молоді успішно може перерости в активну [2, с. 776].

2. «Хвилеподібний» електорат виявляє хвилеподібну активність від виборів до виборів. Причинами таких «коливань» можуть бути, наприклад, відсутність виборця у виборчих списках або неякісна робота дільничних виборчих комісій (коли виборець просто не отримує письмового запрошення – повідомлення про місце та дату проведення виборів). Іноді у списках опиняються померлі виборці, оскільки родичі забувають їх виписати звідти. Ще однією причиною є соціальна мобільність населення, внаслідок якої прикріплений до якоїсь дільниці виборець мешкає в іншому місці. Крім того, до цієї категорії виборців можна віднести осіб, які випадково заповнили бюлетень невірно: він вважається недійсним і не враховується виборчою комісією під час підрахунку голосів [2, с. 783].

3. Виборці–абсентеїсти (що ухиляються від голосування) поділяються на фіктивних та реальних, а також стійких та нестійких. Активність реальних абсентеїстів залежить від мотиваційних цільових та нормативних установок. Говорячи про причини пасивної електоральної поведінки молоді, слід зазначити, що мотиви та фактори електоральної пасивності у виборчих процесах є дзеркальним відображенням (зі знаком «мінус») того, що стимулює електоральну активність: серед них слід виділити правовий нігілізм, недовіру до влади, негативну соціальну адаптацію [2, с. 784].

Розвиток та вдосконалення інформаційно–комунікаційних технологій, практик маніпулювання суспільною свідомістю з використанням Інтернету як основного та найзручнішого для молоді засобу комунікації призводять до того, що емоції та афекти, властиві окремим різновидам нігілізму,

поширюються вірусно. На підставі цього формуються досить стійкі соціальні стереотипи електоральної, а також політичної поведінки молоді, і ідейний діапазон даних стереотипів є досить широким – від заклику зіпсувати або винести з собою виборчий бюлетень до дій, спрямованих на дискредитацію образу політичних партій чи громадянського інституту політичних виборів загалом.

Однією з причин (поряд із нігілізмом) формування електоральної пасивності молоді є негативна соціально–психологічна адаптація молодого покоління. Соціально–психологічну адаптованість можна охарактеризувати як «стан взаємовідносин особистості та групи, коли особистість без тривалих зовнішніх і внутрішніх конфліктів продуктивно виконує свою провідну діяльність, задовольняє свої основні соціогенні потреби, повною мірою йде назустріч тим рольовим очікуванням, еталонна група, що переживає стани самоствердження та вільного вираження своїх творчих здібностей» [2, с. 783].

Соціально–психологічна адаптація має прямий зв'язок із процесом соціалізації особистості і демонструє рівень готовності індивіда до життєдіяльності, його здатності інтегруватися в навколишнє соціальне середовище. Соціально–психологічна адаптація показує, якою мірою соціалізація особистості в даному, конкретному суспільстві відпрацьована і реально допомагає їй набувати індивідуальності, залишатися частиною єдиної соціальної структури. Навпаки, адаптація передбачає налагодження соціальних зв'язків, постійне навчання, пошук інформації з навколишнього світу, вміння робити правильні висновки.

Негативно впливає на політичну (у тому числі електоральну) поведінку молоді недовіра до влади. Причини недовіри до влади схожі на причини правового нігілізму, проте в деяких аспектах є відмінності. Насамперед вони полягають у тому, що правовий нігілізм є ставленням особистості до права в цілому, недовіра ж до влади виявляється у недовірі

до окремих владних інститутів чи конкретних політиків, муніципальних та державних установ [3, с. 79].

Нагромаджений внаслідок впливу вищезазначених чинників потенціал політичної поведінки молодого покоління вимагає реалізації, оскільки молодь це соціальна група, що має найвищу пасіонарність. Однак у формі конвенційного протесту проти існуючої системи це робити не вдається, тому що влада змушує вибирати не те, що імponує молоді та відповідає її очікуванням, а в кращому разі – менше з кількох лих. Результатом цього стає сублімація нереалізованої потреби у політичній поведінці [4, с. 113]. Найбільш популярними формами сублімації є релігія, спорт, творчість, блогінг, інтернет–серфінг, консюмеризм (культ споживання). Однак існують також неконструктивні форми сублімації, що призводять до руйнування існуючої системи цінностей молоді, а також її культурної та як наслідок – соціально–політичної депривації.

Є й інші прямі й опосередковані причини абсентеїзму в молодого покоління. До них можна віднести відверту слабкість молодіжних програм політичних партій і кандидатів або взагалі їх відсутність, безальтернативність, застосування адміністративного ресурсу, а також фальсифікації та порушення закону про вибори під час проведення виборчої процедури. Найчастіше молодь бачить абсентеїзм єдиним шляхом хоч якось заявити про себе та висловити протест існуючій системі влади.

Сучасний політичний процес, висвітлення виборів та сформована на основі нігілізму та негативної соціальної адаптації соціальна апатія породили виборчий мотиваційний вакуум, коли один механізм мотивації зник, а інший так і не виник. Високий рівень молодіжного політичного абсентеїзму та нігілізму дозволяє говорити про нелегітимність владних інститутів у молодіжному середовищі. Таким чином, вибори для більшості молодих абсентеїстів не є засобом політичного консенсусу.

Проблема політичного абсентеїзму в Україні стоїть настільки гостро в основному через відсутність або деформованість електоральної культури населення, через недостатності грамотної просвітницької та освітньої роботи з громадянами [5, с. 159]. Крім того, можна з упевненістю стверджувати, що абсентеїзм у політичній сфері має два вектори розвитку, які треба чітко розмежовувати:

- 1) відсутність культури та електорального виховання у молоді (і як наслідок – її електоральний абсентеїзм);
- 2) соціально–психологічні чинники, що перешкоджають формуванню усвідомленої громадянської політичної позиції у кожної конкретної людини [5, с. 160].

Різні групи молодого покоління відрізняються одна від одної інтересом до політики, рівнем включеності до політичного життя, орієнтацією на різні ідейно–політичні течії сучасної України. Державні та муніципальні органи управління постійно декларують (у тому числі і через свої молодіжні структури) необхідність свідомої, активної та переважно раціональної участі молодих людей у виборах. Однак на практиці молоді виборці або взагалі відмовляються брати участь у виборчому процесі, або роблять це під впливом зовнішньої мотивації (адміністративного ресурсу) або під дією нераціонального (іноді випадкового) вибору [6, с. 67].

Ця ситуація диктує організаторам виборчих кампаній свої умови. Найчастіше для примусового забезпечення високого рівня електоральної активності молоді доводиться використовувати не виправдано високі ресурси. Це свідчить про недостатню ефективність діяльності структур, які відповідають за соціалізацію молоді, а також підготовку та проведення виборів [2, с. 777]. Для формування більш–менш ясної картини ці та інші парадокси вимагають своєї інтерпретації та глибокого наукового аналізу. Тільки так можна прогнозувати електоральну поведінку української молоді.

Серед молодого населення України спостерігається стабільний інтерес до виборів всеукраїнського рівня та зниження інтересу до виборів до органів місцевого самоврядування [7, 8]. Нерідко це залежить від наступних факторів: нерівномірність муніципальної електоральної культури; висвітлення інформаційної кампанії переважно у муніципальних ЗМІ; низький рівень поінформованості молодих виборців про муніципальні вибори. Слід зазначити, що адміністративний апарат муніципальних органів влади у деяких випадках свідомо не включає молодь у списки для того, щоб унеможливити проходження «не тих» кандидатів, і навіть широко використовує адміністративний ресурс на муніципальних виборах.

Висновки. Таким чином, можна говорити про таку специфіку електоральної поведінки української молоді, як «коливання, що загасають». Це означає, що якщо усередині електорального циклу досить близько проходять загальнодержавні і регіональні вибори, то найбільша електоральна активність молоді спостерігається на виборах всеукраїнського рівня, які йдуть першими по порядку. На наступних виборах активність молоді неминуче знижується, а найменший інтерес молоді виборці виявляють до муніципальних виборів за умови, що у регіоні немає важливих проблем, на вирішення яких молодь могла би впливати.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гончарова О.С. Абсентеїзм як феномен політичного процесу. *Сучасне суспільство*. 2013. №1. С. 40–47. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/cuc_2013_1_7.pdf (дата звернення: 25.10.2021).

2. Della Porta D., Monticelli L. The Successes of Political Consumerism as a Social Movement. *The Oxford Handbook of Political Consumerism*. Oxford: Oxford University Press, 2018. Pp. 772–792.
3. Гончарова О.С. Роль освітніх закладів в процесі подолання політичного відчуження молоді в українському суспільстві. *Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін* : матеріали VIII Міжнар. наук.–практ. конф. / Харків. нац. пед. ун–т ім. Г. С. Сковороди, Вітебський держ. ун–т ім. П. М. Машерова: іст. ф–т, Кіровоград. держ. пед. ун–т ім. В. Винниченка, Київ. ун–т ім. Б. Грінченка ; [упоряд. Г. Г. Яковенко]. – Харків: ХНПУ, 2016. Вип. 8. С. 157–160. URL: <http://dspace.hnpu.edu.ua/bitstream/123456789/407/1/Гончарова%20О.%20ОС.pdf> (дата звернення: 26.10.2021).
4. Коллинз Р. Четыре социологические традиции / пер. с англ. В. Россмана. Москва : Издательский дом «Территория будущего», 2009. 320 с.
5. Гончарова О.С. Особливості подолання відчуження етнічних меншин в рамках політичного простору України. *Теорія та практика мультикультуралізму: український і європейський досвід* : матеріали наук.–практ. конф. / Харків. нац. пед. ун–т ім. Г. С. Сковороди ; [редкол.: С. В. Бережна, М. В. Луценко]. Харків : ХНПУ, 2016. С. 77–84. URL: <http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/472> (дата звернення: 25.10.2021).
6. Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1994–2018 / за ред. М.А. Парашевіна. Київ : Інститут соціології НАН України, 2018. 112 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/dodatki2018.pdf> (дата звернення: 28.10.2021).

7. Вибори Президента України–2019. Явка виборців. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp063pt001f01=719.html> (дата звернення: 24.10.2021).
8. Вибори народних депутатів України–2019. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp095_2pt001f01=919pt049f01=2.html (дата звернення: 24.10.2021).

Нестеренко Вадим Вадимович

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти 2 року навчання 61 групи історичного факультету

Науковий керівник: к.ю.н., доцент, завідувач кафедри суспільно-правових дисциплін та менеджменту освіти **Олійник О.М.**

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОBOB'ЯЗКІВ В ПЕРШИХ РАДЯНСЬКИХ КОНСТИТУЦІЯХ УКРАЇНИ

Анотація: Стаття присвячена визначенню процесу становлення конституційних обов'язків на початку радянського періоду в Україні. Подальшої еволюції цих обов'язків в конституційних актах СРСР та УСРР (УРСР) до Другої Світової війни.

Ключові слова: право на працю, УСРР, УРСР, загальна трудова повинність, КЗпП, конституційний обов'язок.

Постановка проблеми та її актуальність. Питання конституційних обов'язків завжди несе актуальний характер. Це пов'язано з тим, що будь-яка держава не може існувати без обов'язків людини і громадянина перед нею. На жаль більшість пересічних громадян України юридично необізнані, нігілістичні до права. А й ті невеликі прошарки суспільства, що знають право, більш виділяють свої права та свободи, іноді забуваючи про обов'язки, без яких не може існувати Україна. Відповідно буде цікавих проаналізувати конституційні обов'язки громадян України в історичній ретроспективі, порівняти з іншими періодами розвитку України. Найбільш цікавим періодом, на нашу думку, є період зародження Української держави у ХХ ст. При цьому виключно в радянські часи цей розвиток, як ми вважаємо носив більш лінійний і логічний характер. Хоча, безумовно,

Україна не мала незалежності, а й навіть широкої автономії – конституційний процес в СРСР та УСРР істотно вплинув на наші сучасні конституційні права, свободи та обов'язки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато науковців присвятили свої праці питанням громадянства, зокрема це Ільюхов А.А., Кісс С.В., Купчишин О.М., Летнянчин Л.І., Олійник О.М., Процевський О.І., Семенова А.Є., Слюсаренко А.Г., Томенко М.В., та багато ін., що ще раз свідчить про неабияку актуальність даної проблеми. Переважно це спеціалісти з трудового та конституційного права, історики приділили свою увагу інституту обов'язків у вивчаємий період, проводили дослідження та публікували свої праці. Проте, зважаючи на комплексний характер інституту конституційних обов'язків, досить багато питань ще не є врегульованими і потребують подальшого дослідження.

Метою даної роботи є спроба аналізу конституційних обов'язків України в перших українських радянських конституціях.

Виклад основного матеріалу дослідження. В основу першої Конституції УСРР від 14 березня 1919 р. було покладено Конституцію РРФСР 1918 р. [2]. Основний Закон відкрито проголошував класовий характер надання прав і свобод: він позбавляв виборчого права осіб, які користувалися найманою працею з корисливою метою; осіб, які жили на нетрудові доходи, приватних торговців, комерційних посередників та інших. Натомість працюючим масам надавалися всі права і можливості у сфері громадянського і політичного життя [1,с.226-232]. Таким чином, Конституція УСРР 1919 р. закріпила політичний режим диктатури пролетаріату, намітивши основні напрямки діяльності радянської влади в Україні і загальні перспективи її розвитку в перехідний період [6].

Конституція УСРР 1919 р. покладала на всіх громадян Республіки обов'язок трудитися і проголошувала гасло: «не працюючий не їсть» (ст.28) [9, с.145].

З метою всебічної охорони здобутків Великої Робітничо-Селянської Революції УСРР визнавала обов'язком всіх працюючих Республіки оборону соціалістичної Батьківщини і встановлювала загальну військову повинність. Вказувалось, що почесне право захищати революцію зі зброєю в руках надається лише працюючим, а на нетрудові елементи покладалося виконання інших військових обов'язків (ст. 29). Таким чином, особливість правового статусу громадян УСРР в даний період полягала в класовому характері надання прав і свобод, покладенні обов'язків.

Перехід до нової економічної політики з 1921 р. призвів до зміни правового наповнення конституційного обов'язку працювати. Новий КЗпП 1922 р. по суті відмінив загальну трудову повинність й ввів залучення до праці тільки в порядку особистої матеріальної зацікавленості працівника, що зробили непотрібними такі запобіжні заходи підтримки трудової дисципліни, які використовувались в період «військового комунізму», як притягнення її порушників до суду [8, с.99].

У зв'язку з утворенням СРСР та прийняттям першої Конституції Радянського Союзу (січень 1924 р.) [3] були внесені відповідні зміни до Конституції УСРР, а 15 травня 1929 р. була затверджена нова Конституція УРСР [5]. Вона і надалі носила класовий характер, оскільки забезпечувала політичні права виключно для трудящих мас, цілковито позбавляючи цих прав «експлуататорські» класи. Щодо обов'язків, то у ст. 14 було записано, що УРСР визнає працю за обов'язок для всіх громадян країни. З метою захисту здобутків пролетарської революції встановлювався обов'язок оборони соціалістичної Батьківщини і загальна військова повинність. Почесне право захищати революцію зі зброєю в руках і надалі надавалося лише трудящим, а на нетрудові елементи покладалося виконання інших обов'язків (ст. 15). Як бачимо, ніяких змін в конституційному регулюванні обов'язків громадян УРСР за цим Основним Законом не відбулося, і відповідно говорити про якісь зміни в тенденції

щодо закріплення основних обов'язків немає підстав.

У 1937 р. було прийнято нову Конституцію УРСР [4]. Її розділ XI називався «Основні права і обов'язки громадян». Стосовно прав і обов'язків важливим було те, що вони визнавалися за всіма громадянами УРСР. У порівнянні з двома попередніми конституціями більш широке регламентування одержали основні обов'язки громадян України. До основних були віднесені такі обов'язки: дотримуватись Конституції УРСР, виконувати закони, дотримуватись дисципліни праці, чесно ставитися до громадського обов'язку, поважати правила соціалістичного співжиття. Ст. 130 встановлювала, що кожний громадянин УРСР зобов'язаний берегти і зміцнювати суспільну соціалістичну власність як священну і недоторканну основу радянського ладу. Служба в робітничо-селянській Червоній Армії визнавалася почесним обов'язком громадян, а захист Батьківщини був священним обов'язком кожного. Слід відзначити, що в Конституції УРСР 1937 р. на конституційному рівні закріплювалося право на працю, в той час як в попередніх конституціях це був обов'язок [7, с.166-167]. Важливим є й те, що у новому Основному Законі спостерігалася тенденція до розширення кола як прав і свобод, так і основних обов'язків громадян. Особливістю закріплення останніх було те, що в самій Конституції закладалися гарантії виконання деяких обов'язків. Так, ст. 132 вказувала, що захист Батьківщини є священним обов'язком кожного громадянина УРСР і одночасно встановлювалось, що зрада Батьківщини (порушення присяги, перехід на бік ворога, заподіяння шкоди військовій могутності держави, шпигунство) карається за всією суворістю закону як найтяжчий злочин.

Таким чином можна зробити деякі висновки. Розвиток основних обов'язків громадян України в радянський період характеризується поступовим (від конституції до конституції) розширенням їх кола; класовим характером обов'язків на початковому етапі; ідеологічною

заангажованістю (підкреслення переваг соціалістичного способу життя). Позитивним і найбільш важливим у розвитку основних обов'язків в радянський період є, по-перше, те, що саме в цей період обов'язки людини і громадянина в Україні знайшли своє широке відображення в конституціях, оформилися в цілісну систему, по-друге, те, що вони були спрямовані на гуманізацію суспільства, на повагу до особи (обов'язок поважати права і свободи, честь і гідність інших осіб, поважати національну гідність інших громадян, поважати дружбу націй і народностей тощо).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України. К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. 272 с.
2. Конституция (Основной Закон) РСФСР (принята V Всероссийским Съездом Советов в заседании от 10 июля 1918 г.) URL: <http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1918/> (дата звернення: 14.11.2021).
3. Конституція СРСР від 31 січня 1924 р. Хрестоматія з історії держави і права України: у 2 т. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 1997. Том 2: Лютий 1917-1996 р. 1997. С. 229-244.
4. Конституція (Основний Закон) УРСР від 30 січня 1937 р. Вісті Всеукраїнського центрального виконавчого комітету Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. 1937. 31 січня. № 26(4916).
5. Конституція УСРР. Прийнята 15.05.1929 р. XI Всеукраїнським з'їздом рад. Вісті Всеукраїнського центрального виконавчого комітету Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. – 1929. – 23 червня. – № 143.
6. Купчишин О. Основоположні принципи Конституції УРСР 1919 р. Радянське право. 1979. № 3. С. 12-14.

7. Олейник Н.Н., Олейник А.Н. Генезис права на труд в мире // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Право. 2014. Вип. 4(19). С.160-173.

8. Олійник О.М. Розвиток трудових відносин і законодавства про працю в Україні (1917-1929 рр.): дис. ...канд. юрид. наук 12.00.01 – теорія та історія держави і права. Харків, 2003. 225 с.

9. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб.: у 2-х т. / Уклад.: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький. К.: «Ін Юре», 1998. Т. 2. 607 с.

Онацькій Артем Володимирович

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти 1 року навчання 51 групи історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент, доцент кафедри історії України **Чернікова І.В.**
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

РУШІЙНІ СИЛИ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ (2013 – 2014 РР.)

Анотація. У дослідженні проаналізовано внесок рушійних сил Революції Гідності у хід подій, доведено що волонтери та студенти є основним ядром початкового етапу революції. Політичні сили підхоплюють громадську ініціативу, створюють національні об'єднання. Спільна діяльність всіх учасників Революції Гідності призвела до перемоги.

Ключові слова: Революція Гідності, Євромайдан, Правий сектор, ВО «Свобода», Беркут, ЄС, волонтерський рух.

Революція гідності – це політичні і суспільні зміни, які виникли на основі розгону мирної акції студентів та громадських активістів, яка розпочалась 21 листопада 2013 року, як недовіра до діючого керівництва країни, яке в свою чергу, відійшло від законодавчо закріпленого курсу на Європейську інтеграцію. Дослідження тогочасних подій викликає чимало інтересу з боку громадськості, науковців, політичних сил.

Розглядаючи праці сучасних дослідників, які розкривають питання Революції Гідності, слід відзначити такі роботи. Праця українських діячів братів Капранових «Майдан: таємні файли» стала першою книгою, в якій автори спробували дослідити витоки Майдану, причини і підготовку, перейти на постмайданні процеси, що тривали до травня 2014 року. Герої цього журналістського розслідування – не тільки ті, хто стояв на сцені, але й всі, хто був за лаштунками, захоплював адмінбудівлі, сидів у

буцегарнях, а також воював, лікував, працював для того, щоб Революція перемогла [4].

Блог-щоденник журналістики Христини Бердинських «Єлюди. Теплі історії з майдану» описує історію медичних волонтерів, які одні із перших надавали допомогу протестувальникам на Банковій. Багато уваги приділено життєвим історіям невідомих людей, які набули слави під час Майдану. Крім цього згадуються відомі персони: Руслана, Мустафа Найєм та Павло Гудімов [2].

Українські публіцисти Т. Привалко та Т. Ковтунович у дослідженні «Майдан від першої особи: 45 історій Революції Гідності» особливу увагу приділяють спогадам учасників протесних акцій та наслідкам подій революції [5].

У праці Олександра Стражного «Менталітет Майдану: Хроніка подій – свідчення очевидців» міститься виклад порівняльного аналізу Революції Гідності зі схожими революціями в інших країнах світу. Автор робить висновки про те, які саме риси української ментальності під час екстремальної ситуації виявили себе найбільшою мірою, а які залишились «незадіяними» [7].

Сучасний український історик Галина Боднар у статті «Найбільша подія цієї революції – люди: Євромайдан як точка відліку волонтерського руху в Україні» дослідила антропологічний простір Євромайдану як основу сучасного волонтерського руху в Україні. Головні питання, які розглянула авторка: хто був учасником революції, що спонукало людей вийти на протест, яким для них є понятійне окреслення подій, що відбулося, яким був простір революції з середини, які зміни відбулися за часів Революції Гідності в українському суспільстві й у волонтерському русі зокрема [3].

Мета статті: проаналізувати рушійні сили революції Гідності, їх внесок у перемогу. Завданнями дослідження є комплексне узагальнення наявних з даної теми матеріалів та розкриття ролі студентства, волонтерів,

політичних партій та національних об'єднань у боротьбі за свободу і гідність українського народу під час Революції Гідності.

Безсумнівно, Євромайдан – наймасштабніший протест за всі роки незалежності України, який ніхто не міг спрогнозувати чи передбачити. Протягом 2012-2013 років у державі панували протестні настрої, однак мав спрацювати механізм, який би запустив протесні події.

Українські студенти відіграли одну з найважливіших ролей у самоорганізації мирної акції на Майдані. Відлік цієї події слід починати 26 листопада 2013 року, коли студенти Києво-Могилянської академії оголосили загальноуніверситетський страйк і припинили навчальний процес. Протягом наступних днів до них приєдналися студенти інших вишів, які також стояли на позиціях необхідності студентського страйку й організованого загальностудентського спротиву, який закінчився зачисткою Євромайдану бійцями підрозділу «Беркут».

Студентські акції від самого початку не мали централізованого керівництва. Відповідно до створення в університетах страйкомів та інших організаційних структур, вони об'єдналися у так звану «Студентську координаційну раду Майдану» (СКР). Однак СКР стала неефективною у розумінні чітких вимог студентів. Але це не завадило кільком десяткам людей вийти на протести у 2013-му. Згодом вони перетворилися на багатотисячні мітинги. За таких умов студентський рух, нехай і не надто організований, слугує чудовим показником рушійних сил Революції Гідності.

Наступною «силою» Євромайдану виступає опозиційна партія ВО «Свобода». Партія одна з найперших надала силовий людський ресурс для охорони Євромайдану: до нього увійшли, в першу чергу, українське праворадикальне громадське об'єднання Січ 14 і «Студентська Свобода». Партія «Свобода» у захисті та охороні Євромайдану здійснила значний внесок у підняття бойового духу багатьох учасників Євромайдану. Вже від

самого початку силового протистояння політична партія здійснила масову мобілізацію своїх членів та проводила регулярну ротацію «сотень» для участі в столичних акціях протесту. На революційному Майдані постійно перебувало біля 1.5-2 тис. членів партії. Починаючи від перших сутічок 24 листопада під будинком уряду, і до трагічних подій 18-20 лютого 2014 р. її члени були масово задіяні в усіх силових протистояннях, блокуваннях, пікетуваннях [6, с. 263].

З іншого боку, «Свобода» занадто різкими діями справляє негативний вплив, як на розвиток, так і на образ «Євромайдану» в Україні та світі. Цікавими є слова Олега Тягнибока щодо партії: «Свободу» постійно шантажували: якщо ви не зробите того й того, всі знатимуть, що ви завалили Майдан. Нам постійно формували імідж провокаторів...Тому ми іноді вимушені були робити не те, що вважали за потрібне, а те, що погодили на Раді Майдану з політичними партнерами» [4, с. 70].

Дискусійним питанням залишається поява націоналістичної партії «Правий сектор». Вона з'явилась раптово. Зокрема, Кирило Дороленко згадує: «28 листопада я був у Києві. Ми, тобто «Тризуб», «Січ», члени «Свободи», ультраси, праві організації, зібрались о 18-00 біля пам'ятника Кію, Щеку та Хориву, де й було ухвалено рішення про створення «Правого сектору» [4, с. 100].

До початку Євромайдану і навіть у його перший день ніхто не чув про таку організацію, а вже за тиждень ця назва не сходила з перших рядків повідомлень ЗМІ. Однак справжній зоряний час почався для «Правого сектора» від Водохреща, коли повстанці вперше пішли на штурм міліцейських формувань на вулиці Грушевського, і тривав аж до травневих виборів у Президента України.

Правий сектор відіграв важливу роль в обороні Євромайдану, бо забезпечував порядок мирних акцій на майдані і вступав у сутички з бійцями «Беркута». Для дислокації і відпочинку членів «Правого сектору»

був виділений п'ятий поверх Будинку профспілок. Відмінною рисою бойовиків стало використання масок.

У формуванні «Правого сектора» важливу роль відіграли футбольні фанати київського «Динамо» і львівських «Карпат», які разом із представниками правих організацій охороняли перше народне віче під час Євромайдану 1 грудня 2013 року.

В той же час, «Правий сектор» став одним з головних джерел конфліктів на Євромайдані. У період з 24 по 28 листопада ультраправі бойовики як мінімум чотири рази застосовували насильство до мирних протестантів – прихильників євроінтеграції. Два рази вони нападали на представників акцій за права жінок і проти гомофобії, і два рази – на учасників громадських рухів та незалежних профспілок, що вийшли на Євромайдан з соціальними гаслами.

Найяскравішими представниками Революції Гідності стали волонтери. Сплеск волонтерського руху після силового розгону мирного протесту вночі 30 листопада 2013 р. переріс у систематичну допомогу в часі війни. Тому в свідомості людей волонтерство часто пов'язане в основному з підтримкою армії. Феномен волонтерського руху – це унікальне явище, коли незліченна кількість волонтерів працювали вдень і вночі: готували їжу, розносили канапки та гарячий чай, лікували поранених у сутичках зі спецпризначенцями, підбадьорювали піснями та концертами, збирали кошти.

Позитивне ставлення до волонтерів з боку органів державної влади та населення різко змінилось після подій Революції Гідності, зовнішньої агресії в Криму та на Донбасі. Так, у Аналітичній доповіді до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України у 2015 р. відзначено «потужну самоорганізацію громадян, насамперед, у волонтерському, благодійному, добровольчому рухах, яка демонструє

реальні результати в тих питаннях, які органами державної влади розв'язуються лише частково» [1, с. 183].

Отже, Революція Гідності внесла вагомий внесок в життя українського суспільства. Євромайдан насамперед зумів згуртувати тисячі людей, які разом боролися задля досягнення спільної мети, а також показав те, що українці прагнуть приєднатися до Євросоюзу. Русійні сили, які протестували проти злочинних дій режиму, походили зі всіх регіонів України. Вони були дуже різними: і за релігійними вподобаннями, і за політичними переконаннями, і за соціальним статусом. Але було у них і дещо спільне: всі вони мріяли жити у незалежній, вільній Україні, у країні, де кожен має право на вільне висловлення власної думки, де всі поважають закон і права людини.

Дослідивши події Революції Гідності та її русійні сили, можна впевнено стверджувати, що це була революція нового типу, яка прагнула змінити політичну еліту, прийти до нових стандартів демократичного життя та побудувати країну європейського зразка.

Перспективи подальших розвідок полягають у більш детальному вивченні внеску волонтерського руху у події Революції Гідності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». К.: НІСД, 2015. 183 с.
2. Бердинських К. Єлюди. Теплі історії з Майдану. Київ: Брайт Букс, 2014. 99 с.
3. Боднар Г. Найбільша подія цієї революції – люди: Євромайдан як точка відліку волонтерського руху в Україні // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. 2018. Вип. 26. С. 125-132.

4. Брати Капранови. Майдан. Таємні файли. Київ: Нора-Друк, 2017. 320 с.
5. Ковтунович Т., Привалко Т. Майдан від першої особи. 45 історій Революції гідності. К., 2015. 126 с.
6. Сич О.М. Вплив українських націоналістичних структур на перебіг Революції гідності 2013-2014 рр. // Гілея: науковий вісник. 2018. Вип. 136. С. 262-267.
7. Стражний О. Менталітет Майдану: Хроніка подій – свідчення очевидців. Дніпро: Дух і література, 2016. 251 с.

Охрімович Анастасія Олегівна

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти 2 року навчання 61 групи історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент, доцент кафедри всесвітньої історії **Мірошніченко С.В.**
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

ІМПЕРАТРИЦЯ ФЕОДОРА ТА ЇЇ ВНЕСОК В ІСТОРІЮ

Анотація. *Стаття містить короткий опис біографії та політичної діяльності візантійської імператриці Феодори (500 – 548 рр.), аналіз її внеску в політичне та культурне життя Східної Римської імперії середини VI століття.*

Ключові слова: *імператриця Феодора, імператор Юстиніан I, Візантія, реформа, повстання Ніка, права жінок.*

Постановка проблеми. Східна Римська імперія (Візантійська імперія, Візантія) – одна з визначніших держав у середні віки. Оскільки дана держава залишалась фактично останньою опорою античного світу, вона продовжувала свої давні традиції ведення політичного, соціального та культурного життя. Її діяльність у зовнішній політиці була направлена на зміцнення своїх позицій у Старому світі, борючись за своє існування з численними варварськими народами.

Але історії Візантійської імперії притаманні як періоди розвитку, так і періоди кризи і, як наслідок, занепаду. І дуже часто це залежало від особистості лідера держави – імператора. Одним із найвідоміших і найуспішніших базилевсів був імператор Флавій Петро Савватій Юстиніан або Юстиніан I. Його правління відзначилося наймасштабнішим розвитком Візантії, найбільшим розширенням підконтрольної території, внутрішньою перебудовою держави, реформами

в різних напрямках тощо. Проте, як його сучасники (зокрема, Прокопій Кесарійський), так і більш пізні дослідники відзначали лише формальний одноосібний характер його правління. Насправді ж чимало рішень приймалося не ним, а його найближчою людиною – його дружиною Феодорою. Її постать є ключовою в історії Візантії середини VI століття. Тому дослідження її життєвого шляху є актуальним, зокрема в фемінологічному аспекті та психоісторії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом основним джерелом історії Візантії Юстиніанового періоду був Прокопій Кесарійський – візантійський історик, секретар полководця Велізарія. Найвідоміша з його праць – «Таємна історія». Дослідники різних епох спиралися саме на роботи Прокопія. Одним із найвідоміших візантиністів епохи Юстиніана був французький історик Шарль Діль, який детально досліджував цей період з різних боків, у тому числі і вплив Феодори на політику. Сучасними дослідниками з цієї теми є Жан-Франсуа Солнон і Лінда Гарланд (Lynda Garland). Вони приділяють особливу увагу дослідженню життєвого шляху Феодори як особистості, а не лише в контексті її як дружини імператора.

Мета статті полягає у висвітленні основних сторін життя та діяльності імператриці Феодори, її внеску в політичне та культурне життя візантійців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Феодора – візантійська імператриця, дружина імператора Юстиніана I. Одна з найвидатніших жінок своєї епохи. Справила великий вплив на релігійне й політичне життя Візантійської імперії середини VI століття. Шанується християнською церквою як свята. Вона царювала разом зі своїм чоловіком Юстиніаном, законною дружиною якого вона стала в 525 році, за два роки до їх коронації. Патріарх Антіохії Михайло Сирійський (монофізит) називав її «благочестивою» або «святою» імператрицею [1, с. 121 – 125].

Юність Феодори невизначена і включає в себе чимало протиріч. Основним джерелом першої частини її життя є «Таємна історія» Прокопія Кесарійського, її сучасника, секретаря полководця Східної Римської імперії Велізарія. Його твір має суперечливий характер, в якому важко відрізнити правдивість від хибності. Прокопій зазначає, що вона була дочкою дресувальника ведмедів Акакія, який виступав на іподромі Константинополя. Її мати, ім'я якої до нас не дійшло, була танцівницею та акторкою [2]. Перш ніж стати імператрицею, Феодора, за словами Прокопія Кесарійського, з юних років вела розпусний спосіб життя. Проте, під час поїздки до Єгипту Феодора потрапила під вплив монофізитської спільноти, отримала серйозну культурну та релігійну підготовку, здобула перший досвід політичного життя на місцевому рівні. Потім вона повертається до Константинополя, де зустрічає Юстиніана, майбутнього імператора.

Нелегко було Юстиніану одружитися з нею, адже він не мав права одружитися з колишньою акторкою. Проте він зміг побороти цей закон. Він чинив тиск на свого дядька, тодішнього імператора Юстина I, щоб домогтися його дозволу на шлюб [3].

Їх спільне правління, з 527 по 548 роки, став періодом серйозних перетворень для Візантійської імперії. Влада та вплив Феодори на чоловіка неодноразово змінювали політичну обстановку в імперії. Наприклад, під час відомого повстання Ніка у 532 році в Константинополі. Тоді Юстиніан планував втечу зі столиці. Але Феодора втрутилася, щоб відмовити чоловіка, тим самим зберегла його трон [4. с. 56]. Наймогутніший імператор за всю історії Візантії, завжди радився з Феодорою у внутрішньо- та зовнішньополітичних питаннях. Вони завжди правили вдвох, незважаючи на деякі розбіжності, наприклад, у питанні щодо монофізитів.

Але основним аспектом її діяльності було поліпшення життя жінок імперії. Перша частина правління Юстиніана і Феодори була відзначена публікацією в 528 р. першої частини Кодексу Юстиніана, в якому були зібрані всі імперські конституції від Адріана до Юстиніана [1, с. 219.]. Мета цього зводу законів полягала в об'єднанні та систематизації всіх існуючих римських законів. Через п'ять років була опублікована серія постанов — «новел», які доповнювали або змінювали деякі положення Кодексу Юстиніана. Феодора бере безпосередню участь у реалізації цих юридичних постанов. Бажаючи дати жінкам новий статус в рамках сім'ї, вона, таким чином, додала або змінила ряд законів, щоб поліпшити становище жінок: захисні заходи для гетер, пом'якшення покарання для жінок. Він також гарантував, що жінки зможуть відстоювати своє право на спадок, вживав заходів щодо захисту свого приданого на користь вдів. Завдяки своїй діяльності щодо прав жінок, деякі історики вважають її однією з перших феміністок в історії [5, с. 15].

Висновки. Імператриця Феодора проявила себе не просто вірною дружиною Юстиніана, радницею и помічницею, але і повноправною співправителькою, втілюючи в життя багато реформ і приймаючи доленосні рішення для імперії. Вона всіляко просувала свої погляди на політичне, економічне, релігійне життя, завдяки їй було розширення прав і свобод візантійського жіноцтва.

Дослідження життєвого шляху візантійських імператриць, а також вивчення жіночої історії Східної Римської імперії взагалі надалі є актуальним, адже це є загальноєвропейським спадком, який вплинув на подальший розвиток не лише Європи, а й усього світу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Paolo Cesaletti. Théodora, impératrice de Byzance. Payot. 2003. 444 p.

2. Прокопий Кесарийский. Тайная история. URL: http://www.vostlit.info/Texts/rus/Prokop_2/text1.phtml?id=12347

3. Солнон Ж. Венценосные супруги. Между любовью и властью. Тайны великих союзов. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=248381&p=1>

4. Диль Ш. Юстиниан и византийская цивилизация в VI веке: Пер. с фр. СПб.: Типогр. Альтшулера. 1908. [4, XXXIV. 687 с.

5. Lynda Garland. Byzantine Empresses, Women and Power in Byzantium. Routledge. 1999. 364 p.

Перепелиця Вікторія Олегівна

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти 2 року навчання 61 групи історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент, доцент кафедри всесвітньої історії **Вороніна М.С.**
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ГОМОСЕКСУАЛІВ У НАЦИСТСЬКІЙ НІМЕЧЧИНІ

Анотація. *Стаття присвячена аналізу явища гомосексуалізму в нацистській державі. У статті розглянуто політику нацистської верхівки Третього Рейху щодо сексуальних меншин. Представлено осмислення гендерної системи в умовах націонал-соціалізму. Передаються установлені гендерні стандарти і їх відображення на ставленні до гомосексуалізму при націонал-соціалізмі.*

Ключові слова: *Третій Рейх, гомосексуалізм, націонал-соціалізм, гендерні ролі, маскулінізм, фемінізм, андроцентризм, патріархат.*

Переслідування гомосексуалів у Третьому Рейху – явище цілком пов'язане з ідеологічною і демографічною політикою нацистів. Дане дослідження допоможе виокремити причини гомофобії у нацистів, а також її прояви на тлі політичних заходів. Працювали над темою гомосексуалізму у Третьому Рейху: А.В.Васильченко [1], Р.Франклін [2], Б. Джеллонек [3], П-Д. Вестал [4], А.А. Калачев [5], К. Бюлов [6]. Автори у своїх працях розглядають історію переслідування гомосексуалів в період існування Третього Рейху. Вчені розглядають законодавчу базу та ідеологічні принципи, що стали основою переслідування сексуальних меншин. Проте науковці поверхнево розглядають гендерну систему в середині держави. Це у свою чергу викликає запитання щодо сприймання її розуміння нацистами явища гомосексуалізму.

Мета статті – визначити проблему гомосексуалів у Третньому Рейху і проаналізувати її ступінь в прояві чоловічої і жіночої гомосексуальності.

Держава Третього Рейху базувалась на ідеї зверхності «арійської раси» над іншими та гендерному розподілу ролей чоловіка і жінки. Лідер націонал-соціалістів дотримувався усталеної століттями в Німеччині гендерної системи.

Традиційно фемінна поведінка передбачає емоційність, чуйність і слабкість жінки, що повністю протиставляється маскулінній поведінці, якій характерні не емоційність, агресія, сила і витривалість. У Третньому Рейху ці ознаки ідентифікувати жінку залежною від сильної особистості чоловіка. Так, жінці належало служити своєму чоловікові, народжувати дітей і вести господарство. Згідно ідеології націонал-соціалізму більше ні на що жінка не здатна. У свою чергу, чоловік міг займися будь якою діяльністю, так як за ним було майбутнє держави. Подібне розмежовування гендерних ролей повинно було, за думкою націонал-соціалістів, забезпечити цілісність держави. Гітлер і його прихильники планували створити потужну «арійську» державу, тому у Третньому Рейху був встановлений тотальний контроль. Націонал-соціалісти намагалися регламентувати всі сторони життя німецької нації, у тому числі і найінтимніші. Нацисти позиціонували себе захисниками моральних цінностей, які бажають викоринити «усі пороки» Німеччини, щоб полегшити перемогу у расовій боротьбі. Ідеологія націонал-соціалізму виховувала чоловіків і жінок, щоб пізніше вони народжували якомога більше дітей, а гомосексуалів стали на заваді такій політиці. Так, націонал-соціалісти висловили особливу важливість викоринення гомосексуалізму у державі.

Необхідно виділити що гоніння на гомосексуалів відбувалося задовго до 1933 року. Їхні сліди можна знайти ще в ранньому Середньовіччі. У 1871 році гомосексуалізм став у Німеччині кримінальним злочином. Про

це говорила стаття 175 Кримінального кодексу Німецької імперії [1, с. 219]. Якщо спиратися на нацистську термінологію, то Другий рейх активно використав для боротьби з гомосексуалізмом і апарат поліції та юстиції. Тож націонал-соціалісти розпочинали свою нетерпиму політику до явища гомосексуалізму далеко не з нуля, у них уже були певні напрацювання.

У нацистській свідомості превалювало біполярне, дихотомічне розуміння маскулінності і фемінінності, що безпосередньо залежить від біологічної статі і визначає гендерні ролі чоловіка і жінки. Суровий гендерний бінаризм у Третьому Рейху не приймав явище гомосексуалізму і вбачав у ньому відхиленням яке необхідно викоринити.

Нацисти виступили проти гомосексуалів одразу після того, як вони прийшли до влади 30 січня 1933 року і довели серйозність своєї насильницької риторики. 23 лютого того ж року, менше ніж через місяць, у Німеччині були заборонені гомосексуальні організації та порнографія [2, с. 55]. Наступний вчинок Інститут сексуальних досліджень Магнуса Гіршфельда був зруйнований, а його великі архіви книг і фотографій стали паливом. Більшість геїв не вбачали в наступі тоталітарного режиму нацистів загрози для себе, оскільки вбачали в цьому прояв антисемітизму. Інші геї не відчували потреби хвилюватися, оскільки правою рукою Гітлера був Ернст Рем. Незважаючи на набіги СА на гей-бари по всьому Берліну та решті Німеччини, Рем все ще був дуже помітним членом у гомосексуальних колах. Однак все це змінилося у «ніч довгих ножів». За короткий термін було страчено велику кількість представників СА включаючи і Ернста Рема [3, с. 15].

Для подолання сексуальної розбещеності, Гімmlером, було створено «Імперське центральне бюро боротьби з гомосексуалізмом та абортами». Проводити політику бюро на виконання мала поліція. Вона перевіряла списки готелів на предмет проституції, в тому числі і чоловічої, ставила на облік чоловіків і жінок чия поведінка, на думку поліції, була підозрілою. З

1933 по 1935 рік було винесено 3907 вироків за злочин згідно статті 175, проте з 1936 по 1938 роки кількість поліцейський і судових справ зросла до 22153 вироків [4, с. 122].

Покарання за гомосексуалізм було переміщення до концтабору, проте перебування у ньому варіювалося від ступеня вини. Тим, кому пощастило більше, зокрема гомосексуалам, які мали менше 2 контактів, тих, на розсуд поліції або відправляли додому, або продовжували покарання. Якщо ж у подібному злочині звинувачувався член НСДАП, то на нього чекала смертна кара [5, с. 45-46].

Наприкінці 1933 року насамперед лише педофіли були передані під нагляд кримінальної поліції та свавілля концентраційних таборів, у 1937 році коло розширилося, щоб охопити всіх гомосексуалів, які мали більше трьох відповідних попередніх судимостей — протягом шести місяців. Останнє підвищення, 12 липня 1940 року, нарешті було спрямоване на кожного гомосексуала звільненого з під варти [4, с. 144].

Наприкінці 1943 року Гімmlер видав новий наказ про «очищення» сексуальних збоченців, тобто гомосексуалів. Згідно з цим наказом, кожен гомосексуаліст добровільно що погодився на кастрацію і зарекомендував себе зразковою поведінкою, буде відпущений найближчим часом. Деякі з ув'язнених, які належали до братству рожевого трикутника, повірили в обіцянку Гімmlера і погодилися на кастрацію, сподіваючись уникнути смертельних обіймів концтабору. Але, незважаючи на зразкову поведінку — наскільки вона була зразковою, залежало лише від настрою коменданта барака і командира з військ СС, — тих, хто добровільно погодився на кастрацію, звільнили тільки з концтабору. Але вони не отримали повної свободи, оскільки їх направляли в штрафні частини дивізії «Дірлевангер» на Східний фронт, де їм судилося загинути в білоруських лісах, у битвах проти партизанів, іншими словами — героїчно померти на славу Гітлера та Гімmlера .

У нацистській державі панував андроцентризм і патріархат, тому нацистам було важко прийняти що в державі існують чоловіки які порушують норми в державі. Так, нацисти намагалися «науково» вирішити проблему гомосексуалізму та операційним шляхом повернути гомосексуалам «необхідну мужність». Навесні 1944 року штурмбанфюрер СС данець доктор Вернет прибув до Бухенвальда з підписаним Гіммлером дозволом на проведення серії експериментів з метою «викорінення гомосексуалізму» шляхом імплантації синтетичних гормонів. З п'ятнадцяти осіб, підданих операції, двох кастрували, двоє загинули під час операції, інші померли внаслідок загальної слабкості організму [1, с. 234].

З одностатевим жіночим коханням у Третьому рейху справи були дещо по-іншому. Нацистам була притаманна сексуальна об'єктивація і тому лесбійство жінок не сприймалося так як гомосексуалізм серед чоловіків. Крім того, так склалося історично, що для жінок та дівчат існувала суворая презумпція гетеросексуальності, тому явно виражених суворих заходів до «порушниць» не вважалися необхідними.

Жінці в нацистській державі надавалось більш скромне місце ніж чоловікові, крім того, на думку багатьох націонал-соціалістів, лесбійки, як правило обмежувалися зносинами з повністю зрілими партнерами того ж віку і не намагалися, як їхні колеги – чоловіки, спокушати підлітків [6, с. 80].

У державі пропагувався ідеал жінки, тому багато жінок-лесбіянок зовні адаптувалися до створеного націонал-соціалістичного образу. Мімікрія стала необхідною для виживання. Брюнетки перефарбовувалися в блондинок, і після 1933 року багато лесбіянок виходили заміж, щоб уникнути суспільної уваги. Шлюб-прикриття не міг, однак, служити гарантією виживання. Прикладом може бути Елізабет Вуст. 1944 року Вуст, дружина нацистського офіцера, була змушена заперечувати

сексуальний зв'язок зі своєю коханкою Феліцією Шрагенхейм. Визнання означало б негайне ув'язнення до концтабору. Після багатогодинних допитів Вуст, як і раніше, заявляла: «Між нами не було і не могло бути лесбійського кохання». Ця брехня, засвідчена письмово, десятиліттями зберігалася під покровом болісного мовчання і була спростована лише в 1991 році, коли Елізабет Вуст нарешті змогла розкрити істину, розповівши історію свого життя відомій журналістці Еріці Фішер. Інші ж лесбійки, такі як Феліція Шрагенхейм, наприклад, були позбавлені будь-якої можливості вижити. Лесбійки-неєврейки, які не побажали дотримуватися прийнятих норм, були ув'язнені як «асоціальні елементи» — дуже різношерста група соціально непристосованих, за нацистською класифікацією. [1, с. 235].

Отже, у Третньому Рейху була встановлена чітка гендерна система яка диктувала спосіб життя чоловічої і жіночої статті, це спричинило заперечення нацистами гендерної ідентичності. В державі де панував націонал-соціалізм явище гомосексуальності сприймалося як антисупільна норма, що несе за собою аморальність, розбещеність і хаос.

Також необхідно відмітити, що за гендерним та ідеологічним сприйманням була надана різна оцінка гомосексуальності серед чоловіків та жінок. Так, гендерна упередженість визначила відношення до гомосексуальності серед обох статей. У патріархальній державі чоловікам нетрадиційної сексуальної орієнтації довелося у повній мірі відчувати на собі дію апарату насильства над сексуальними меншинами. У зв'язку з фактом, що у Третньому Рейху жінка не сприймалася як повноцінна особистість, то особливої уваги на лесбійство не приділялося. Сексизм нацистів щодо жіночої статті в деякому сенсі «захистив» жінок-лесбійок від караючого апарату по боротьбі з гомосексуальністю. Також необхідно виділити наступний фактор можливості більш м'якого ставлення у Третньому Рейху до жінок-лесбійок — це проблема народжуваності у

державі. Жінка як джерело відтворення населення повинна була виконувати свою роль, а її орієнтація не грала ніякої ролі.

Розглянута тема має перспективу подальшого розгляду для з'ясування замислів нацистів щодо майбутнього держави Третього Рейху. В першу чергу дослідження теми переслідування гомосексуалів важливе з боку політики підвищення народжуваності у Третьому Рейху, оскільки дане явище мало тісний зв'язок з демографічною проблемою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Васильченко А.В. Сексуальный миф III Рейха. Москва: «Яуза», 2008. 576с.
2. Franklin R. Warm Brothers in the Boomtowns of Hell: The Persecution of Homosexua//Hohonu, 2011. С. 53-59.
3. Jellonnek B. Homosexuelle unter dem Hakenkreuz: Die Verfolgung der Homosexuellen im Dritten Reich. Paderborn: Ferdinand Schöningh Verlag, 1990. 355 p.
4. Vestal P-D. Remember Gay Victims: An Exploration into the History, Testimony, and Literature of the Persecution of Homosexuals by the Third Reich and Their Effect on a Queer Collective Consciousness. Doctoral dissertation / The University of Montana. Missoula, MT, 2008. 125 p.
5. Калачев А.А. Жизнь в третьем рейхе (положение трудящихся, сегрегация неполноценных представителей нации и расовая политика). //Арзамасский филиал ННГУ имени Лобачевского, 2020. С. 41-47.
6. Bülow.C. Der Umgang der nationalsozialistischen Justiz mit Homosexuellen. : Doctoral dissertation / Carl von Ossietzky University of Oldenburg. Oldenburg, 2000. 359 p.

Пономаренко Валерія Вікторівна

здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 4 року навчання 41 групи
історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент, доцент
кафедри всесвітньої історії **Мірошніченко С.В.**
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

ОБРАЗ «ЖІНКИ ПРИ ВЛАДІ» У ПРАЦЯХ РИМСЬКИХ ІСТОРИКІВ I-II СТ. НА ПРИКЛАДІ ДИНАСТІЇ ЮЛІЇВ-КЛАВДІЇВ

Анотація. Робота являє собою дослідження проблеми формування і еволюції образу жінки при владі, який виник у зв'язку з проникненням жінок імператорського дому у систему державного управління, яка традиційно вважалася чоловічою, на прикладі представниць династії Юліїв-Клавдіїв. У статті показано образ владної жінки, який склався в працях римських істориків I-II ст. н. е., проведено аналіз його та специфіки впливу жінок з династії Юліїв-Клавдіїв на політичне життя епохи імперії.

Ключові слова: Римська імперія, принципат, династія Юліїв-Клавдіїв, жінка при владі, Лівія Друзілла, Агріппіна Молодша.

Династія Юліїв-Клавдіїв – імператорська династія Стародавнього Риму, яка правила з 14 р. до н.е. до 68 р. н.е. і яка започаткувала нову форму правління, що проіснує ще два століття. Імена імператорів цієї династії відомі на весь світ, а стосовно їх особистостей та діяльності ведуться палкі суперечки серед істориків. Однак, трохи поодаль від імен Августа, Тиберія, Калігули, Клавдія та Нерона стоять імена жінок великої імператорської родини, які зіграли значну роль у становленні імперії.

У сучасній історичній науці саме жінка при владі викликає особливий інтерес серед вчених-дослідників. На мій погляд, це обумовлено в першу чергу актуальністю питання ролі жінки в сучасному суспільстві, а також

можливістю впливу жінок на хід подій як всередині держави, так і в зовнішній політиці. Процеси, що відбувалися в Стародавньому Римі у період правління династії Юліїв-Клавдіїв, є показовими, адже саме тоді жінки вперше в історії держави стали дуже впливовою силою у владних колах, перетворивши тим самим управління величезною імперією в розгорнуту сімейну драму.

Однак, жінки ніколи не були головним об'єктом уваги римських істориків. Головною темою історичних оповідань був опис низки історичних подій, а жіночі персонажі лише «розбавляли» її. Весь хід політичного життя визначався в рамках імператорського дому, і жінки постають тут як частина сім'ї, в руках яких зосереджені важелі впливу на вінценосних родичів. Так сама політична система імперії давала жінкам, що належали до імператорського дому, або були наближені до імператора, – голос і авторитет. Образ «жінки при владі» по-різному використовувався істориками в залежності від мети оповідання, а також зазнавав змін з часом.

Серед останніх наробок з теми особливо слід виділити роботу німецького дослідника Т. Шпета [1] про владу жінок в ранній Римській імперії. Автор критично розглядає існуючу історіографію з даної проблеми і порівнює описи образів жінок у античних мислителів з тими оцінками, які даються сучасними істориками. Т. Шпет приходить до висновку, що критерії, за якими дослідники оцінювали становище жінки в Римській імперії, співвідносяться з феміністськими вимогами жіночого руху в XX ст. Історик вважає, що політична роль жінок у період ранньої імперії сильно перебільшена, ні про яку «могутність жінок» не може бути й мови. Вплив жінок на інших членів сім'ї (чоловіків і синів) є природним, і Т. Шпет розглядає його як звичайну «закулісну» складову офіційного політичного життя. На його думку, жінки втручалися в політику не через прагнення їх до влади і могутності, а бажаючи зміцнити авторитет і статус сім'ї. З цією

тезою можна посперечатися, так як сама можливість втручання жінок імператорського дому в політику не оскаржується. Цей час не можна назвати часом «рабської покірності жінкам», слідом за Тацитом, і їх цілі були цілком зрозумілі, але вже саме допущення «включення» жінок в політику дає підставу говорити про це, як про феномен епохи.

Мета дослідження полягає у реконструкції образу владної жінки, який склався в працях римських істориків I-II ст. н. е., аналіз його розвитку, виявлення специфіки впливу жінок з династії Юліїв-Клавдіїв на політичне життя епохи імперії.

Для досягнення мети була поставлена низка завдань:

- вивчити становище жінок в імператорській родині, проаналізувати відносини, що склалися в сім'ях імператорів;
- визначити цілі і способи взаємодії жінок з владою, розглянути політичну діяльність представниць династії Юліїв-Клавдіїв;
- провести компаративний аналіз того, як по-різному могли бути охарактеризовані одні й ті ж самі жіночі фігури і оцінена ступінь їх впливу в різних джерелах.

Перед тим, як почати розгляд безпосередньо образу владної жінки, необхідно звернути увагу на саме становище жінок у римському суспільстві. Як показує дослідження, Римська держава розвивалася виключно як маскулінна країна, оскільки тільки чоловіки володіли всією повнотою політичної влади. Досягнення високого політичного статусу жінці забезпечувала тільки її причетність до чоловіка як матері, дружини або дочки. У римському суспільстві існували гендерні стереотипи, уявлення про те, чим повинна була займатися жінка, а чим чоловік, думки про імпліцитно властиві кожній зі статей будь-які риси характеру, набір чеснот і т. д.

Ставлення римлян до жінок в першу чергу виходило з уявлення про слабкість жіночого розуму, легковажність і нестійкість характеру: «Предки

[наші] стверджували, що навіть повнолітні жінки внаслідок властивої їм легковажності повинні перебувати під опікою... Виняток допускався тільки для дів-весталок, яких стародавні римляни з поваги до їх жрецького сану звільняли від опіки. Так було постановлено законом XII таблиць...» [2, с. 75]. Норма, закріплена в праві, ставила необхідність постійної опіки над жінкою, так як самотійно приймати рішення вона не могла через свою «жіночу природу», а можливість цього просто виключалася. Так сфера самореалізації жінок різко обмежувалася, так як всі жіночі чесноти були пов'язані з сім'єю: догляд за господарством, допомога чоловікові, покірність. Жінок, які прагнули реалізувати себе в суспільстві або політиці, вторгаючись в традиційно чоловіче поле, ми зустрічаємо в працях істориків як зневагу не тільки самої жінки, але і чоловіка, який стояв поруч, так як така поведінка відображала порушення існуючого століттями укладу. З цим було пов'язано і двоїсте ставлення до освічених жінок: освіта в Римі була одним із щаблів до успішної політичної кар'єри і була на неї і націлена, що явно не входило в область «жіночого», а значить, з одного боку, могло кинути на жінку і її сім'ю тінь, а, з іншого боку, для сім'ї вища освіта жінки була маркером достатку.

Із встановленням принципату ситуація істотно змінилася. Поле реалізації жінок – сім'я і сімейні відносини, на їх плечах – відповідальність за добрі відносини з чоловіками, допомога їм. Це демонструє Тацит в життєписі Агріколи: «Подружжя жило у завидній гармонії і прихильності, коли кожен з подружжя був відданий іншому, і [у шлюбі] хороша дружина заслуговує більшої похвали, так само, як погана [дружина] бере на себе тяжкість осуду» [3, с. 329]. Але в імператорській родині такі чисто особисті, сімейні відносини переходять в сферу публічного. Те, що римляни могли бачити і розуміти у власній родині – поради, допомога дружини – зараз викликало явне відторгнення, так як у сім'ї принцепса вирішувалися вже не просто питання управління

господарством, а питання державного масштабу, де місця для жінки передбачено не було.

Імперська династична політика поступово допускала жінок до публічного представництва – посвячення і статуї жінок імператорського дому з'являються в найбільш значущих районах Риму. Початок для подібної пропаганди влади – за допомогою спорудження пам'ятників, арок, будівництва громадських споруд – поклав ще Октавіан Август. В останні роки його правління була здійснена орієнтація на популяризацію саме династії, а не виключно фігури імператора. Цю ідею підхопив його спадкоємець, Тиберій: для легітимізації своєї фігури і зміцнення переходу влади від одного імператора до іншого споруджується ціла група династичних статуй – Лівії, Друза Старшого, Августа [4, с. 95]. Так жінки імператорського дому, починаючи з Лівії, стають частиною пропаганди і займають своє місце в політичному житті Риму.

Перші згадки про «жінок у владі» можна знайти в Римській історії Веллея Патеркула, в описі Лівії – дружини Августа та матері Тиберія, про яку він говорить лише кілька разів. Перша згадка – як однієї з фігур громадянської війни: «Дочка знатної і мужньої людини Друза Клавдіана, за походженням, чесністю і красою перша з римлянок, її ми згодом побачили дружиною Августа, а після зарахування Августа до богів – його жрицею і дочкою» [4, с. 65]; друга – про укладення шлюбу з Октавіаном [4, с. 75]; і остання, найважливіша для нас, – опис її після смерті.

Говорячи про смерть Лівії, він згадує в тому числі і про її вплив: «До нещастя цього часу додалася втрата матері, жінки гідної і в усьому більш подібної богам, ніж людям, владу якої ніхто не відчував, хіба лише при позбавленні від небезпеки або підвищенні на посаді» [4, с. 96]. В інших частинах твору ми не зустрічаємо і натяку на ту владу, якою Лівія, можливо, володіла, тут про неї йдеться у вкрай м'якій формі, як би побіжно і виключно в позитивному ключі. Видається очевидним, чому

автор говорить саме про Лівію – змовчати про неї було просто неможливо, вона була занадто помітною фігурою того часу. З іншого боку, автор все ж помічає, що в її руках була зосереджена влада, досить м'яка, бо її «ніхто не відчував».

Основи образу владної жінки Юліїв-Клавдіїв складаються пізніше – на рубежі I-II ст. н. е. – його формують Тацит і Светоній. В першу чергу тому що пишуть про жінок значно більше, ніж це робили до них і після. До цього часу нова державна модель Риму вже міцно стверджується в суспільній свідомості, що, природно, не виключає нарікань і звернень до, здавалося б, настільки привабливого часу Республіки. А, значить, формується погляд на те, як деякі з римських жінок виходять за рамки чисто сімейних справ.

«Рабська покірність жінкам» – стійкий елемент критики принципату в праці Тацита. Безсумнівно, римський автор не утримується від негативних суджень з приводу впливу жіночих фігур на найвидатніших чоловіків того часу, відзначаючи їх підступність і неприборканість.

Однією з найвпливовіших жінок династії Юліїв-Клавдіїв можна назвати Лівію Друзілла – третю дружину імператора Августа, мати імператора Тиберія (55 р. до н. е. – 29 р. н. е.). Вона стала дружиною імператора, коли вже народила одного сина – Тиберія, і була вагітна другою дитиною, і її чоловік, Тиберій Клавдій Нерон, «поступився» нею Августу. Як повідомляє Тацит: «Полонившись її красою, Цезар відняв її у чоловіка, невідомо, проти її волі чи ні, і діяв при цьому з такою поспішністю, що, не витримавши терміну її пологів, ввів її до себе в будинок вагітну» [3, с. 150]. В якості найважливішого результату впливу Лівії на Августа називають те, що вона домоглася від нового чоловіка усиновлення Тиберія і призначення його спадкоємцем престолу: «Август подумував, чи не поставити на чолі держави онука своєї сестри, Германіка, якого всі вихваляли, але, вимушений здатися на прохання дружини,

усиновив Тиберія...» [3, с. 142], і Тацит підкреслює, що Лівія дорікала цим сина: «...постійно вимагаючи від нього подяки», «...так як сама влада йому дісталася в дар від неї» [3, с. 142]. Також автор зазначає, що, незважаючи на те, що Тиберій був спадкоємцем Октавіана, Лівія після смерті Августа забезпечила необхідне успадкування влади, віддавши наказ вбити останнього можливого суперника – Агріппу Постума: «Тиберій і Лівія – він зі страху, вона з властивої мачухам ворожості – поквапилися прибрати ненависного юнака» [3, с. 11].

Говорячи про вплив Лівії та її роль, Светоній в життєписі Августа повідомляє про те, що імператор, готуючись до серйозних бесід зі своєю дружиною, завжди робив письмові замітки: «...навіть розмови зі своєю Лівією у важливих випадках він накидав заздалегідь і тримався свого запису, щоб не сказати помилково занадто мало або занадто багато» [5, с. 115]. Тут необхідно нагадати про те, що політичні промови в античних історичних творах не мають документальної цінності – в сенсі передачі дійсно виголошених промов; і щодо такої глибокої обізнаності Светонія, який писав через сто років, про пануючі у відносинах Лівії і Августа звички можливий цілком виправданий сумнів. Але, що можна з упевненістю прийняти з цих повідомлень, так це той факт, що античні історики і біографи вважали можливим серйозне обговорення питань політики і престолонаслідування між імператором і його дружиною.

Після смерті Августа, Тацит характеризує Лівію визначенням «жіноча неприборканість»: «За життя Августа все ж існував якийсь притулок для переслідуваних, так як Тиберій здавна звик надавати послух матері» [3, с. 151], «повідомляють також, що його вигнало з Риму і владолюбство матері, яку він не бажав визнавати своєю співправителькою і від домагань якої не міг позбутися» [3, с. 142].

Цим обґрунтовується все більш вороже ставлення Тиберія до Лівії: «Тим часом, Тиберій, нічим не порушивши приємності свого життя і не

прибувши до Риму віддати останній борг матері, в листі до Сенату послався на поглиненість справами і урізав як би зі скромності щедро визначені сенаторами в пам'ять Августа почесні, зберігши лише деякі, і додавши, щоб її не обожнювали, бо так хотіла вона сама. У тому ж посланні він засудив дружбу з жінками» [3, с. 150-151].

Крім таких висловлювань і суджень про неприборканість Лівії, в античних текстах не можна знайти будь-яких вказівок на конкретну могутність матері імператора. Крім тверджень про вплив Лівії, античні тексти повідомляють лише про її прохання до Тиберія взяти на себе захист її подруги, що потрапила під звинувачення, або проявити милосердя до сенатора, який через незручність накликав на себе гнів імператора. Тут видно, як по-різному римські історики бачили і ставилися до жіночого впливу: якщо у Веллея Патеркула Лівія постає як турботлива помічниця, то у Тацита це честолюбна жінка, яка прагне все контролювати і нав'язувати свою волю чоловікам, які її оточували, в першу чергу – синові.

Судячи з текстів Тацита, який досить часто в своїх роботах вдається до використання чуток, домислів народу, Лівія не користувалася особливою популярністю, про неї «чесні люди відгукувалися в розмовах між собою з усе зростаючим хвилюванням» [3, с. 89], «говорили... також про Лівію, матір, небезпечну для держави, погану мачуху для сім'ї Цезарів» [3, с. 13], «здоров'я Августа погіршилося, і деякі підозрювали, чи не було тут злого умислу Лівії» [3, с. 9].

Оцінки Светонія щодо Лівії після смерті Октавіана Августа дещо м'якші, він згадує її, характеризуючи Тиберія: «Мати його стала йому в тягар: здавалося, що вона домагається рівної з ним влади. Він почав уникати частих побачень з нею і довгих бесід наодинці, щоб не подумали, ніби він керується її порадами; а він у них потребував і нерідко ними користувався» [5, с. 159-160]. Тут ми бачимо Лівію не як одержиму владою жінку, а як матір, яка намагається допомогти синові, не втративши

авторитет. «Тому він не допустив, щоб її величали «матір'ю Вітчизни» і щоб їй надавали від держави великі почесті; навпаки, він не раз вмовляв її не втручатися у важливі справи, які жінкам не личать, — особливо, коли він дізнався, що при пожежі поблизу храму Вести вона, як бувало при чоловікові, сама з'явилася на місце події і закликала народ і солдатів діяти спритніше» [5, с. 160].

Про те, що це були не просто якісь душевні пориви жорстокого сина, а реальна боротьба за владу і вплив, Светоній говорить наступне: «Незабаром ворожнеча їх стала відкритою: причина тому, кажуть, була така. Вона весь час вмовляла його зарахувати до суддівської декурії одну людину, яка щойно отримала громадянство, а він погоджувався лише з тією умовою, щоб у списку було позначено: «за наполяганням матері»» [5, с. 160]. Але в цьому протистоянні сина і матері верх взяв Тиберій, усунувши Лівію від справ і можливості впливати на його рішення.

Не менш впливовою жіночою фігурою бачилася історикам Агріппіна Молодша — донька відомого полководця Германіка та онучки Августа, сестра Калігули, дружина Клавдія та мати славнозвісного Нерона, яка нічим не поступалася Лівії у честолюбстві. Для античних істориків Агріппіна була «жорстока і наполеглива». Такий епітет стосовно жінки означає привласнення нею виключно чоловічих якостей і вихід за рамки ролі, відведеної жінці.

Тацит пише: «Вона тримала вузду міцно натягнутою, так, якщо б та перебувала в чоловічій руці» [3, с. 199]. Такий оборот представляє читачеві в негативному світлі не тільки Агріппіну, а й її чоловіка і сина імператорів Клавдія і Нерона, бо якщо влада в руках жінки, то ставиться взагалі питання про здатність цих чоловіків управляти державою. Однак, незважаючи на всю мужність її характеру, автор підкреслює і її жіночність: «Вона показала, що здатна народжувати дітей, і що їй притаманні добрі якості» [3, с. 198].

Агріппіна розважливо застосовувала своє мистецтво зваблювання ще задовго до вступу Нерона на престол, адже змогла розстроїти весілля Сілана і Октавії, а його сестру – Юнію Кальвіну – і зовсім направила у вигнання. Клавдія вона, користуючись близькістю, яку забезпечувало її становище племінниці імператора, схилила взяти її в дружини всупереч всім традиційним цінностям, що забороняли шлюб між дядьком і племінницею [6].

Як і по відношенню до Лівії, Тацит говорить про її жіночу неприборканість, це свого роду топос, який автор використовував для характеристики тих жінок, які, на його думку, заправляли справами Риму.

У викладі Тацита Агріппіна, отримавши великий вплив на чоловіка, «підступами і хитрощами штовхала Клавдія на нічим не виправдані жорстокості» [3, с. 219]. Історик дуже критичний в оцінках Агріппіни, часто при її характеристиці він нагадує про неприборканість, лицемірство, розпусту цієї жінки, про її владолюбство: «Честь, благопристойність, сором – все це для неї не має значення в порівнянні з владою» [3, с. 222], називає її «одержимою всіма пристрастями жорстокого владолюбства і підтримуваної Паллантом» [3, с. 224]. На думку Тацита, вона не побоялася навіть піти на отруєння Клавдія, бо «вона бажала доставити синові верховну владу» [3, с. 221]. «Агріппіна, яка вже давно зважилася на злочин і поспішала скористатися зручним випадком... задумалася про те, який вид отрути їй слід застосувати: якщо її дія буде раптовою і швидкою, то як би не розкрився її злочин; якщо ж вона обере повільно діючу і вбиваючу поволі, то як би Клавдій на порозі смерті не зрозумів, що він жертва підступності, і не повернув своєї любові до сина» [3, с. 222].

Після смерті Клавдія Агріппіна не втратила колишнього положення. Светоній пише, що Нерон «матері довірив всі свої громадські та приватні справи. У перший же день правління він призначив трибуні охоронців

пароль «найкраща мати», а потім часто з'являвся з нею на вулицях в одних ношах» [5, с. 252].

Однак незабаром Нерон, за повідомленнями Тацита і Светонія, повинен був захищатися від владолюбства своєї матері, і не знайшов кращого засобу як вбити її: «Матір свою не злюбив він за те, що вона стежила і строго судила його слова і вчинки. Спершу він тільки намагався так чи інакше порушити до неї ненависть, погрожуючи відмовитися від влади і піти на Родос; потім позбавив її всіх почестей і влади, відняв воїнів і німецьких охоронців, відмовив їй від дому і вигнав з палацу; але і тут ні на мить не давав він їй спокою – найняті їм люди докучали їй в Римі тяжбами, а на відпочинку насмішками і лайкою, переслідуючи її на суші і на морі. Нарешті, в страху перед її погрозами і неприборканістю, він зважився її погубити» [5, с. 269].

Обидва історики натякають на відсутність обмежувальних рамок у поведінці жінок, які прагнуть, на їхню думку, до влади і повідомляють про те, що, намагаючись зберегти свій вплив на сина, Агріппіна навіть не зупинилася перед тим, щоб вступити з Нероном у кровозмісний зв'язок. Але, якщо у Тацита ініціатором такої близькості виступає сама Агріппіна: «...підборкувана шаленою жагою у що б то не стало утримати за собою могутність, Агріппіна дійшла до того, що в розпал дня, і найчастіше в ті години, коли Нерон бував розгарячений вином і рясною трапезою, поставала перед ним разряженою і готової до кровозмісного зв'язку: її пристрасні поцілунки і віщучі злочинне співжиття ласки стали помічати наближені» [3, с. 252], то Светоній згадує про це для того, щоб доповнити портрет аморального імператора: «Він шукав любовного зв'язку навіть з матір'ю, і втримали його лише її вороги, побоюючись, що владна і нестримна жінка набуде цим занадто багато впливу...запевняють навіть, ніби, роз'їжджаючи в ношах разом з матір'ю, він віддавався з нею кровозмісній похоті, про що свідчили плями на одязі» [5, с. 264].

Як видно з вище згаданого, автори малюють перед читачем образи жінок, які роблять все, щоб допомогти своїм найближчим родичам-чоловікам зробити політичну і соціальну кар'єру або застрахуватися від її краху. Наприклад, Агріппіна: «вона звернулася до халдеїв з питанням про майбутню долю Нерона, і, коли ті їй відповіли, що він буде панувати і умертвить мати, вона сказала: «Нехай умертвляє, аби панував»» [5, с. 256]. Подібна поведінка не була чимось буденним, тому і викликає у авторів такі негативні оцінки, і тому ж в їх творах можна знайти таких жінок, які прагнуть збільшити свій вплив і владу.

З текстів не можна витягти ні найменшого натяку на будь-яку спробу жінок виносити самостійні політичні рішення, однак, звичайно, можна знайти докази активного втручання, наприклад, Агріппіни в політику і віднести до них наступне висловлювання Тацита: «Сенатори все-таки домоглися свого: для обговорення цих питань їх викликали до палацу, щоб причаївшись, за недавно пробитими позаду їх сидінь дверима, Агріппіна, прихована від їхніх поглядів завісою, могла чути все, що вони говорили» [3, с. 225]. Але, навіть це місце показує, що вона не могла прямо здійснити свою волю. Агріппіна слухала засідання без права офіційно висловити свою думку, тобто, була виключена з офіційної політики, і перебувала «за завісою», не кажучи вже про те, що зміна місця засідань не була чимось незвичайним [1].

Отже, дослідивши проблему становища і впливу жінок імператорського дому на політичне життя і їх образ у працях римських авторів, можна зробити висновок, що, незважаючи на підлегле становище жінок в цілому й представниць правлячої династії зокрема, в давньоримському суспільстві епохи імперії завжди знаходилися представниці, які в силу свого характеру і положення намагалися прямо або побічно впливати на політичне або соціальне життя. В силу певних

обставин їм це нерідко вдавалося, і тоді хід історичних подій різко змінювався, правда, не завжди в кращу сторону.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Шпет Т. Власть женщин в ранней римской империи. Критический взгляд на исторические представления о «женах цезарей» // THESIS, 1994, вып. 6. С. 242-269. URL: https://www.hse.ru/data/374/313/1234/6_3_3Spat.pdf
2. Гай. Институции/ Пер. Ф. Дыдынского. М.: Юристъ, 1997. 368 с.
3. Тацит Публий Корнелий. Сочинения в двух томах. Т. 1. Анналы. Малые произведения / А.С. Бобович, Я.М. Боровский, М.Е. Сергеенко. Общ. ред. С.Л. Утченко. М.: Ладомир, 1993. 444 с.
4. Веллей Патеркул. Римская история // Малые римские историки / Пер. Немеровского А. И, Дашковой М. Ф. М.: Ладомир, 1996. С. 11-96.
5. Светоний Гай Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей / Пер. Гаспарова М. Л. СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2017. 480 с.
6. Линник Н. Боязливый и осторожный император Клавдий. URL: <https://historicus.ru/claudio/>

Рак Анна Романівна

здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 2 року навчання 21 групи
історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент кафедри історії
України **Луценко М.В.**

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

СТАВЛЕННЯ ДО «ЄВРЕЙСЬКОГО ПИТАННЯ» В УКРАЇНСЬКИХ ВИДАННЯХ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

На кінець XIX – початок ХХ століття припала низка єврейських погромів у Російській імперії, особливою масштабністю позначились трагедії жовтня 1905 року. У зв'язку з тим, що частка євреїв серед населення на територіях українських губерній, які входили до складу імперії, сягала досить значного рівня, огляд тих подій здійснювався у періодичних виданнях; зокрема в газеті «Киевскиеотклики» була опублікована стаття щодо категорично негативної оцінки дій чорносотенців. Проте загалом полеміка навколо «єврейського питання» в подальші роки набувала абсолютно полярних поглядів української інтелігенції.

У щоденниках Євгена Чикаленка, що на той час фінансував та займався виданням газети «Рада», можна чітко прослідкувати цю дискусійну ситуацію та розглянути антитетичні міркування. У статті «Хистка позиція», друкованій в цій же газеті, Сергій Єфремов відповідає та загалом аналізує лист, що був надісланий Міхновським та виданий до тиражу дещо раніше. Єфремов коментував, що погляди адвоката за фахом Міхновського мають досить гостру спрямованість, а прирівнювання двох

погромів невірне, й має якісно різний характер. Він акцентує увагу, що розгром панського дворища спровокований соціально-економічним гаслом, а погроми єврейських крамниць — чисто політичним. У статті Єфремов також зазначає: «Дуже часто євреїв бито за те тільки, що вони євреї, що на них звалено вину за цілий політичний рух...».

На противагу ліберальній позиції «Ради» журнал «Рідний Край» під редакцією Олени Пчілки, функціонуючий у цей же час, видав дослідження Ф. Немо (псевдонім Пилипа Немоловського) «Чим нам корисні жиди?». У якості підбитих підсумків було сказано: «Тільки сліпа людина не бачить економічної переваги безправних жидів над нашим народом. Дати тепер жидам рівні права — значить не тільки скривдити наш народ, а осудити його на безпросвітне страждання. А через те український народ не може привітати жидів тим щирим покликом, яким вітають їх деякі інтелігенти». Саме через цю радикальну думку, на противагу котрої ставала газета «Рада» й Сергій Єфремов особисто, журнал байкотували, але порушене «єврейське питання» такого формату й виду почало обростати подібними письмовими міркуваннями.

За записами Євгена Чикаленка можна дізнатись, що антисемітську (у розрізі чорносотенних позицій тих часів) радикально зайняв і Міхновський, підтримавши «істинний погляд на жидів» у цій публікації, після якої тягнулась низка типових.

На думку того ж автора: на території повноцінної корінної нації панує інша нація, а отже, євреї, отримавши однакові права з українцями, в силу етнічно детермінованого тяжіння до спілок з сильнішими задля власної вигоди, до зневажання "іногородців", неминуче використали б власний економічно-фінансовий ресурс, власну структурованість та організованість для визискування найперше українців. У наступній етапі "Одповідь" Ф. Немо поглиблює цю тезу, висловлюється за поступове розширення прав євреїв, які проживають на українських землях, — "по мірі того, як

тиритимуться права нашого народу і як народ рівнятиметься з жидами умисловом, — морально й економічно". Все це спонукало студентів Київського політехнічного інституту до виступу проти образи "Рідним Краєм" єврейства; студентська читальня інституту, як наслідок, навіть офіційно відмовилась від тижневика.

Отже, з усього вищесказаного можна сказати, що «єврейського питання» активно висвітлювалось в українських виданнях початку ХХ століття та привертало багато уваги з боку тогочасної інтелігенції, формуючи інколи досить супротивне ставлення до проблеми; всі ці погляди так чи інакше впливали й на суспільну характеристику єврейського населення в очах українського народу.

Решетов Сергій Якович

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти 2 року навчання 61м групи історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент кафедри
всесвітньої історії **Беззубенко А.В.**

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

ПАРТІЯ «ЧОРНІ ПАНТЕРИ»: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ, ІДЕЙНА ПЛАТФОРМА

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню історії виникнення партії «Чорні пантери», що відстоювала не тільки політичні і громадянські права афроамериканців, але і право на самооборону, у тому числі з використанням силових методів. Своєю метою партія «Чорні пантери» декларувала боротьбу за права чорношкірого населення в США. Активну діяльність здійснювала у 1960-ті – 1970-ті рр. Ідеологія і практична діяльність партії значно вплинули на подальшу історію афроамериканського визвольного руху. Поєднуючи у своїй діяльності ліворадикальні ідеї та ідеї чорного націоналізму, організація змогла отримати значну підтримку серед афроамериканців, а також стала зразком визвольної боротьби «кольорових» меншин для багатьох представників контркультури.*

***Ключові слова:** рух за громадянські права, чорний націоналізм, «Чорні пантери», афроамериканці, ідейна платформа.*

Постановка проблеми. Актуальною проблемою сучасної історії Сполучених Штатів Америки, що набуває особливого значення, є міжрасові протиріччя. На сьогоднішній день сегрегація та інші види дискримінації афроамериканців заборонені американським законодавством. Однак проблема в цілому не вирішена.

Особливої гостроти проблема чорношкірого населення в США набула у післявоєнні роки, що проявилось у появі ліберальних та радикальних течій. Представники першої течії виступали за інтеграцію в американське

суспільство. Вони проводили мирні демонстрації та акції. Очолив цей напрям молодий священник М. Л. Кінг. Однак після його вбивства у 1968 р. на перший план висувається радикальний напрям, представлений радикально налаштованими організаціями афроамериканців. Серед них «Нація ісламу», заснована У. Ф. Мухаммадом у 1930 р. У 1960-ті рр. свою активність проявила партія «Чорні пантери». Коли вчення афроамериканського проповідника М. Л. Кінга пропонувало мирний спосіб розв'язання расових розбіжностей, «Чорні пантери» виступали за збройне повстання проти соціальної несправедливості. Своею метою партія декларувала боротьбу за права чорношкірого населення в США. Свого часу партію підтримували такі відомі особистості, як Джон Леннон, співачка Дженіс Джоплін, яка вважалася однією з найкращих вокалісток в історії рок-музики, і група Joy Division. Також з «Чорними пантерами» була пов'язана відома ліва активістка, правозахисниця Анжела Девіс [1]. У 1969 р. директор Федерального бюро розслідувань Дж. Едгар Гувер назвав партію «найбільшою загрозою внутрішній безпеці країни» [6].

Історіографія проблеми. Проблемі боротьби темношкірого населення за свої права в Сполучених Штатах Америки присвячено достатню кількість праць. З одного боку, є дослідження, автори яких стоять на тих позиціях, що радикальні течії у русі афроамериканців за громадянські права, партія «Чорні пантери» зокрема, це терористичні організації. Разом з тим є праці, в яких дослідники співчують чорношкірому населенню країни, яке має всі законні підстави для боротьби за політичну, соціальну та економічну справедливість. У ході написання даної статті ми зверталися до досліджень О.І. Шафраньоша [4], А.А. Шумакова [5], П. Каторжевського [1]. В якості джерел проаналізовано Програму партії «Чорні пантери» «Чого ми хочемо. У що ми віримо» [2].

Метою даної статті є аналіз історії виникнення партії «Чорні пантери», її ідейної платформи.

Виклад основного матеріалу. Значний вплив на розвиток руху афроамериканців за свої права у 1960-ті – 1970-ті рр. справила партія «Чорні пантери». Її діяльність проявлялася, головним чином, у спротиві расовій сегрегації, боротьбі за громадянські права та прагненні покращити соціально-політичні умови життя афроамериканського населення [4, с. 161].

Партія «Чорні пантери» (повна назва «Партія чорних пантер для самозахисту» (англ. «Black Panther Party for Self-Defense») заснована в Окленді, штат Каліфорнія, у жовтні 1966 р. активістами Г'юї Персі Ньютоном і Боббі Сілом. Символічно, що саме пантера була обрана символом партії. «Пантера ж люта тварина. Водночас вона ніколи не стане нападати першою, поки її не заженуть у кут. У цьому випадку пантера робить кидок», – так цей вибір пояснив Г'юї Ньютон в одній зі своїх книг [3]. На момент заснування основною практикою партії було відкрите патрулювання для спостереження за поведінкою офіцерів Департаменту поліції Окленда та боротьби з жорстокістю поліції у місті. Починаючи з 1969 р. партія спрямовує свою діяльність на реалізацію різноманітних громадських соціальних програм [6].

«Чорні пантери» були одягнені в специфічну уніформу – чорну шкіряну куртку, блакитну сорочку, чорні штани та берет. Внутрішня структура «Чорних пантер» у всьому наслідувала державну: у партії були свій прем'єр-міністр, міністр фінансів, президент тощо. Так, Боббі Сіл став головою партії, а Г'юї Персі Ньютон – міністром оборони.

Створення партії стало відповіддю на тяжке становище афроамериканців в США. Особливо страждали чорношкірі мешканці південних околиць країни. Їм дісталось становище людей «другого сорту» і дешевої робочої сили. Біле населення займало привілейоване становище. За спогадами одного із засновників партії, поліцейський терор щодо «чорних» на Півдні сягав страхітливих масштабів, чорношкірого могла

застрелити поліція без вагомих на те причин [1]. Чорношкіре населення проживало у бідних «міських гетто» з високим рівнем безробіття та неякісним житлом і в основному було виключене з політичного представництва.

Цілі та філософія партії «Чорні пантери» змінювалися з часом, а її склад був неоднорідним. Наприклад, теоретичні основи для своєї діяльності «Чорні пантери» знаходили в книзі Роберта Франкліна Вільямса «Негри з пістолетами», де була викладена концепція опору, протилежна проповідям М. Л. Кінга. На відміну від його вчення, партія відкидала мирні методи і виступала за збройний шлях боротьби для досягнення справедливості по відношенню до чорношкірих. Г. П. Ньютон детально вивчав закони про зброю в Каліфорнії. Він вирішив організувати патрулі, щоб стежити за можливими випадками жорстокості з боку поліції. Але з суттєвою різницею: його патрулі були озброєні.

Однією з основних тез «Чорних пантер» була ідея «збройної самооборони», обґрунтування якої вони також шукали в роботах ісламського проповідника і борця за права чорношкірих Малкольма Ікс (1925 – 1965 рр.) [1]. Він здобув популярність під час діяльності в політичній та релігійній організації «Нація Ісламу», яка притримувалася радикального, з елементами расизму, чорного націоналізму, відстоювала національне звільнення афроамериканців, зокрема й насильницьким шляхом. Після свого звільнення з в'язниці у 1952 р. М. Ікс швидко став одним із лідерів організації. Відповідно до доктрини «Нації Ісламу» він поширював думку про перевагу чорних, закликав до поділу американців європейського та африканського походження, насміхався з інтеграційних сподівань активістів руху за громадянські права чорношкірих.

Засновники партії «Чорні пантери» прийняли чимало ідейних засад, декларованих Малкольмом Ікс. Незважаючи на те, що за політичними поглядами Г'юї Ньютон та Боббі Сіл були близькими до маоїзму, «Чорні

пантери» не відзначалися доктринальним догматизмом, тому наслідком цього стала різноманітність ідейних установок її учасників. Згодом організація засудила чорний расизм, який побутував серед частини афроамериканських активістів.

Для «Чорних пантер» Кореїська Народна Демократична Республіка (КНДР) була як зразок соціалістичної демократії, вони тривалий час були захоплені ідеєю Кім Ір Сена про самобутність та опору на власні сили. Еволюція ідейно-політичних поглядів партії є показовою з точки зору змін. Так, Г.П. Ньютон у своїй знаменитій промові в Бостонському коледжі 18 листопада 1970 р. охарактеризує її у такий спосіб: «У 1966 році ми називали нашу партію партією чорних націоналістів. Ми називали себе чорними націоналістами, тому що вважали, що всі наші проблеми вирішить національна незалежність. Незабаром після цього ми вирішили, що насправді те, що потрібно, – це революційний націоналізм, тобто націоналізм плюс соціалізм. Коли ми проаналізували реальні умови дещо глибше, то виявили, що ця ідея нездійсненна і навіть суперечить сама собі. Тоді ми піднялися на більш високий рівень усвідомлення. Ми зрозуміли, що для того, щоб стати вільними, нам потрібно знищити правлячу еліту, а для цього треба об'єднатися з різними народами світу. І ми стали називати себе інтернаціоналістами. ... Але оскільки не існує жодної нації, і оскільки Сполучені Штати насправді є імперією, ми не можемо бути інтернаціоналістами. Всі ці перетворення і нові явища змушують нас тепер називати себе «інтеркомуналістами», тому що нації трансформувалися у співтовариства (communities). І тепер партія «Чорних пантер» відмовляється від інтернаціоналізму і виступає за інтеркомуналізм» [5, с. 57-58].

У жовтні 1966 р. було опубліковано Платформу та програму партії «Чого ми хочемо. У що ми віримо». Дана програма відкидала тактику ненасильницьких акцій Руху за громадянські права, але при цьому

містила вимоги розширення і забезпечення дотримання тих самих соціально-політичних і економічних прав. Сюди входило:

- *надання автономії негритянській громаді;*

- *забезпечення повної зайнятості чорношкірому населенню:* «Ми віримо, що федеральний уряд відповідає і зобов'язаний надати кожній людині працевлаштування або гарантований дохід» [2];

- *забезпечення «пристойним» житлом та одягом:* «Ми віримо, що, якщо білі домовласники не нададуть пристойного житла нашій чорній спільноті, тоді житло і земля мають бути організовані в кооперативи, щоб наша спільнота з державною допомогою могла збудувати і надати пристойне житло для своїх людей» [2];

- *доступ до освіти:* «Ми хочемо для наших людей таку освіту, яка показує справжню природу цього занепаłego американського суспільства. Ми хочемо освіти, яка б вчила нас нашої справжньої історії і нашої ролі у сьогоденному суспільстві» [2];

- *створення справедливої та неупередженої судової системи, проведення судової реформи.* «Ми віримо, що суди мають притримуватися Конституції Сполучених Штатів та чорні люди мають право на справедливий суд. 14-а поправка до Конституції США дає людині право відповідати перед журі присяжних рівного з нею статусу, тобто перед людьми із подібним економічним, соціальним, географічним, історичним, расовим статусом та схожим оточенням. Щоб забезпечити це право, суд буде змушений обирати присяжних з тієї чорної спільноти, з якої походить підзахисний. Ми ставали і стаємо перед виключно білими присяжними, які не мають розуміння «середньостатистичної розсудливої людини» чорної спільноти» [2];

- *звільнення від військової служби:* «Ми віримо, що чорних людей не мають змушувати воювати у збройних силах для захисту расистського уряду, який нас не захищає. Ми не будемо вбивати і воювати з

кольоровими людьми по всьому світу, що, як і чорні люди, стають жертвами білого расистського уряду Америки. Ми захистимо себе від сили й насильства расистської поліції і расистської армії будь-якими необхідними засобами» [2];

- головною політичною метою оголошувалося проведення плебісциту з питання визначення подальшої долі «негритянської колонії». «Ми хочемо землю, хліб, житло, освіту, одяг, правосуддя і мир. І, як нашу основну мету, – плебісцит під наглядом Об'єднаних Націй, проведений по всім чорним поселенням, в якому лише чорним суб'єктам поселень буде дозволено брати участь для визначення волі чорних людей щодо їхньої національної долі» [2].

Партія «Чорні пантери» ініціювала ряд важливих соціальних заходів у чорних кварталах Окленду. Зокрема, було засновано Оклендську общинну школу (Oakland Community School), де 150 дітей з малозабезпечених міських кварталів отримували якісну освіту. У 1969 р. партія організувала в Окленді безкоштовні гарячі сніданки для афроамериканських школярів із бідних сімей. Поступово програма безкоштовних сніданків поширилася на 45 міст, але була закрита у 1975 р. державою. Проте того ж року американський уряд запустив національну програму шкільних сніданків. Також «Пантери» сприяли появі безкоштовних клінік та служб швидкої допомоги. У 13 містах були відкриті безкоштовні медичні центри, де афроамериканці могли отримати вакцинацію, здати аналізи, зробити інші медичні тести тощо [3]. Як зазначав свого часу мер Окленда Джон Джордж, підтримуючи соціальні ініціативи «Чорних пантер»: «Г'юї [Ньютон] може зайняти вуличні банди корисною справою і дати їм соціальне виховання». Для реалізації даних соціальних програм необхідним було фінансування. У переважній більшості кошти надходили у вигляді пожертвувань від заможних американців, приватних фондів, внесків діячів культури, науки, відомих політиків і т.д.

Висновки. Таким чином, партія «Чорні пантери» формувалась не тільки як націоналістична, але як і соціалістична організація. Її ідеологія формувалась під впливом спочатку чорного сепаратизму, у подальшому – революційного соціалізму, зокрема маоїзму. З часом її цілі та філософія радикально змінювалися. У зв'язку з цим було складно досягти ідеологічного консенсусу. Наприклад, деякі члени партії відкрито висловлювалися проти поглядів, яких дотримувалися її лідери. Тож у подальшому партія відмовляється від ідей чорного сепаратизму, допускаючи можливість співпраці з «білими» революційними організаціями. Ідеологічна і практична діяльність «Чорних пантер» значно вплинули на подальшу історію афроамериканського руху за громадянські права. Організація отримала значну підтримку серед афроамериканського населення, а також стала своєрідним символом визвольної боротьби «кольорових» меншин для багатьох представників контркультури. Проте у 1969 р. американська поліція організувала великомасштабні акції зі знищення партії, внаслідок яких 28 лідерів організації було вбито, а сотні рядових членів – заарештовано. У 1970-х рр. «Чорні пантери» відійшли від активної діяльності, в організації відбувся розкол, радикальна частина організації «Чорна Визвольна армія» перейшла до терористичних методів діяльності. У 1982 році партію «Чорні пантери» було розпущено.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Каторжевский П. «Чёрные пантеры» – темнокожие национал-революционеры. URL: <https://www.sensusnovus.ru/analytics/2014/12/29/19922.html>
2. Програма партії «Чорні пантери» «Чого ми хочемо. У що ми віримо». URL: <https://commons.com.ua/uk/programa-partiyi-chorna-pantera/>
3. Что за организация «Черные пантеры»? URL: https://aif.ru/politics/world/chto_zh_organizaciya_chernye_pantery

4. Шафраньош О. І. Характерні особливості феномену контркультури в контексті суспільно-політичних процесів у США в 50 – 70 рр. XX ст.: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2019. 235 с.

5. Шумаков А.А. Диалектика развития движения за права чернокожих в США в 60-е гг. XX в. на примере выдающихся его представителей. Вестник Московского университета. Серия 18: Социология и политология. 2021. Т. 27. № 2. С. 44-64.

6. Black Panther Party. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Black_Panther_Party

Рижик Тетяна Володимирівна

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти 2 року навчання 61м групи історичного факультету

Науковий керівник: к.ю.н., доцент, завідувач кафедри суспільно-правових дисциплін та менеджменту освіти **Олійник О.М.**

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕПУТАТА ПАРЛАМЕНТА В УКРАЇНІ ТА У СВІТІ

Анотація. Стаття присвячена порівняльному аналізу відповідальності депутата Верховної Ради України в Україні та у світі за порушення. Авторка вказує, що конституційний інститут відповідальності депутата ВРУ вимагає на удосконалення в Україні і при цьому можна та потрібно брати приклади з більш розвинутих країн світу.

Ключові слова: ВРУ, народний депутат, відповідальність, дисциплінарна відповідальність, матеріальна відповідальність, кримінальна відповідальність, імперативний мандат, вільний мандат.

Постановка проблеми та її актуальність. Конституційно-правовий інститут відповідальності депутата парламенту в Україні знаходиться на шляху до удосконалення. При цьому є дві тенденції. Перша, яка останнім часом перемагає, означає, що відповідальність народного депутата постійно збільшується. Ця тенденція подобається електорату та виконавчій і президентській гілці влади. З іншого боку, досвід більш демократично розвинутих країн Європи вказує, що без впливової та конструктивної опозиції у парламенті, можливість формування ефективної політики в різних сферах значно зменшується. А правовий статус депутата відповідно вимагає в додатковому захисту з боку правлячої влади. Час

покаже, яка точка зору остаточно виграє у конституційному розвитку цього інституту. Отже аналіз цього конституційно-правового інституту в Україні та у світі є достатньо доречним і цікавим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато науковців присвятили свої праці окремим аспектам відповідальності депутатів парламентів, а саме, Журавського В.С., Олійник А.Ю., Олійник О.М., Погорілко В.Ф., Скакун О.Ф., Страшун Б.А., Тодика Ю.М., Чіркін В.Є., та багато ін., що ще раз свідчить про неабияку актуальність даної проблеми. Переважно це спеціалісти з конституційного права, які приділили свою увагу інституту відповідальності в Україні та в інших країнах. Проте, зважаючи на комплексний характер цього інституту залишається значна частина ще не врегульованих та не вивчених проблем, які потребують подальшого дослідження.

Метою даної роботи є порівняльний аналіз відповідальності народного депутата в Україні та у світі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим питанням є співвідношення конституційної та політичної відповідальності народного депутата України як носія влади. Політична та моральна відповідальність не володіють рисами юридичної відповідальності.

Проте аналіз державно-правової дійсності свідчить, що часто юридична відповідальність суб'єктів влади, і зокрема народних депутатів України, поєднується із відповідальністю політичною та моральною, продукуючи нові, змішані форми відповідальності. Наприклад, партійна відповідальність зосереджує певні риси як конституційної (необхідність юридичних фактів, наявність правових наслідків), так і політичної (суть та механізм, двоаспектність) відповідальності. У більшості країн розвиненої демократії партійна відповідальність відіграє істотну роль. Партія самостійно, виходячи із своєї програми, етичних засад та політичних, економічних і соціальних умов у державі визначає, наскільки діяльність

того чи іншого депутата сумісна з принципами партії. У тих державах, де партії мають тривалу історію та десятками років формований імідж, переважно у країнах англосаксонської чи американської правових систем, така відповідальність парламентарія носить визначальний характер і, в більшості випадків, є найбільш ефективною [7, с.181].

У державах із нерозвиненою демократією, зокрема в деяких країнах Азії та Африки, де парламентарії вважаються представниками партій, а не народу, реалізація партійної відповідальності може мати доволі істотні наслідки при виході з партії, навіть до позбавлення мандата. На цьому прикладі легко виявляється своєрідна двоаспектність партійної відповідальності: з одного боку, вона носить політичний характер, про що свідчать фактори політичної діяльності партії як такої, з іншого – викликає юридичні наслідки, а, отже, носить і правовий характер, що переважно пов'язано із діяльністю партії та її членів у органах державної влади та місцевого самоврядування, і, зокрема, діяльністю партійних фракцій у парламенті. Юридичний характер партійної відповідальності поглиблюватиметься при можливому переході України від змішаної до пропорційної системи виборів народних депутатів України.

Схожий механізм введений в Україні відповідно до змін до Конституції 2004 р. [3]. Мандат народного депутата України, з прийняттям Конституції України у 1996 р. – вільний [5]. З іншого боку зміни до Конституції від 08.12.2004 р. [2], які вступили в дію після парламентських виборів 2006 р. та повторно у лютому 2014 р.[2] ввели так званий імперативний мандат з боку партій та блоків партій від яких вони були висунуті, за яким депутати тепер відповідають перед цією партією. Це означає, що за п.6 нової редакції ст. 81 Основного закону встановлює, що коли парламентарій обраний від якої-небудь політичної сили не входить в її фракцію або виходить із складу такої фракції тоді його повноваження достроково припиняються на підставі рішення з'їзду політичної партії. Це

стосується виключно депутатів обраних за партійними списками. Але, починаючи з 2019 р. всі наступні парламентські вибори в Україні буду проходити за партійними відкритими списками відповідно до Виборчого Кодексу України [1].

Істотну роль для визначення відповідальності парламентарія України відіграє дисциплінарна відповідальність. Дисциплінарна відповідальність – вид юридичної відповідальності, яка полягає в обов'язку працівника відповідати перед роботодавцем за дисциплінарний проступок і зазнавати дисциплінарних санкцій, передбачених законодавством про працю [8,с.105]. Дисциплінарна відповідальність поділяється на два види: дисциплінарні стягнення та заходи дисциплінарного впливу. Щодо парламентарія слід розрізняти наступні заходи дисциплінарного впливу: заклик до порядку; заклик до порядку з занесенням у протокол із відповідними наслідками (матеріальними); вираження осудження, із певними наслідками (матеріальними); попередження про позбавлення слова; позбавлення слова за питанням, що обговорюється; видалення із зали засідань; догана із відповідними наслідками (попередження відзиву); постановка питання про відзив.

Очевидно, що поряд із застосуванням дисциплінарної відповідальності, часто щодо парламентарія використовується матеріальна відповідальність. На нашу думку, доцільно виокремити матеріальну відповідальність парламентаріїв двох видів:

– матеріальна відповідальність у формі несплати – утримання із місячної депутатської винагороди певної суми внаслідок невиконання чи неналежного виконання покладених на парламентарія обов'язків.

Світова практика свідчить про ефективність даного виду матеріальної відповідальності. Так, відповідно до ч.3 ст. 63 Конституції Греції, якщо депутат протягом місяця невинуватно пропустив більше п'яти засідань, з його щомісячної винагороди утримують 1/30 частину за кожен випадок

відсутності [4,с.509]. У Франції та деяких інших країнах розмір винагороди ділиться на дві частини; другу частину депутат може отримувати залежно від відвідання ним засідань парламенту, постійних комісій, від активності в роботі [9, с.242]. Таке вирішення питання виплати депутатської винагороди може бути запроваджене та результативно використовуватися на теренах України як одна із дієвих форм матеріальної відповідальності народного депутата України;

– матеріальні санкції – стягнення за певні дії парламентарія, що суперечать принципам вільного представницького мандата, принципам несумісності. Зокрема, причиною для накладення стягнення є порушення порядку на засіданнях, а також використання депутатом чи надання ним дозволу на використання свого звання в діяльності фінансових, промислових чи торговельних підприємств і деякі інші випадки зловживання депутатським званням чи неналежного його використання [4,с.508-509]. Матеріальні санкції законодавством

України не передбачені.

Таким чином, відповідальність народного депутата України поряд з іншими елементами конституційно-правового статусу народного депутата України повинна бути адекватною його місії представника народу України. Використання народним депутатом України значних повноважень, наданих для реалізації покладених на нього функцій, неможливо без розроблення механізму відповідальності народного депутата України у будь-якому із її видів, а також без створення належного зовнішнього контролю за діяльністю народного депутата України як із боку народу України як джерела влади, так і з боку інших органів державної влади Тільки за умови належного розвитку системи громадянського контролю за діяльністю народних депутатів України,

взаємного контролю з іншими органами державної влади можливе становлення ефективної системи народного представництва.

За своїми основними ознаками сучасна форма правління в Україні, істотно відрізняючись від парламентсько-президентських республік в Європі, і в подальшому має специфічний нетиповий характер [6, с.59]. Тому, потрібна нова повноцінна конституційна реформа (прийняття нової конституції або її нової редакції), яка створила б демократичну і ефективну модель влади, це, на нашу думку, істотно впливає і на правовий статус народних депутатів і межі їх відповідальності.

Таким чином, розглянуті підстави відповідальності депутата парламенту вимагають удосконалення і законодавчої доробки в Україні. Чітке закріплення причин, умов і порядку дострокового припинення повноважень парламентаря в значній мірі забезпечить безперешкодне й ефективне функціонування Верховної Ради України. Якщо парламентарій буде виконувати свою роботу з встановленими порядками та додержуватись чинних законів, які направлені на покращення його роботи, можливо у майбутньому в нашій країні буде діяти такий парламент, який зможе досягти й перевершити загальноєвропейський рівень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 р. *Голос України* від 28.12.2019. № 251.
2. Закон України від 21 лютого 2014 р. «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» // *Голос України* від 01.03.2014. № 39, / Спецвипуск
3. Закон України від 8 грудня 2004 р. «Про внесення змін до Конституції України» // *ВВР*. 2005. № 2. Ст. 44.

4. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Особенная часть / Под ред. Б.А. Страшун. М.: БЕК, 1997. 764 с.
5. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141.
6. Олійник О.М., Олійник Ю.О. Конституційно-правова реформа та її вплив на подальший розвиток правової системи Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. праць /за ред.. О.Г. Романовського. Вип. 51 (55). Харків : НТУ «ХПІ», 2020. С.57-61.
7. Органи державної влади в Україні / За ред. В.Ф. Погорілка. К.: Ін-т держави і права імені В.М. Корецького, 2002. 592 с.
8. Популярна юридична енциклопедія / В.К. Гіжевський, В.В. Головченко, В.С. Ковальський (кер.) та ін.. К.: Юрінком Інтер, 2002. 528 с.
9. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран М.: Юристъ, 1997. 568 с.

Семенець Єлизавета Володимирівна

здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 2 року навчання 21 групи
історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент кафедри історії
України **Луценко М.В.**

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

СТОЛИПІНСЬКА АГРАРНА РЕФОРМА ТА ЇЇ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Револуція 1905-1907 років довела, що аграрне питання вже стало не тільки економічним, але й політичним. Його невирішеність поглиблювала напругу в суспільстві, породжувала політичну нестабільність в Російській імперії. Не дивлячись на модернізаційні реформи друг. пол. XIX ст. суспільство імперії все ще залишалося доволі архаїчним. Тема дослідження є актуальною, оскільки в усі часи питання з землею були не до кінця вирішеними і через це виникають труднощі навіть в наш час.

Метою дослідження є зрозуміти суть Столипінської аграрної реформи та розібрати її наслідки для України.

У другій половині XIX ст. продовжували існувати поміщицьке землеволодіння та селянська община. На початку XX ст. поміщицьке землеволодіння ще більше занепадає, а община вже була нездатною забезпечувати ефективне господарювання та належним чином контролювати настрої селян. Саме тому ще в ході революції прем'єр-міністром П.Столипіним було проголошено курс на реформування аграрного сектора.

Столипін Петро Аркадійович – російський державний і політичний діяч. Походив з сім'ї дворян. У 1881 – 1885 роках навчався на фізико-математичному факультеті Петербурзького університету. Після закінчення університету Столипін працює чиновником в різних

державних інституціях. Робить стрімку кар'єру. У 1902 році Столипіна призначають губернатором Гродненської губернії. А вже з 1903 рік Столипін переведений на посаду губернатора Саратовської губернії. У квітні 1906 року призначений міністром внутрішніх справ, а з липня 1906 року – одночасно головою Ради міністрів Російської імперії.

За його участі розроблений і прийнятий 1 вересня (19 серпня) 1906 указ імператора Миколи II про військово-польові суди. Зусиллями уряду Столипіна 16 (3) червня 1907 року відбувся розпуск 2-ї Державної думи Російської імперії та було змінено виборче законодавство, що здобуло назву “третьочервневий переворот 1907”. Проводив рефорську політику, відомий передусім аграрною реформою.

Проте реформи Столипіна, викликали опір різних верств населення, що призвело до зниження політичного впливу Столипіна та вчинення 11-ти замахів на його життя. 14 вересня 1911 у Києві анархіст Дмитро Богров смертельно поранив Столипіна, який за кілька днів помер та був похований на території Києво-Печерської лаври.

Аграрна реформа Столипіна розпочалася з указу 22 (9) листопада 1906 року “Про доповнення деяких постанов діючих законів, які стосуються селянського землеволодіння і землекористування”, основним законодавчим актом став закон від 27 (14) червня 1910 року, згідно з яким кожний селянин набував права закріпити свій земельний наділ у приватну власність і поселитися на хутір або відруб (об'єднання всіх ділянок землі в один масив). Порядок проведення землевпорядкувальних робіт, пов'язаних із запровадженням реформи, визначався законом 11 червня (29 травня) 1911 року.

Законодавство надавало селянам право на вихід із общини і стати вільними фермерами або мігрувати в малозаселені райони імперії, передусім до Сибіру та Далекого Сходу. Реалізуючи право вільного виходу з общини, селяни отримували земельні наділи без викупної плати.

Між селянами розподілялися вільні землі, всі бажаючі могли викупити земельні ділянки у поміщиків за допомогою позик, що видавалися Селянським банком. Селяни, одержавши землю, не мали права продати її особі іншого стану, а також сконцентрувати у своїх руках більше 6-ти земельних наділів (середній розмір земельної ділянки дорівнював приблизно 15,4 —16,5 га).

В Україні найбільше заяв про вихід із общини подавали середняки та бідняки. Заможним селянам (так званим куркулям) виходити з общини було не вигідно. Через строкатість поземельно-общинної та подвірної форми землекористування в Україні (на Правобережжі общини володіли 3,5 %, на Лівобережжі – 51,6 %) результати реформи виявилися різними. Впродовж 1907 – 1916 рр. в Україні було створено 981 697 хуторів та відрубів, що складало 14,4 % всіх типів господарств (в Російській імперії показник становив лише 10 %).

Крім часткової зміни типів господарювання в Україні, результатом столипінської реформи стало масове переселення українських селян до Сибіру. Так, із загальної маси переселенців, що складала 3,3 млн. селян – майже третина 1,2 млн. були українцями.

З 1910 до 1913 рр. посівні площі в українській губерніях імперії зросли майже на 1,1 млн. га, а напередодні Першої світової війни тут було зібрано рекордний урожай зернових – 1,2 млрд. пудів (пуд приблизно дорівнює 16,4 кг). Але разом із тим значна кількість селянських господарств залишалася малоземельними, середній наділ яких коливався в межах 2,2 га. Такий стан речей закладав базу нових конфліктів.

Якщо говорити про ставлення до реформи серед науковців, то вони дуже неоднозначні. Загалом, сучасних дослідників аграрної реформи П.Столипіна умовно можна поділити на три групи: прихильники реформаторської діяльності, її критики та науковці, що дотримуються поміркованої позиції в оцінці столипінських перетворень. Для сучасної

української історіографії характерні твердження про значні успіхи реформи в українських губерніях, що пояснюється меншою поширеністю общини на українських землях та особливостями менталітету українського селянства, зокрема більшим індивідуалізмом та особливим ставленням до праці.

Отже, можна зробити висновок, що незважаючи на такі успіхи, столипінська земельна реформа так і не виконала головного завдання – вона не стала опорою царському режиму, не ліквідувала соціальної напруги на селі, і навпаки ще більше її загострила.

Економічні наслідки реформи були вражаючі: збільшилось виробництво товарного хліба; місто за рахунок розорення частини селян поповнилось дешевою робочою силою; були освоєні нові території на Сході.

Сергієнко Всеволод Сергійович

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти 1 року навчання 51 групи історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент, доцент кафедри всесвітньої історії **Серяков С.О.**

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ПОЛЬСЬКОЇ ВЛАДИ ЯК СИСТЕМНИЙ ЧИННИК ПОДАЛЬШОЇ ЗМІНИ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ МАПИ СІЛЕЗІЇ (ОСІНЬ 1945 – СЕРЕДИНА 1947 РР.)

Анотація. У дослідженні проаналізовано вплив депортацій та національної політики польської влади на Повернених землях як системний чинник зміни етнонаціональної мапи Сілезії в період 1945-1947 рр.

Ключові слова: Сілезія, етнонаціональна мапа, депортації, Повернені землі, Болеслав Берут, креси, реполонізація, операція «Вісла».

Дослідження національної політики Польщі на теренах Сілезії у 1945-1947 рр. є важливим для розуміння суті тодішніх політичних режимів в країнах «радянського табору». Водночас Сілезія є тим тереном, де тісно переплітається історична пам'ять польського, німецького і чеського народів. Налагодження конструктивного діалогу між ними в рамках ЄС передбачає в т.ч. адекватну оцінку минулих (включно з негативними) сторінок національних взаємовідносин у Сілезії.

Використовуючи наукову літературу з історії національної політики в Сілезії і дипломатичних відносин, а також — низку джерел, які безпосередньо змальовують різні аспекти реполонізації, слід звернути увагу на таку особливість: у цих дослідженнях еволюція стратегії боротьби польської влади з «прихованим німцем», висвітлення подій даного

конфлікту розглядається досить поверхово, хоча від цього не зменшується їх роль як важливого джерела інформації продержавну пропаганду на теренах Верхньої та Нижньої Сілезії. У цій групі можна виділити праці Б. Лінека [1, 2] та Т. Камуселли [5].

Слід визнати, що окремі фахові праці мали велику наукову цінність, але були відомі лише вузькому колу читачів. Типовий приклад – студія Р.Тожецького «Українське питання в політиці Третього Райху 1933–1945» (1972 р.) [4]. Слід також відзначити працю А. Квілецького «Лемки: проблема міграції й асиміляції» (1974 р.) [6], яка через цензуру з боку спецслужб упродовж кількох років не могла вийти друком. Згадаємо монографію А. Б. Шесняка і В.З. Шоти «Дорога в нікуди: Діяльність Організації українських націоналістів і її ліквідація в Польщі» (1973р.) [7], котру невдовзі після виходу вилучили з книгарень і публічних бібліотек. А вже окремі факти, що містилися в ній, суперечили насаджуваним «згори» уявленням про УПА.

Зображення польською пропагандою українського націоналіста як «бандита» й «різуна», а українського національно-визвольного руху – як «профашистського», «пронімецького», лише закріплювало у суспільстві почуття неприязні, а навіть ворожості до українців [3, с. 129].

Мета статті полягає у визначенні причин, перебігу та наслідків національної політики, яка здійснювалася Польщею в Сілезії в 1945-1947 рр.

16 серпня 1945 р. між Польщею та Радянським Союзом було підписано угоду, згідно з якою останній відмовлявся від претензій на власність, що залишилася від німців на Повернених землях. З іншого боку, польська сторона зобов'язувалась постачати вугілля до СРСР в дуже несприятливих умовах. Польща також була рада отримати 15 % від розміру військових репарацій, які Німеччина мала сплатити Радянському Союзу [6, с. 322].

У листопаді 1945 року було створено Міністерство Повернених земель, яке очолив Владислав Гомулка. Завданням міністерства була координація діяльності владних інституцій на нових польських землях. Водночас до Нижньої Сілезії продовжували прибувати нові групи поляків. Значною мірою це було польське населення з теренів, що після Другої світової війни відійшли до СРСР. Велика група польської інтелігенції зі Львова оселилася у Вроцлаві. Поляки також масово приїжджали з центральної Польщі. Влада заохочувала їх можливістю отримати ферми та землю. Крім того, прибували групи репатріантів із СРСР, а також – з Франції, Бельгії та Югославії. Велика група євреїв, які пережили Голокост, також оселилася на півдні Нижньої Сілезії. Цей регіон став справжнім тиглем для представників різних регіонів, культур та традицій, які незабаром мали створити нову громаду Нижньої Сілезії [1, с.174].

Велика група німців, понад 1 мільйон осіб, все ще жила в Нижній Сілезії. Польському населенню, яке прибуло до Нижньої Сілезії, довелося деякий час співіснувати з німецькими мешканцями регіону. Часто вони ділили з німцями житлові приміщення, будинки та квартири, а також робочі місця. Це неминуче призводило до контактів між ними. Польська влада навмисно затримала німецьких фахівців, аби ті навчали нових польських робітників професії та принципам експлуатації складних машин [10, с. 181].

У січні 1946 р. було створено Комісію з встановлення назв населених пунктів, завданням якої було поширення нових польських топонімів на Повернених землях. Там, де це було можливо, Комісія відновлювала старі слов'янські назви, в інших випадках їх доводилося винаходити. Також змінювалися нові імена, що були неправильно присвоєні незабаром після закінчення війни.

У лютому 1946 р. розпочалася організована депортація решти німецького населення. Цього разу такі акції відбувалися в «кращих»

умовах, ніж попередні, т. зв. «дикі висилки». Процес переміщення німців завершився здебільшого лише наприкінці наступного року. Найдовше німецьке населення затрималось у Валбжиху та його околицях, що було пов'язане з високим попитом на технічних фахівців у місцевій гірничодобувній промисловості.

30 червня 1946 р. був проведений загальнонаціональний референдум, на якому одне з питань стосувалось Повернених земель – «Чи хочете ви закріпити західні кордони Польської держави на Балтиці, Одрі та Нисі Лужицькій?». Згідно з офіційними результатами, понад 90% поляків відповіли на це питання ствердно. У червні 1946 р. Сілезію було розділено на Вроцлавське та Шленське воєводства [2, с. 140].

У липні 1946 р. відбувся Келецький погром. На той час у Нижній Сілезії проживало близько 100 тис. євреїв. Події в Кельце призвели до паніки та масової еміграції єврейського населення. Протягом наступного десятиліття більшість євреїв залишили Нижню Сілезію. Їх активній еміграції посприяло також створення держави Ізраїль [8, с. 85].

У травні 1947 р. в Нижній Сілезії з'явилися перші групи українців та лемків, переміщених з південно-східної Польщі під час операції «Вісла». Загалом в її рамках на західні й північні землі Польщі було депортовано близько 150 тис. осіб, переважно – українців, яких розпорошили по польських селах. Спочатку був наказ, щоб їх відсоток у населеному пункті не перевищував 10% від загальної кількості мешканців. Родини, які вважалися нелояльними, селилися не більше однієї польських селах. Згодом виявилося, що кількість українських сімей була занадто великою щодо переселенських можливостей органів влади. Відповідно до цього допустиму частку переселених українців було збільшено до 40%, але із застереженням, щоб їх кількість у повіті не перевищувала 10%. На практиці це означало потребу проведення повторних переселень уже поселених родин. Чому так відбувалося? Відповідь міститься в інструкції

Міністерства Повернених земель (листопад 1947 р.), яка стверджувала, що основною метою переселення українців їх асиміляція в польському середовищі. А тому, як наголошувалося, слід докласти всіх зусиль для досягнення цієї цілі. Рекомендувалося не вживати стосовно цих поселенців термін «українець».

У випадках, коли разом із пересічними поселенцями на Повернені землі прибував «інтелігентський елемент», його розміщували окремо і подалі від громад, де мешкали особи, переселені в рамках акції «Вісла». Основну мету останньої влада зазвичай приховувала, адже вона суперечила декларованим комуністами гаслам про «демократію» і «дружбу народів». Тому справу подавали як результат ліквідації українського підпілля, перекладаючи тим самим відповідальність за її проведення на самих українців. Це був спланований спосіб приховування злочину. Цьому сприяла комуністична пропаганда, що успішно працювала впродовж усього періоду існування Польської Народної Республіки (ПНР). У 1948 р. Болеслав Берут був обраний першим секретарем новоствореної Польської об'єднаної робітничої партії (PZPR). У грудні 1948 р. ПРП і ПСП об'єдналися в Польську об'єднану робітничу партію (ПОРП). Разом із ПОРП постали Селянська і Демократична партії, які мали створити видимість багатопартійності. Для більшого контролю з боку Москви міністром оборони Польщі був призначений радянський маршал К. Рокосовський [4].

В результаті, не лише оминалися увагою незручні для польської влади події, але й виставлялися на перший план фальсифіковані і перекручені «факти». Зокрема, замовчувалися епізоди вбивств українців солдатами, міліціонерами, функціонерами органів держбезпеки, учасниками польського підпілля. Так само цю проблему нівелювали і спотворювали в газетних, журнальних, наукових і науково-популярних статтях, на радіо і телебаченні. На тему реполонізації земель,

національної політики та пропаганди, знято щонайменше три художні фільми. Найвідомішим з них є «Сержант Калень» режисури Еви і Чеслава Петельських (екранізація повісті Яна Герхарда «Заграви в Бескидах»), який неодноразово демонструвався під час «українських» різдвяних свят. Ця художня стрічка «фіксувалася» в пам'яті також багатьма увіковіченнями, у тому числі монументами та меморіальними дошками, присвяченими особам і місцям боротьби з Українською повстанською армією, а також найважливішим пам'ятником генералові К. Сверчевському («Вальтеру») в Яблонках [5, с. 115].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Linek B. *Polityka antyniemiecka na Górnym Śląsku w latach 1945–1950*. Opole, 2000.
2. Linek B. „Odniemczanie” województwa śląskiego w latach 1945–1950. Opole, 1997.
3. Fragmenty najnowszej historii Lemków // *Rocznik Sądecki*. Nowy Sącz, 1967. T. 8; *Lemkowie. Zagadnienie migracji i asymilacji*. Warszawa, 1967.
4. *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy (1933—1945)*. Warszawa, 1972.
5. Kamusella T. *Schlonska mowa. Język, Górny Śląsk i nacjonalizmy*. Zabrze, 2005.
6. Kwilecki A. *Łemkowie: zagadnienie migracji i asymilacji*. Warszawa, 1974.
7. Szcześniak A. B., Szota W. Z. *Drogadonikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*. Warszawa, 1973.
8. Волков К. В. *Комплексные проблемы истории и культуры народов Центральной и Юго-Восточной Европы*. Москва, 1979.
9. Геник М. А. Проблема української меншини в Польщі у процесі міжнаціонального примирення // *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2010. № 2. С.

207–222. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/genyk_problema.pdf.

10. История Польши. Т. 1-2. Москва, 1954-1955.

Сінчевська Карина Андріївна

здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 2 року навчання 21 групи
історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент кафедри історії
України **Луценко М.В.**

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

ПОЛІТИКА ОЛЕКСАНДРА II ЩОДО УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

Олександр II – один із найвідоміших імператорів Російської імперії. В російській та болгарській історіографії відомий як «цар-визволитель» та «великий реформатор». Період його правління – один з найбільш значних і достатньо непростих періодів історії України.

Тема дослідження є актуальною, адже оскільки зараз у країні відбувається активне запровадження реформ і існує проблема їх непослідовності і незавершеності.

Метою дослідження є аналіз політичної діяльності Олександра II у 1855-1881 роках.

Народився імператор 17 квітня 1818 року у Чудовому монастирі. Вихованням спадкоємця престолу займалися відомі педагоги та вчені: учителем російської мови став Василь Андрійович Жуковський, законодавство викладав Михайло Михайлович Сперанський, а фінанси – Єгор Францович Канкрін.

Вже 1834-1835 роках Микола I вводить сина у склад найважливіших державних органів Імперії: Сенат і Святійший Синод. Як і його попередники, Олександр перебуває на військовій службі та відповідає за боездатність ополчення в Петербурзі в ході російсько-турецької війни 1853-

1856 років. Олександр був коронований 18 лютого 1855 року, під час Кримської війни.

За його правління проводилась політика жорсткої русифікації деяких народів імперії. Стосовно України Олександр II взагалі проводив агресивну шовіністичну політику. Чого тільки варті Валувєвський циркуляр і Емський указ, відповідно до якого видання творів українською мовою заборонялося практично повністю. Представники інтелігенції піддавалися жорстким репресіям. Режим як був при Миколі I “жандармським”, таким по суті й лишався. Лібералізм царювання Олександра II був лише пропагандистською кампанією. Імперією не сприймалася можливість існування українського етносу.

У 1861 році імператор провів селянську реформу. Суть якої полягала у відміні кріпосного права. За неї Олександр другий отримав титул «цар-визволитель». Реформа проводилась у першу чергу в інтересах поміщиків. Взамін за одержану у своє володіння землю селяни повинні були виплачувати поміщику компенсацію грошима або відробляти повинності. Виплата селянами компенсації боргів була розтягнута на 48 років. Ціна землі свідомо була завишена; тому селянству довелося заплатити поміщикам на 50% більше її справжньої вартості. Нарешті, існували цілі категорії кріпаків, які взагалі не одержали землі. Спровокований реформою “земельний голод” прискорив процес розшарування селянства, суттєво підвищив градус суспільних протиріч в імперії та запустив механізм її знищення. У період з 1863 до 1870 рр. був проведений ряд реформ, до яких входили: освітня, військова, міська, земська та цензурна реформи, які підливали масла у вогонь незадоволення бунтівників.

Неодноразово здійснювалися замахы на вбивство Олександра II, а саме у 1866, 1867, двічі у 1879, 1880 роки. Останній замах здійснений 1 березня 1881 у Петербурзі терористичною групою Народна воля. Бомбу для замаху виготовив Микола Кибальчич, винахідник і революціонер українського

походження. Безпосередньо кидання бомби було доручено Ігнатію Гриневецькому, Михайлу Тимофєєву, Івану Ємельянову, Миколі Русакову. Заможна донька губернатора, праправнучка Гетьмана Кирила Розумовського, 27-річна дівчина Софія Перовська помахом хустини подала сигнал до бомбометання. Микола Русаковкинув першу бомбу у екіпаж імператора, однак після першого вибуху Олександр II не загинув. Другий вибух від рук Ігнатія Гриневицького став смертельним для імператора.

Головною причиною невдач реформ Олександра II був їх непослідовний і половинчастий характер. Також слід звернути увагу саме на мотивацію імператора здійснення реформ, я вважаю, що вона є коренем усіх проблем. Ідейна мотивація є зрозумілою із промови нового імператора Олександра II, виголошеної перед московським дворянством у березні 1856 р. За його словами: «Краще відмінити кріпосне право зверху, ніж очікувати того часу, коли воно само собою почне відмінятися знизу». Згодом, у ході роботи Таємного комітету він змушений був визнати: «Положення наше таке, що зволікати неможливо». Якби у імператора були інші мотиви для проведення реформ, то не тільки їх результат, а, навіть, його власне життя могло скластися по іншому.

Тарасенко Олександра Андріївна

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти 2 року навчання 61 групи історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент, доцент кафедри всесвітньої історії **Ямпольська Л.М.**
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

КОНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ТА ЯПОНІЇ

Анотація: В статті проаналізовано гендерну політику України та Японії на основі конституцій цих країн, виокремлено головні положення щодо рівності статей, здійснено порівняльний аналіз за відповідними нормами та аспектами.

Ключові слова: Японія; Україна; Конституція; державна гендерна політика; гендерна рівність.

Державна гендерна політика – це діяльність (або бездіяльність у разі навмисного непроведення такої політики) державних інституцій, спрямована на здійснення (безпосередньо або опосередковано) та гарантування рівних прав, свобод і можливостей, утвердження гендерної демократії та формування гендерної культури в суспільстві [1, с. 218–219]. Важливість саме державного регулювання гендерного питання в усьому світі є беззаперечним, а порівняння досвіду різних країн допомагає кращому аналізу переваг та недоліків політики держав з цього питання, глибинному розгляду суті наявних і вже вирішених проблем, розумінню впливу ментальності та традицій на ситуацію. У цій статті ми розглянемо державну гендерну політику України та Японії за основним державним документом – конституцією, а саме: Конституцією України 1996 року та

Конституцією Японії 1947 року. Проаналізуємо ці документи за гендерним аспектом та продемонструємо спільні та відмінні риси.

Обидві конституції письмово затверджують, що прийняті згідно з волею народу кожної з країн, проте умови їх прийняття досить різняться, а це в свою чергу впливає як на пункти конституцій та ставлення суспільства до них, так і на ступінь виконання цих норм, особливо щодо гендерних питань.

Гендерна складова забезпечує реалізацію конституційних прав і свобод людини без дискримінації за ознакою статі. Становлення правової держави може відбуватися тільки в тому суспільстві, в якому діє принцип рівної й рівноцінної громадянської гідності жінок і чоловіків, забезпечення рівних можливостей кожному із його членів[2,с.3].

«На національному рівні гендерна рівність гарантована, передусім, Конституцією України, Кодексом законів про працю України, а також окремим Законом України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” (2005) та іншими законодавчими актами» [2,с.3].

В Японії гендерна рівність регулюється Конституцією Японії, у відповідність з якою було приведено і Цивільний кодекс, у вступній частині якого були «проголошені два основоположних принципи - принцип суспільного блага і доброго сумління і принцип поваги до особистості і рівності статей» [3,с.10]. Після прийняття Конституції у 1947 році були переглянуті розділи Цивільного кодексу, особливо щодо сімейного та спадкового права, зокрема, із загальної частини були вилучені положення про недієздатність дружин.

Рівність чоловіків і жінок належить до основних прав людини, тому закріплення цього принципу є важливим для забезпечення прав і свобод людини [2,с.3]. Тобто в будь-якій країні світу ми не можемо говорити про дотримання прав людини, якщо не дотримано право рівності, як в офіційних документах та законах, так само і в суспільстві.

В Конституції України забезпечення рівності статей найяскравіше відображено в статті 21 Основного Закону: «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» та статті 24 «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками»[4].

В Конституції Японії на цей запит відповідає стаття 14 «Усі люди рівні перед законом і не може бути дискримінації в політичних, економічних чи соціальних відносинах за ознакою раси, віросповідання, статі, соціального статусу чи сімейного походження» [5].

В обох конституціях гарантується рівність прав та свобод, загальне виборче право для повнолітніх (стаття 15 Конституції Японії та стаття 70 Конституції України), рівне право на освіту (стаття 26 і 53 відповідно).

Питання шлюбу в Японії регулює стаття 24 Основного Закону «Шлюб полягає тільки при взаємній згоді обох сторін і існує за умови взаємного співробітництва, в основу якого покладено рівність прав чоловіка і дружини», а також уточнення до неї «Закони щодо вибору чоловіка, майнових прав подружжя, спадщини, вибору місця проживання, розлучення та інших питань, пов'язаних з шлюбом і сім'єю, повинні складатися виходячи з принципу особистої гідності і рівності статей»[5]. В Українській конституції також проголошується добровільність шлюбу, рівність прав у шлюбі та сім'ї та обов'язків, що до речі залишається поза японською конституцією не зважаючи навіть на розгорнуте уточнення.

Щодо праці, то стаття 27 Конституції Японії надає дуже лаконічне твердження «Усі мають право на працю і зобов'язані працювати» [5], що є абсолютно складним у тлумаченні, адже фактично мало відповідає на гендерний запит, начебто проголошуючи рівність у праці, але упускаючи

нюанси, особливо у зв'язку зі складнощами в Японії в залученні жінок у працю напередодні прийняття Основного Закону і фактично узаконюючи примус до праці, яка обов'язкова для кожного громадянина.

Українська конституція більше деталізує свою політику щодо праці, проголошуючи, що «Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується» та обіцяючи саме державний контроль за створенням умов «для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності» [4]. Проте заборона на використання праці жінок на небезпечних для їхнього здоров'я роботах є одночасно свідченням захисту і турботи про жінок, але і не зовсім рівноправності.

Принцип рівності є підґрунтям усіх статей Конституції України, які регулюють політичні, соціально-економічні й інші права людини. Тому можна стверджувати, що всі конституційні права ґрунтуються на принципі гендерної рівності, оскільки дискримінація з боку держави заборонена, відсутні обмеження чи привілеї щодо прав і свобод однієї зі статей [2, с.5]. Та працювати ще є над чим і багато статей, в тому числі щодо гендерного питання, мають продовжувати вдосконалюватись у відповідності до сучасних реалій.

Хоча громадянам Японії надаються численні та рівні свободи і права, в конституції є положення, яке може бути використано при певних обставинах для їх обмеження. Стаття 12 Конституції Японії фіксує, що народ повинен утримуватися «від будь-якого зловживання цими свободами і правами і завжди несе відповідальність за їх використання для суспільного благополуччя» [5]. Це твердження дає змогу тлумачити його дуже по різному в залежності від інтересів керівників держави та може слугувати для обмеження прав громадян.

В цілому Конституція Японії більш стримана і навіть проголошуючи рівні права та свободи все одно створює механізми для контролю над реалізацією цих прав. Але ця Конституція радикально вплинула на Японію та зрушила з місця традиційні реалії, нехай і не відразу сприйнята, але така конституційна фіксація змінила японське суспільство та гендерну ситуацію в країні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Грицяк Н. Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики : монографія / Наталя Грицяк. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 384 с.
2. Питання гендерної рівності в державному процесі. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/pitannya_genderno_r_vno_st_v_konstituc_ynomu_proces_.pdf
3. Частное право Японии : учеб. пособие / Н. П. Зарубина. - Хабаровск : Изд-во Тихоокеан. гос. ун-та, 2016. - 115 с.
4. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. The Constitution of Japan. URL: <https://www.ndl.go.jp/constitution/e/etc/c01.html>

Тихонюк Олександр Іванович

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої
освіти 2 року навчання 21 групи
історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент кафедри історії
України **Луценко М.В.**

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

ЧЕРВОНЕ КОЗАЦТВО

Червоне козацтво – збірна назва одного з найбільших кавалерійських з'єднань РСЧА, котрий діяв на Українському, Південному і Південно-Західному фронтах в період Громадянської війни, а потім який дислокувався на території Української РСР.

Засновниками Червоного козацтва була група чернігівських більшовиків і що приєдналися до них каторжан на чолі з 20-річним юнаком Віталієм Марковичем Примаковим. Примаков прибув до Харкова на прохання українського радянського уряду з Петрограда, куди раніше був направлений від Чернігівського Ради робітничих і солдатських депутатів делегатом на II Всеросійський з'їзд Рад. Там він був обраний членом Всеросійського ЦВК і брав участь в розгромі заколоту Керенського - Краснова в листопаді 1917 року.

Спочатку Червоне козацтво складалося як збройні сили Ради Народних Комісарів України. 28 грудня 1917 було оголошено про формування 1-го полку Червоного козацтва з партійних активістів Чернігова і Харкова, червоногвардійців, а також декількох десятків бійців роззброєний більшовиками 2-го Українського запасного полку військ Центральної Ради.

Документально це було оформлено 20 січня (2 лютого) 1918 року, коли Радянський уряд України видав Декрет про порядок організації Народної революційно-соціалістичної армії - Червоного козацтва. (Що ніби каже, Червоне козацтво з'явилося на 21 день раніше Червоної Армії!)

Аж до 9 лютого 1918 року - до вигнання більшовиками з Києва військ Центральної Ради - Червоне козацтво перебувало в стадії формування, В Києві до складу полку надійшли добровольці самих різних національностей, внаслідок чого 1 березня 1918 на зборах полку бійці постановили перейменувати його в 1-й робітничо-селянський соціалістичний полк Червоної Армії.

Такий поворот подій не входив у плани радянського керівництва, і була зроблена спроба очистити полк: з одного боку - позбутися від неукраїнського елемента, а з іншого - почати формування частин Червоного козацтва по всій Україні. Але що формуються в Полтаві, Херсоні та Єлісаветраде підрозділі Червоного козацтва в квітні 1918 перейшли на бік військ Центральної Ради. Залишки ж 1-го полку під натиском німецьких і українських частин змушені були відступити в Нейтральну зону - демаркаційну кордон між Українською Народною Республікою і Радянською Росією.

22 вересня 1918 в Відповідно до наказу Всеукраїнського військово-революційного комітету (більшовиків) було покладено початок Особливою повстанської дивізії, 1-м полком якої повинен був стати полк Червоного козацтва, (піший). На той час в нейтральній зоні була одна кінна і одна піша сотні Червоного козацтва, а також цілий ряд інших дрібних повстанських формувань.

В період формування повстанських частою було прийняло рішення про переведення пішої сотні до складу 1-го Українського радянського полку ім. І. Богуна. До 1-ї кінної сотні приєдналися дрібні кавалерійські формування, і на її базі був організований 1-й кінний полк Червоного

козацтва 2-ї Української радянської дивізії. У 1-й і 2-й сотнях цього полку переважно служили вчорашні партизани, в 3-й - інтернаціоналісти - перебіжчики і колишні військовополонені з німецької та австро-угорської армій, в 4-й - курди (також вчорашні військовополонені з турецької армії).

З середини грудня 1918 г. 1-й кінний полк Червоного козацтва активно брав участь в боях з Діючою армією УНР. Протягом весни 1919 року він був значно поповнений місцевими добровольцями, а також мобілізованими з Московського військового округу і інтернаціоналістами (переважно угорцями).

Влітку 1919 р до складу полку влилися залишки цілого ряду кавалерійських частин, що діяли раніше на Українському фронті. 12 серпня 1919 полк був розгорнутий в Червоно-козачу бригаду двухполкового складу, яка в вересні увійшла до складу новосформованої кавалерійської дивізії (з грудня 1919 року - 8-а кавалерійська Червоного козацтва).

До 1 вересня 1924 р полки Червоного козацтва за традицією іменувалися кінними, а потім, згідно з наказом РВС СРСР від 14 серпня 1924 р № 1049/168, - кавалерійськими.

Причини, чому козаки всіх козацьких областей в основній своїй масі відкинули руйнівні ідеї більшовизму і вступили проти них у відкриту боротьбу, причому абсолютно в нерівних умовах, не цілком ясні досі і становлять загадку для багатьох істориків. Адже козаки в побутовому відношенні були такі ж хлібороби, як і 75% російського населення, несли ті ж державні тяготи, якщо не більше, і знаходилися під тим же адміністративним контролем держави. З початком революції, яка настала після зречення государя, козаки всередині областей і у фронтових частинах переживали різні психологічні стадії. Під час лютневого бунтівного руху в Петрограді козаки зайняли нейтральну позицію і залишалися сторонніми глядачами розгортається подій.. Після зречення

государя і вступу в управління країною Тимчасового уряду козаки вважали спадкоємність влади законною і готові були підтримати новий уряд. Але поступово ставлення це змінювалося, і, спостерігаючи повну бездіяльність влади і навіть заохочення розгнущданих революційних ексцесів, козаки почали поступово відходити від руйнівної влади, і авторитетними для них ставали вказівки Ради козачих військ, який діяв в Петрограді під головуванням отамана Оренбурзького війська Дутова.

Червоне козацтво - це збірна назва з найбільших кавалерійських з'єднань Рсча, котрий діяв на Українському, Південному і Південно-Західному фронтах в період Громадянської війни. Засновником його був В.М. Примаков. Вони пройшли у своїх поглядах еволюцію від волелюбних ідей самостійництва до денаментованих дій Ради козачих військ Петрограда. Головним завданням було збереження прав і вольностей у межах своїх областей. Червоне козацтво-чергова ідеологічна спроба впливу радянської влади на українське суспільство.

Токар Костянтин Віталійович

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти 2 року навчання 21 групи історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент кафедри історії України **Луценко М.В.**

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

УТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ. ВІЙНА З БІЛЬШОВИКАМИ (1917-1921 РР.)

Боротьба за державність України відбувалася в умовах запеклої громадянської війни та іноземної інтервенції. У цій боротьбі можна виділити один момент.

Національну революцію очолювала Центральна Рада. В листопаді 1917 р. було проголошено Українську Народну Республіку (УНР).

Жовтень 1917 року. На відміну від Петрограду та Москви, в Києві за владу конкурували не дві, а три політичні сили: Тимчасовий уряд в особі Виконавчого комітету міської Думи, більшовики і Центральна Рада. Тимчасовий уряд, серед всіх військ київського гарнізону міг розраховувати лише на юнкерів військових училищ і деякі окремі частини, більшовиків підтримували військові частини, що розміщувалися в заводі «Арсенал». Ці сили були приблизно рівні, тому результат подій визначили частини, що знаходилися під контролем Центральної Ради, та в яких переважали українці.

Окрім незначних епізодів, озброєних зіткнень не було — сторони обмежилися з'ясуванням своїх сил. Оцінивши ситуацію, Центральна Рада направила вірні частини проти сил Тимчасового уряду. Після цього

війська вірні Тимчасовому уряду капітулювали. В результаті влада в Києві перейшла до Центральної Ради.

9 листопада Рада опублікувала 3-й Універсал, що підводив підсумок подіям: Україна проголошувалася «Українською Народною Республікою» із збереженням федерального зв'язку з Росією. Крім того в Універсал були включені декларативні заяви про майбутні соціальні реформи: відміну права власності на землю і введення 8-годинного робочого дня.

7 листопада Українська Центральна Рада виступила зі своїм Третім універсалом, яким проголошувалося створення Української Народної Республіки (УНР) як автономної державної одиниці Російської Республіки. Але про Росію під владою більшовиків не йшлося. УНР планувала вступити у федеративні відносини з тими державами, які сформуються на руїнах імперії і, звичайно, без більшовицьких урядів.

Юрисдикція УНР поширювалася на дев'ять українських губерній, включаючи Донбас, Харківщину, Південь, у т. ч. Таврію (без Криму). Що ж до приєднання до УНР як «частини Курщини, Холмщини, Вороніжчини, так і суміжних губерній і областей, де більшість населення українське», то Універсал відкладав це питання на майбутнє і передавав «зорованій волі народів».

Проголошення УНР стало видатною подією в житті українського народу. Це був черговий етап у розвитку Української революції. Рішення Центральної Ради відбивало настрої більшості населення України. Основна частина українських селян, солдатів-українців, національної інтелігенції, службовців підтримувала Центральну Раду та українські національні партії, що входили до її складу. На виборах до Всеросійських Установчих зборів, які відбулися в Україні в листопаді 1917 р., українські національні партії одержали близько 75% голосів.

Отже, наприкінці жовтня - на початку листопада 1917 р. в Україні, за винятком хіба що деяких районів Донбасу, співвідношення сил було на

користь Центральної Ради, яка, відповідно до пануючих серед населення настроїв, проголосила утворення Української Народної Республіки.

Особливо жорстокою була боротьба трьох політичних сил за владу в Києві. Збільшовизованим військовим частинам і червоногвардійським загонам, загальна чисельність яких становила 6500 чол., протистояли війська, об'єднані під командуванням штабу Київського військового округу: разом близько 10 тис. юнкерів, курсантів шкіл прапорщиків, солдатів і офіцерів частин гарнізону, вірних Тимчасовому уряду, і 18 тисяч солдатів і офіцерів зукраїнізованих військових частин Центральної Ради. Запеклі бої точилися три дні, 29-31 жовтня.

Спочатку Центральна Рада зайняла позицію доброзичливого нейтралітету щодо більшовиків, вважаючи «контрреволюційний Тимчасовий уряд» своїм головним противником. Від петроградського жовтневого перевороту і спроб поширити його в Україну Центральна Рада відмежувалася лише 27 жовтня, коли стало зрозумілим, що розгромом сил Тимчасового уряду більшовики не обмежаться і домагатимуться всієї повноти влади в Україні. Генеральний Секретаріат виступив з відозвою «До всіх громадян України», яка негативно оцінювала переворот у Петрограді й попереджала, що Рада рішуче боротиметься з будь-якими спробами підтримати петроградське повстання в Україні.

В умовах, коли сили більшовиків і Тимчасового уряду знекровлювалися, війська Центральної Ради зберегли високу боєздатність і взяли під контроль у Києві всі ключові пункти, у тому числі пошту та телеграф. Влада в столиці України перейшла до рук Центральної Ради.

Громадянська війна (1917—1921) – громадянська війна на теренах Росії (у вузькому тлумаченні — в межах Російської республіки, в ширшому — на території колишньої Російської імперії), яка розпочалась із падіння Тимчасового Уряду, та захоплення більшовиками Петрограду. В війні брали участь різні за чисельністю і складом збройні формування.

Найважливіші з них — Червона Армія (створена більшовиками), Добровольча армія (створена офіцерами царської армії), армія УНР (створена для захисту УНР), Революційна повстанська армія (армія батьки Махна, створена для захисту інтересів селянства України) та інші.

В російських історичних джерелах - Енциклопедіях, підручниках, довідниках - ця війна часто зветься розширено: «Громадянська війна та іноземна інтервенція проти Радянської Росії». Тобто до поняття Гр.Війна додається (в нього додатково включається):

Продовження військових дій з Німеччиною і Австро-Угорщиною на фронтах 1-ї світової війни після жовтня 1917 р.,

Воєнний конфлікт між Радянською Росією та країнами Антанти, а також на Далекому Сході з Японією - після складення урядом Леніна сепаратної мирної угоди з Німеччиною в Брест-Литовську на початку 1918 р.; відмови більшовиків сплачувати зовнішній борг Росії її закордонним кредиторам; розсекречення урядом більшовиків таємних міжнародних договорів і угод між урядом Російської імперії (царський дім Романових) і країнами Заходу.

За офіційною радянською версією Громадянська війна завершилась перемогою більшовиків та створенням Радянського Союзу в 1922 році. Але як соціальний конфлікт загально-національного масштабу, в якому політична партія, що захопила владу, придушувала інші соціальні класи і верстви населення силою, а іноді і зброєю, конфлікт проіснував у різних прихованих формах по різних оцінках до другої половини 20-го ст.

Таким чином, головними причинами повної безпорадності уряду УНР у боротьбі з більшовицькою агресією и в цілому. С. Єфремов (як, до речі, і П. Скоропадский, Д. Дорошенко та інші). Було три причини: це, по-перше, примітивний націоналізм радикальнішої частини проводу правлячих українських партій, який відштовхував від Центральної ради міське, культурне і професійно кваліфіковане в абсолютній своїй більшості

російськомовне населення; по-друге, соціалістичний радикалізм, передусім, нічим не підкріплені декларації про соціалізацію землі, що відштовхувало від Центральної ради всі власницькі елементи як у місті, так і на селі, вже безвідносно до їх національно-мовної приналежності, і, разом з тим, не привертало до української влади пролетарські й незаможні селянські маси.

Топчій Данііл Сергійович

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти 1 року навчання 51 групи історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент, доцент кафедри історії України Дьякова О.В.
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

ЖИТТЄПИС МИКОЛИ КРИВОРУЧЕНКА

Анотація: У науковій роботі розповідається про Миколу Криворученка та його життєвий шлях. Особливий акцент робиться на його харківський період життя – робота з церковними справами та співпраця з гестапо. Наукова новизна визначається насамперед оприлюдненням біографії одного із активних церковних діячів періоду гітлерівської окупації М. Криворученка. Метою даної роботи є висвітлення його життєвого шляху. Методологічною основою роботи є принципи історизму, об'єктивності й системності, а також загальнонаукові, міждисциплінарні, спеціально-історичні та соціологічні методи. М. Криворученко зробив свій внесок у розвиток АПЦ у Харкові. Своєю діяльністю під час окупації йому вдалося все більше завойовувати довіру та симпатію німців. Це пов'язано з тим, що німці розуміли прямий зв'язок між УАПЦ та ОУН, який їм був не вигідним.

Ключові слова: німецько-радянська війна, Харків, гітлерівська окупація, українські націоналісти, Автономна православна церква, Українська автокефальна православна церква.

Серед постатей періоду німецько-радянської війни є безліч видатних і пересічних людей, які зробили свій внесок для досягнення власної мети. Багато хто з них й сьогодні залишається поза увагою дослідників. Особливу увагу привертають церковні діячі через актуальні трансформації, що відбуваються зараз в духовному житті України. Однією з таких постатей є Микола Криворученко, діяльність якого поглиблювала конфронтацію між Автономною православною церквою (далі – АПЦ) та

Українською автокефальною православною церквою (далі – УАПЦ).

Наукова новизна визначається насамперед оприлюдненням малодослідженої біографії М. Криворученка, зокрема його діяльність у Харкові під час гітлерівської окупації (1941 – 1943 рр.).

Метою даної роботи є висвітлення життєвого шляху М. Криворученка.

Методологічною основою роботи є принципи історизму, об'єктивності й системності, а також загальнонаукові, міждисциплінарні та спеціально-історичні методи, такі як: проблемно-хронологічний, біографічний ретроспективний, діахронний, контент-аналізу, каузальний та інші.

Аналіз літератури та джерел: Про М. Криворученка мало згадується в історіографії. Характеристика його ролі у стосунках АПЦ та УАПЦ міститься у монографії професора А. Скоробогатова [3].

Багато цікавого матеріалу про досліджувану особу можна почерпнути із слідчих справ НКВС М. Криворученка [1] та його колеги О. Кривомаза [2].

Основна частина. Микола Степанович Криворученко народився у 1908 р. у м. Ош (Ферганська область). Його батько Степан Сергійович працював слюсарем, а мати – Матрона Кирилівна – була домогосподаркою. У Миколи були молодші брат – Георгій та сестра – Віра. Криворученки прожили у м. Ош до 1914 року. На початку Першої світової війни вся сім'я переїхала спочатку до с. Безсонівка Курської губернії, у 1916 р. – до м. Орел, а у 1919 р. – до м. Харкова. Тут М. Криворученко у 1928 р. закінчив школу-семирічку № 15 [1, арк. 15-16].

У 1928 р. юнак поступив на курси з підготовки до художньої профільної школи, але незабаром був виключений через відсутність здібностей до малювання. Через рік він отримав сан іподиякона від митрополита Костянтина Дячкова. У 1929 – 1931 рр. він працював білильником на Харківському заводі «Серп і Молот». У 1931 р. поступив на

курси з підготовки у педагогічному інституті, провчившись 2 роки, був відрахований через скорочення студентів [1, арк. 16; 3, с. 206].

У 1933 р. став архіваріусом у Архівному управлінні при Харківському обласному виконавчому комітеті. На цій посаді він пропрацював до кінця 1934 р., а потім став старшим архіваріусом та переписувачем договорів у різних установах, чим займався до початку німецько-радянської війни, вірніше, до німецької окупації м. Харкова [1, арк. 16].

У період з 1937 по 1938 рр. та у вересні-жовтні 1941 р. (протягом трьох тижнів) Микола Степанович перебував на стаціонарному лікуванні у Психоневрологічній лікарні у зв'язку з психічним захворюванням, через що не зміг евакуюватися з Харкова при відході Червоної армії у жовтні 1941 року [1, арк. 16].

На перших порах німецької окупації М. Криворученко ніде не працював. Юнак із батьком ходив по селах для обміну речей на продукти харчування.

Не дивлячись на активну атеїстичну пропаганду, що велась у Радянському Союзі, Микола Степанович був віруючою людиною. У 1929 р. отримав сан іподиякона від митрополита АПЦ Костянтина Д'ячкова [1, арк. 17]. Але служив у церкві недовго, готуючись поступати до педінституту, М. Криворученко припинив відвідувати церкву.

Натомість він мав добру репутацію у місті серед вірян автокефальної православної церкви [3, с. 206]. Тому, наприкінці листопада (або на початку грудня 1941 р.) його було обрано секретарем ради Благовіщенського собору. На цій посаді він отримував щомісячну зарплатню у розмірі 500 карбованців [1, арк. 16] (на той час це були не дуже великі гроші, якщо вважати на ціни на продукти харчування).

У Харкові у листопаді-грудні 1941 р. розгорнулась боротьба між АПЦ та УАПЦ. А у січні 1942 р. вона переросла у відкритий конфлікт. Автономісти зрозуміли, що німці не зовсім задоволені діяльністю

автокефалістів через їхній зв'язок з українськими націоналістами. Провідним діячем у цьому конфлікті з боку автономістів став М. Криворученко [2, арк. 62].

У перших числах січня 1942 р. він приїхав до митрополита Феофіла (Булдовського) – голови УАПЦ – та запропонував йому свою кандидатуру у члени Харківського Єпархіального управління (далі – ХЄУ) УАПЦ. Той погодився. Але члени ХЄУ УАПЦ Василь Потієнко та Гаврило Лебединський не дозволили цьому трапитись і кандидатура М. Криворученка відпала [2, арк. 63]. Напевно, таким чином автономісти намагалися підірвати авторитет автокефалістів зсередини [2, арк. 63].

Після зачину конфронтації двох конфесій, на початку 1942 р. М. Криворученко встановив зв'язок з гестапо через штандорткомендатуру [2, арк. 63]. Тим самим він почав повільно завойовувати довіру німців та налаштовувати їх проти УАПЦ.

У травні 1942 р. на той момент єдина церковна установа АПЦ Благовіщенський собор через тиск німців перейшла до УАПЦ, тому й М. Криворученко був позбавлений посади секретаря ради та до серпня 1942 р. знову ніде не працював [1, арк. 163в.].

Влітку 1942 р. М. Криворученко почав часто їздити до Полтави. Тут були більш активні осередки автономістів, які надавали поради щодо боротьби з автокефалістами. Після повернення М. Криворученка із Полтави автономісти посилили свої атаки на автокефальну церкву. Їхні представники приходили до воріт Покровського монастиря, настоятелем якого був Олександр Кривомаз, умовляли віруючих не ходити на богослужіння до них, бо вони є «неправедними пастирями». А пізніше Микола Степанович привіз із Полтави документи, які засвідчували приналежність Озерянської церкви до АПЦ, тим самим перебравши собі право володіння нею в УАПЦ [2, арк. 62-63].

Наприкінці серпня 1942 р. М. Криворученко зайняв посаду секретаря

ХЄУ АПЦ [3, с. 208]. Це було його останнє місце роботи.

Після визволення Харкова від німецьких загарбників 3 грудня 1943 р. М. Криворученка було заарештовано уповноваженим Управління НКДБ по Харківській області [1, арк. 15, 17]. 27 квітня 1945 р. його було ув'язнено у виправно-трудоий табір (ВТТ) строком на 8 років за ст. 54-1 «а» КК УРСР – за зраду Батьківщині [1, арк. 153]. Якою була подальша доля Миколи Степановича поки що невідомо.

30 вересня 1993 року рішенням суду Харківської області Микола Степанович Криворученко був реабілітований згідно статті 1 Закону Української РСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17 квітня 1991 року [1, арк. 161]. У документі зазначено, що довідка про реабілітацію М.С. Криворученка нікому не направлялася. А це говорить про те, що рідних у нього скоріш за все на цей момент не було. Згідно слідчої справи до арешту Микола Степанович був холостим. Ймовірно і пізніше він не створював родини.

Висновки: Микола Криворученко зробив свій внесок у діяльність Автономної православної церкви у Харкові, будучи іподияконом. Під час німецької окупації він був активним учасником протистояння УПЦ і УАПЦ. Своєю діяльністю йому потрохи вдавалося все більше завойовувати довіру та симпатію німців. Після визволення міста від німецьких загарбників М. Криворученко був заарештований і був позбавлений волі на 8 років.

Перспективи подальшого дослідження: Ця тема тісно пов'язана із дослідженням історії церкви у роки гітлерівської окупації як на Харківщині, так і в Україні. Подальше дослідження долі М. Криворученка дасть можливість зрозуміти мотиви конфронтації АПЦ і УАПЦ у роки Другої світової війни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Слідча справа по звинуваченню Криворученко М.С. Галузевий державний архів Служби безпеки Україні (далі – ГДА СБУ). Спр. 31840.
2. Слідча справа по звинуваченню Кривомаза О.М. ГДА СБУ. Ф. 6 Спр. 75705-фп.
3. Скоробогатов А.В. Харків у часи німецької окупації (1941 – 1943). Харків: «Прапор», 2004. 368 с.

Федотов Данило Євгенович

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти 2 року навчання 21 групи історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент кафедри історії України **Луценко М.В.**

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

ДОГОВІР МІЖ КОМАНДУВАННЯМ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ ТА КОМАНДУВАННЯМ ДОБРОВОЛЬЧОЇ АРМІЇ ДЕНІКІНА У 1919 РОЦІ, ЙОГО ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Осінь 1919 року була трагічна для молодії української держави. Галицька армія була змучена епідемією тифа та боями. Армія опинилася у так званому «чотирикутнику смерті», новий фронт, який відкрився через наступ Денікіна, також не сулив нічого доброго. За наказом командувача Добрармії 7-го жовтня частина його армії провела військову операцію на Волині проти УНР, де завдали поразки армії Петлюри. Головний атаман Петлюра наказав кинути частини Галицької армії, під командуванням М.Тарнавського. Але командувачи Галицької армії вже у той час вважали бойові дії проти Денікіна безперспективними. Генеральний Штаб нехтував точкою зору галицького командування, ця ситуація загострювала відносини у середині українського визвольного руху, політична і військова верхівка колишньої ЗУНР була невдоволена діями С. Петлюри та І. Мазепи не тільки у військовій справі, але і у зовнішній і внутрішній політиці уряду. Уряд УНР, ігноруючи точку зору командування Галицької армії, змусив генерала Тарнавського на хід, який обурило уряд УНР – на підписання перемир'я з армією А. Денікіна. 25-го жовтня генерал

Тарнавський надіслав свою делегацію до командира 3-го армійського корпусу Добрармії Я. Слащова до Гайсина. Вже 1-го листопада 1919-го року розпочалися переговори. Генерал Слащов не відносився вороже до Галицького генералітету, взагалі основним ворогом, після більшовиків, на території України була УНР, тому щов вона була організована на території, яка входила до складу Російської імперії, і тому Денікін мав територіальні претензії до неї. А Галичина не входила у зону інтересів Добрармії, тому переговори з галичанами були допустимими. Та і галичани не мали якоїсь ворожнечі до Росії, для них головним ворогом були поляки.

Один із членів галицької делегації О. Лисняк виклав такі умови перемир'я: зберегти автономію УГА, не уживати її проти армії УНР, надати армії перепочинок та медичний догляд. У відповідь генералітет Добрармії надав свої умови: УГА переходить у склад Добрармії, при цьому Галицька армія залишає свою структуру, мову. До штабу будуть прикріплені російські офіцери. УГА переводять у тил для надання допомоги хворим на тиф, УГА не буде використовуватися для боїв проти армії УНР, галицькому уряду надається резиденція в Одесі.

З цих умов можна зрозуміти, що вони відповідали вимогам галицької делегації. 4-го листопада 1919 року було скликано нараду у якій взяли участь представники УГА і армії УНР. М. Тарнавський участь у ній не взяв. Нарада прийшла до висновку, що українська армія не може протидіяти частині Добрармії, яка кількісно і морально переважає об'єднану українську армію. Але С.Петлюра не прислухався до цієї наради. Тарнавський зреагував на це, делегація УГА знову була відправлена на переговори до Слащова, для підписання договору про перемир'я. 6-го листопада 1919 року було укладено договір з командуванням Добрармії. Цей договір відповідав умовам двох сторін. Петлюра оцінив цей договір як зраду, та зажадав покарання винних. 8-го листопада було прийнято, на

нараді в Дрежавні, розірвати цю угоду. Дослідник цієї події Томюк І.М. доводить за допомогою архівних джерел, що Є. Петрушевич, під тиском Петлюри, призначив нового командувача, генерала Осипа Микитку, а начальником штабу було призначено Г. Ціріца. А їх попередників було віддано під суд.

13 листопада було оголошено вирок, за допомогою доброго захисту в суді, зі звинувачених було знято тяжку обвинувачення, і їх було понижено у посадах. Головним аргументом на суді було те, що галицьке командування було вимушене піти на перемир'я через тяжку ситуацію на фронті та критичний стан галицької армії. У цей же час ситуація на фронті становилася ще гірше. Паралельно з цим 10 листопада армія генерала Шіллінга почала наступ та розділила частини Галицької та Наддніпрянської армії та розірвали зв'язок з урядом ЗУНР у Кам'янці-Подільському.

14 листопада Є. Петрушевич наказував командуванню Галицької армії продовжити переговори з білими. 16 листопада почався тиск з боку польської армії, яка вже наближувалася до Кам'янця. Життя Петрушевича було під загрозою і він разом з урядом під охороною сотні емігрували до Румунії через Дністер, а звідти вирушили до Відня. Цього ж дня він заявив про вихід ЗОУНР зі складу УНР і створення Галицької держави. З Відня він мав намір захищати інтереси Галичини дипломатією. 17-го листопада було підписано новий договір в Одесі. Генерал О. Микитка і білий командувач Шілінг підписали документ, що майже не відрізнявся від договору, що був підписаний раніше, і за якого було засуджено Тарнавського.

19-го листопада відбулася ратифікація договору, за цим договором Галицька армія входила у склад Добрармії, не втрачаючи своєї автономності. Галицьку армію повинні були заново укомплектувати на 75 %. До УГА було приставлено російських офіцерів, лікарів та урядовців.

Штаб УГА переносився в Умань, армія повинна була розташовуватися у районі Козятин-Вінниця-Погребище. Тилові частини переносилися у Миколаїв. Як і зазначалися раніше Галицька армія не буде використовуватися проти армії УНР. Добрармія надає допомогу хворим, після одужання хворих вони повинні були стати знову у стрій. Але Галицьке командування планувало у разі поразки білих на території України можливість відхід УГА в Румунію. Денікінська армія дотримувалася договору, галичанам було надано медичну допомогу.

Галицькій армії було наказано відступити на південь до Роздільної. Взимку червона армія почала тіснити Денікінську армію. В середині січня 15-ти тисячна галицька почала відступ на південь. У цей час в рядах галицької армії почали з'являтися більшовицькі агітатори. Ідеї більшовиків знайшли підтримку в рядах галицької армії, завдяки минулому галичан, які ще пам'ятали гноблення з боку польських панів. Галицьке командування розпочало таємні переговори з 12-армією більшовиків. Наслідком цих переговорів стало злиття трьох галицьких бригад з Червоною армією.

Причиною таких трагічних для українського руху подій можна вивести не тільки з складного військового положення та епідемії в армії, а й у внутрішньополітичній атмосфері країни, яка була збентежена політичними інтригами. Також можна відзначити різну проблематику наддніпрянських українців, які були розбурхані революційними подіями у Петрограді та, яких турбували соціальні питання та земельне питання, та галицьких українців, які були більше заінтересовані національним питанням, яке у них відродилося через конфронтацію з поляками. Також можна відзначити, що Галицька армія була більш боєздатною на відміну від армії УНР, але, все ж таки, питання бойових дій вирішувало командування УНР, яке не завжди розуміло свого положення і не ефективно розпоряджувалося своєю армією. Також можна відзначити

зовнішньополітичні інтриги С. Петлюри з поляками, які обурювало не тільки Галицьке командування, а і ряди самої армії. Це і стало фатальним не тільки для Галицької армії, а і для українського руху в цілому.

Хоменко Влада Валеріївна

здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 1 року навчання 12 групи
історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент, доцент
кафедри історії України **Чернікова І.В.**

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

ЦІНА ПЕРЕМОГИ СРСР У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

Анотація. У дослідженні проаналізовано внесок республік СРСР, зокрема України, та союзників Антигітлерівської коаліції у хід подій Другої світової війни, що забрала життя, за різними даними, від 50 до 85 мільйонів людей у всьому світі. Стаття покликана і для висловлення поваги всім борцям проти нацизму та увічнення пам'яті загиблих.

Ключові слова: Друга світова війна, СРСР, Україна, Червона армія, пакт Молотова-Ріббентропа, втрати у Другій світовій війні.

Сьогодні мало хто сумнівається, що німецький нацизм був величезним злом, а війна з ним призвела до нечуваних в історії втрат. Відомий факт, що найбільше загиблих було в Радянському Союзі, і це до 40% втрат усього світу. З часом найчастіше відчувається, що нові покоління не надто переймаються причинами цієї трагедії, говорячи, що ворог був занадто жорстокий, безжально ставився як до військовополонених, так і до мешканців окупованих територій.

Мета статті: проаналізувати рушійні сили Другої світової війни, внесок радянських республік та союзників Антигітлерівської коаліції у перемогу.

Завданнями дослідження є комплексне узагальнення наявних з даної теми матеріалів та розкриття ролі наказів щодо стратегії проведення тих

чи інших операцій, дій Червоної армії, США та Великої Британії у боротьбі проти нацистської Німеччини, задля порятунку світу.

Відомо, що до того, як Німеччина напала на СРСР, майже 2 роки за пактом Молотова-Рібентропа [1, с. 6], та подальшими економічними торгівельними договорами, Радянський Союз продав Німеччині: 1-2 млн. тон нафтопродуктів, 185 тис. тон марганцевої руди, 1-3 тони платини, приблизно 1,5 млн. тон зерна, 23-26 тис. тон хромової руди. Останній ешелон з радянським зерном пішов через кордон в Німеччину 22 червня 1941 року – за годину до початку нападу Німеччини на СРСР.

Напередодні війни влада СРСР запевняла громадян, що ворога буде розбито на його ж території та малою кров'ю. Але дійсність літа 1941 року повністю перекреслила цю доктрину, і на озброєння Радянському Союзу довелося взяти натомість принцип «за будь-яку ціну», і застосовувати його як на фронті, так і в тилу. Вермахт виявився значно сильніше, чим могло уявити радянське військове та політичне керівництво. Німці та їхні союзники стрімко просувалися вперед, завдаючи Червоній армії однієї тяжкої поразки за іншою. Не минуло від двох тижнів від початку війни, як значні сили радянського західного фронту були затиснуті в Білостогському та Мінському котлах. На початку серпня дві армії південно-західного фронту потрапили в оточення під Уманню. Неспроможні знайти ефективну протидію ворожій тактиці блицкригу, радянське керівництво вдалося до терору та залякування власних підлеглих.

16 серпня 1941 року вийшов наказ ставки верховного головнокомандування № 270 у якому йшлося: «Командирів і політпрацівників, які під час бою зривають з себе знаки розрізнення та дезертирують в тил або здаються в полон ворогу, вважати злісними дезертирами, сім'ї яких підлягають арешту... Зобов'язати кожного військовослужбовця, незалежно від його службового становища, вимагати від вищого начальника, якщо частина його перебуває в оточенні, битися до

останньої можливості, щоб пробитися до своїх, і якщо такий начальник або частина червоноармійців замість організації відсічі воліють здатися в полон, – знищувати їх усіма засобами» [2, с. 476].

Але такі заходи не допомагали, і зовсім скоро сталася Київська і В'яземська катастрофи. На інших ділянках фронту не було таких розгромів, але справи також йшли погано, і радянське керівництво знову вимагало від своїх військ триматися за будь-яку ціну.

8 серпня 1941 року начальник генштабу Борис Шапошников передав телефоном командувачу 7-ої армії Карельського фронту Пилипу Гореленку: «Передаю вам категоричний і рішучий наказ верховного головнокомандувача Лодейного: поля в жодного разі не здавати, битися до останнього бійця... І будь-що, за будь-яку ціну повернути Олонець. Якщо противник буде наполегливо чинити опір в місті, бомбити і спалити його в місті, не звертаючи уваги ні на яке місто» [3, с. 780].

Наступного року ворог знову перейшов у наступ, у результаті чого почалось посилення репресивної складової у радянській стратегії. 28 липня Й.В. Сталін підписує наказ № 227 наркома оборони СРСР, відомий також під назвою «Ні кроку назад» [3, с. 781]. Фактично в ньому визнавалося, що за рік війни стан справ в Червоній армії не покращився: «Не можна терпіти далі командирів, комісарів, політпрацівників, частини та з'єднання які самовільно залишають бойові позиції. Не можна терпіти далі, коли командири, комісари, політпрацівники допускають, щоб кілька панікерів визначали становище на полі бою, щоб вони спонукали до відступу інших бійців і відкривали фронт ворогові. Панікерів і боягузів треба винищувати на місці» [3, с. 783]

Але таких традиційних для радянської влади заходів вже було замало, і Й.В. Сталін наказав перейняти прогресивний досвід німців – використовувати штрафні роти із порушників дисципліни серед своїх солдат. Крім того, Йосип Сталін наказав створити загороджувальні загони,

які стояли позаду нестійких військових частин, і розстрілювали на місці панікерів і боягузів. Сьогодні неможливо виправдати таку жорстокість щодо власної армії, але мотивація влади полягала в тому, що ворог тоді загрожував самому існуванню Радянського Союзу.

Червона армія перейшла до стратегічних наступальних операцій, однак принцип «за будь-яку ціну» не змінився. Штрафбати продовжували безперервно поповнюватися, а загороджувальні загони тепер стояли позаду наступаючих частин. До практики увійшло звільняти радянські міста від загарбників до важливих радянських державних свят, а радянські полководці почали змагатися між собою за перемоги. Ціною таких забаганок ставали тисячі солдатських життів.

Апогеем такої військової стратегії стала Берлінська операція квітня-травня 1945 року. До нині в багатьох публікаціях дуже стислі строки її проведення пояснюють потребою випередити союзників. Серед тих, хто заклав таку традицію бував маршал Георгій Жуков, який у своїх спогадах і роздумах стверджував, що 7 квітня 1945 року верховний головнокомандувач експедиційними силами союзників Дуайт Ейзенхауер заявив про намір першим здійснити операцію із захопленням Берліна. Але це лише маніпуляція фактами. Насправді на необхідності захоплення німецької столиці наголошував не Дуайт Ейзенхауер, а Вінстон Черчилль – британський прем'єр-міністр. Між Лондоном і Вашингтоном навіть виникла гостра полеміка з цього питання. Заява Дуайта Ейзенхауера тільки про можливість наступу на Берлін мала суто дипломатичний характер.

Таким чином він намагався покращити гострі грані у відносинах із британцями. Сам же Дуайт Ейзенхауер вважав що Берлін більше не становить суттєвої військової небезпеки. Він наполягав на доцільності дотримуватися того плану дій, який був прописаний під час Ялтинської конференції. Відповідно до цього плану брати Берлін повинна була

Червона армія. Президент США Франклін Делано Рузвельт підтримав Дуайта Ейзенхауера. Попри незадоволення Вінстона Черчилля, американці запевнили Йосипа Сталіна у дотриманні Ялтинських домовленостей.

Однак Йосип Сталін продовжував вимагати від своїх маршалів якнайшвидшого захоплення Берліна. Навіть влаштував серед них справжні перегони за звання головного переможця. Берлін належало брати військам першого білоруського фронту, якими командував Георгій Жуков, та першого українського фронту Івана Конєва. За канонами воєнного мистецтва, Й.В. Сталін, як верховний головнокомандувач, мав чітко встановити лінію розподілу між цими військовими об'єднаннями. Але він вчинив геть інакше. Іван Конєв згадував у записках командувача фронтом: «Розмежувальна лінія була обірвана приблизно там, куди ми повинні були вийти на третій день операції. Далі передбачалася можливість прояву ініціативи з боку командування фронтів. Чи був у цьому обриві розмежувальної лінії на люббєні негласний заклик до змагання фронтів? Припускаю таку можливість» [4, с. 3].

У результаті навколо Берліна німці створили потужну лінію оборони, і билися вони дуже завзято. Проте Червоній армії знадобилося лише 17 днів для того, щоб здобути перемогу. Але ціною перемоги стали 80 тисяч загиблих (з урахуванням польського війська). Разом із пораненими втрати становили 355 тисяч військових. Це понад 17% особового складу, задіяного в Берлінській операції. Для порівняння: під час висадки в Нормандії в 1944 році, а це наймасштабніша в історії десантна операція, союзники втратили не більше 6,5% особового складу [5, с. 605].

Наприкінці 1945 р. в радянському союзі вперше підраховували загальні втрати у війні. Опікувалася цим спеціальна комісія держплану, яка прийшла до висновку, що в радянському союзі загинуло 15,4 мільйонів

осіб. І це в той час, коли громадян Німеччини загинуло не більше 8 мільйонів, при чому за 6 років війни, а не за 4 роки, як в СРСР.

14 березня 1946 року в інтерв'ю в газеті «Правда» Й.В. Сталін заявив: «Внаслідок німецького вторгнення радянський союз безповоротно втратив у боях із німцями, а також через німецьку окупацію та вивезення радянських людей на німецьку каторгу близько 7 мільйонів осіб» [5, с. 608].

Для багатьох навіть у радянському союзі було цілком очевидно, що такі відверто занижені дані є фальсифікацією. Однак переглянути їх на офіційному рівні радянське керівництво наважилось тільки через 15 років. 5 листопада 1961 року Микита Хрущов, у листі до прем'єр - міністра Швеції Таге Ерландера, повідомив, що війна забрала життя 20 мільйонів громадян СРСР. Вже в грудні цей лист було опубліковано на сторінках часопису «Международная жизнь».

Таким чином, цифра набула офіційного поширення в СРСР. Коли до влади прийшов Леонід Брежнев, у своєму виступі 9 травня 1965 року він заявив, що СРСР втратив понад 20 мільйонів людей. До речі, саме тоді, в 1965 році День Перемоги був оголошений вихідним днем. Ці 20 мільйонів стали офіційною версією радянського керівництва майже на 3 десятиліття. Тому, наприклад, в кіноепопеї Юрія Озерова «Визволення. Останній штурм» 1971 року, яку постійно транслювали по телебаченню до 9 травня так і зазначено «Советских людей погибло 20 000 000 человек».

Так говорили й за доби відлиги, застою, і протягом більшої частини перебудови. Тільки 8 травня 1990 року на урочистому засіданні Верховної Ради СРСР до 45-річниці Перемоги, пролунала інша, ще більша цифра: майже 27 мільйонів загиблих військових і цивільних, причому втрати серед цивільного населення суттєво перевищували втрати серед військових. Також війна залишила понад 2,5 мільйони інвалідів. Такі

цифри вирахувала комісія радянського генштабу під керівництвом генерал-полковника Григорія Кривошеева.

Вже після розпаду СРСР, у 1993 році, основні результати роботи комісії були оприлюднені в колективній монографії «Гриф таємності знято». Вона витримала багато перевидань та її статистичні дані є офіційною версією людських втрат під час Другої світової війни. З цих майже 27 мільйонів загиблих понад 8,5 мільйонів – українці та вихідці з України [6, с. 188-189].

Проте існують версії, озвучені іншими істориками. Вони відрізняються як у бік зменшення, так і в бік збільшення. Наприклад доктор історичних наук Віктор Земсков намагався обґрунтувати цифру 16 мільйонів втрат. Натомість доктор філологічних і кандидат історичних наук Борис Соколов доводив, що СРСР втратив набагато більше: понад 43 мільйони. Ці висновки того часу приголомшили дуже багатьох. Їх розповсюдили ЗМІ по всьому світу як сенсаційне відкриття, хоча фахові історики неодноразово критикували методику підрахунку Соколова за численні неточності.

Схоже дебати щодо остаточної кількості втрат СРСР у Другій світовій війні триватимуть ще довго. Адже це питання дуже політизоване. Але потрібно врахувати важливий момент: зазвичай беруть до уваги тільки втрати СРСР у німецько-радянській війні, тобто за неповні 4 роки. Натомість не враховують втрати в радянсько-польській війні 1939 року, радянсько-фінській 1939 - 1940рр., радянсько-японській 1945 року, а також у численних операціях, на кшталт вторгнення до Румунії та країн Балтії в 1940 році.

Тоді як, наприклад, втрати Китаю обчислюються за 8 років. Китай воював з Японією з 1937 по 1945 роки, і все одно, на думку більшості істориків, Китай перебуває на 2 місці, після Радянського союзу, за чисельністю втрат. Вони становлять близько 20 мільйонів.

Слід відзначити, що за роки німецько-радянської війни до лав Червоної Армії було мобілізовано від 6 до 7 мільйонів мешканців України, це становило близько чверті особового складу Червоної армії. Понад 300 генералів і адміралів Червоної армії були також вихідцями із України. В тилу німецьких військ в ці роки діяло понад 50 тисяч радянських партизан, і загони українських націоналістів, які теж боролися проти нацистських окупантів.

За мужність і відвагу, виявлені в боях проти нацистів, тільки із українських військовослужбовців із Червоної армії отримали 2,5 мільйонів орденів і медалей. Загалом їх отримало 7 мільйонів радянських військовослужбовців. Близько 2,1 тисяч українців стали героями радянського союзу, 32 – двічі героями радянського союзу. Співвітчизник із Сумщини, Іван Кожедуб, став тричі героєм радянського союзу, це найкращий ас антигітлерівської коаліції [7, с. 1].

Внесок України у Перемогу був величезний, але і втрати так само були колосальними: від 3 до 4 мільйонів осіб. В сучасній Україні визначають День пам'яті та примирення 8 травня, і День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні – 9 травня. То ж не забуваємо якою ціною далася ця перемога, і шануємо полеглих. Ми маємо шанувати внесок кожної країни в цю перемогу, і пам'ятати, що ні без інших республік, ні без допомоги своїх союзників, радянський союз не зміг би перемогти нацистську Німеччину.

Дослідивши події Другої світової війни та її рушійні сили, можна впевнено стверджувати, що це була найкривавіша війна у світі, країни яких прагнули змінити політичний устрій всього світу.

Перспективи подальших розвідок полягають у більш детальному вивченні внеску України у події Другої світової війни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Пакт Молотова-Рібентропа URL: https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0025_pak&object=facsimile&pimage=6&v=100&nav=&l=de
2. Наказ ставки верховного головнокомандування № 270 «Про випадки боягузтва та здачі в полон та заходи щодо перетину таких дій», 1941 рік. Документи. Т. 2. М., 1998. С. 476-479 . URL: https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_ru&dokument=0033_obe&object=translation&l
3. Наказ № 227: Оpubліковано у книзі «Історія військового мистецтва. Курс лекцій». М., 1958. Т. 5. С. 780-783. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%B7_%D0%9D%D0%9A%D0%9E_%D0%A1%D0%A1%D0%A1%D0%A0_%D0%BE%D1%82_28.07.1942_%E2%84%96_227
4. Конев І. С. Берлінська операція: спогади // Червоний північ. 1965. 24 червня. С. 3; 25 червня. С. 3. URL: <https://www.booksite.ru/konev/20.html>
5. Кривошеев Г. Ф. та ін. Росія та СРСР у війнах XX століття. Втрати збройних сил: Статистичне дослідження /За заг. ред. канд. воен. наук, проф. АВН ген.-полк. Г. Ф. Кривошеева. М.: Олма-Прес, 2001. 608 с.
6. Гриф секретності знято: Втрати Збройних Сил СРСР у війнах, бойових діях та військових конфліктах /За ред. Г.Ф. Кривошеева. М., 1993. URL: https://www.infran.ru/vovenko/60years_ww2/demogr8_3.htm#7
7. Внесок українського народу в перемогу над нацизмом у Другій світовій війні. URL: <https://pologyrda.gov.ua/vnesok-ukrajins-kogo-narodu-v-peremogu-nad-natsizmom-u-drug-j-sv-tov-j-v-jn.html>

Хотюн Марина Костянтинівна

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти 2 року навчання 61 групи історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент, доцент кафедри всесвітньої історії **Яковенко Г.Г.**
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ ЕТНІЧНИХ МЕНШИН КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Анотація. У статті розглянуто особливості початкових шкіл етнічних меншин в контексті функціонування системи навчальних закладів на півдні України. Проведено аналіз організації освітнього процесу в єврейських та німецьких общинах Катеринославської губернії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: етнічна складова системи освіти, єврейські школи, Катеринославська губернія, початкова освіта, національна меншина, німецькі школи.

У контексті розвитку сучасної системи освіти і виході України на міжнародний рівень надзвичайної важливості набуває питання діяльності шкіл етнічних меншин на території нашої країни. У Катеринославській губернії протягом другої половини ХІХ – початку ХХ століття склався великий досвід роботи органів освіти і громадських організацій у поселеннях іноземних колоністів (греків, німців, євреїв тощо). Завдяки діяльності земств, сільських громад та окремих громадських діячів на Катеринославщині було організовано мережу національних шкіл, що стали для іноземців осередками національної культури і освіти.

Національні школи іноземних колоністів отримали широке розповсюдження на території Катеринославської губернії. Урядова

політика Російської імперії була спрямована на асиміляцію її етнічних меншин, тому іноземні колоністи були вимушені пристосовуватися до нових умов життя. Простеження процесу зародження та розвитку етнічної складової освітньої системи регіону з позицій визначення її впливу на майбутній соціально-економічний розвиток є актуальною регіональною проблемою, яка потребує подальшого вивчення.

Національний складовій регіональної освітньої системи Катеринославської губернії приділена увага у працях Л. Архипенко [1], О. Веліцина [2], В. Гончарова [3], Я. Грахова [4], О. Клауса [5], О. Лернера [6], М. Поджарського [7], у статистичних виданнях Російської імперії [8] та інших. Слід зазначити, що наявні дослідження етнічної складової освіти з історико-географічних позицій виявилися недостатньо вивченими на краєзнавчому рівні.

За даними першого всезагального перепису Російської імперії 1897 р. населення Катеринославської губернії за віросповіданням було розподілене наступним чином: 61,13% населення відносилися до православних та єдиновірців, 4,78% – іудеїв, 1,86% – лютеран, інші відносились до розгалужень протестантських церков [8, с. 93–108]. Виходячи зі статистичних даних, одне з провідних місць займав єврейський етнос. Актуальним питанням для єврейської громади було отримання освіти її членами.

Традиційними типами національної єврейської школи були хедери – початкові релігійні школи і Талмуд-тори, діяльністю яких опікувалися міські рабини, а контролювалися такі заклади міською управою. Різниця у закладах полягала у наступному: Талмуд-тора існував за рахунок добровільних пожертв єврейської громади і призначався для дітей з бідних родин, а хедер – приватна школа, в якій працював один учитель (меламед) і отримував оплату від батьків. Навчальний процес в хедерах зазвичай

відбувався в одній із кімнат помешкання учителя. Учитель мав змогу залучати помічника – белфера (на зразок сучасного вихователя).

Станом на 1841 р. в міністерських освітніх закладах Російської імперії навчалось лише 238 єврея (в Катеринославській губернії – 39 осіб). Вже у 1850 р. в Катеринославі було відкрито єврейське училище 1-го розряду, в 1855 р. воно налічувало 40 слухачів. У 1857 р. було відкрито Талмуд-тора. А вже у 1864 р. у місті функціонувало одне єврейське училище, одна Талмуд-тора, 15 хедерів. У 1898 р. в Катеринославській губернії функціонували 53 єврейські початкові школи, 3 казенних училища, 6 Талмуд-Тори, 121 хедера, 6 загальних та 38 приватних училищ. В губернському центрі у 1903-1904 рр. налічувалось 25 єврейських училищ, 3 Талмуд-Тори, 1 казенне училище, 89 хедерів. Також надавали освітні послуги 2 жіночих курси, в яких навчались 295 учениць та працювали 23 викладачі [3, с.25].

Із середини XIX ст. система викладання в хедері викликала жорстку дискусію між ортодоксальними колами єврейського суспільства та передовими діячами через відсутність програми, якості викладання, рівень підготовки викладачів – меламедів, тривалість перебування в школі учнів, санітарні умови, методи підтримки дисципліни серед учнів.

В хедерах викладали Талмуд, Біблію, єврейську мову, тому до меламедів не висували високих вимог. За правилами, затвердженими Міністерством народної освіти 9 вересня 1893р., меламедом міг бути кожен, у кого було право на проживання в конкретній місцевості та свідоцтво на звання меламеда. Відсутність свідоцтва у власника хедеру каралася штрафом у розмірі 75 крб. сріблом, а за повторне порушення закону розпочиналося судове розслідування.

Дозвіл про відкриття хедеру, загальний нагляд за навчально-виховним процесом здійснювали директори та інспектори народних училищ, для допомоги яким призначались завідувачі міськими

училищами, наглядачі повітових училищ, завідувачі єврейськими початковими училищами [9, с.48].

Дитина приходила до хедеру приблизно з 5 років, а закінчувала повний курс навчання у віці 13-15 років. Якість підготовки дітей в хедері визначали батьки. Тут не було вступних або випускних іспитів та класної системи. Навчальний день тривав 12 годин. Учням не ставились оцінки за їхні знання і не присвоювалася кваліфікація. В ідеалі весь навчальний день діти молодшого віку проводили на подвір'ї, двічі на день приходили по черзі на заняття до меламеда. Діти старшого віку під час занять молодших, самостійно опрацьовували матеріал по групах. Домашні завдання не задавалися [10, с.20].

Питання підвищення якості освіти хвилювали передові єврейські кола, у зв'язку з чим у кінці XIX ст. на півдні України почали відкривати зразкові школи, які існували поруч з хедерами старого типу. Зразковий хедер відрізнявся від старого методикою викладання, яка відповідала більш сучасним вимогам педагогіки. Заняття проводились відповідно до навчального плану, були заборонені тілесні покарання і введено правильний розподіл занять на години і групи, а іноді й на класи. В більшості випадків була збережена тривалість навчального дня. Окрім духовних дисциплін, в післяобідні години викладали і загальноосвітні предмети.

Деякі труднощі виникли у зв'язку з прийняттям Закону «Про хедери» в 1893р., який забороняв викладання загальних дисциплін в. Лише з 1900 р. дирекція училищ давала дозвіл приватним вчителям утримувати хедери, в яких викладалися і загальноосвітні дисципліни. Не дивлячись на всі недоліки, перепони та труднощі, хедери продовжували існувати [1, с.35].

Найбільш доступним для єврейської молоді була Талмуд-тора. В навчальному процесі Талмуд-тори підпорядковувалися Міністерству

народної просвіти, в господарській – Міністерству внутрішніх справ. Завідував Талмуд-торою рабин, а обраний громадою старшина дбав про утримання дітей, підбір учнів, вчителів. Система навчання у Талмуд-торах у другій половині XIX ст. була подібною до тієї, що використовувалася у хедерах. Відрізнялися ці навчальні заклади кількістю учнів та вчителів. З метою підвищення рівня і збагачення змісту викладання в Талмуд-торах Міністерством народної просвіти у 1852 р. було розроблено програму викладання єврейських навчальних предметів у єврейських училищах та перелік релігійних статей, якими повинні були оволодіти учні [10, с.21].

На одного вчителя припадало за законом 25 учнів. Саме з учителів обирали одного, який контролював навчальний процес в закладі, двічі на рік надсилав інформацію про педагогічну діяльність у закладі, якісний та кількісний склад учнів. За бажанням учбового начальства в кінці року в Талмуд-торах могли проводитися іспити. Кількість предметів в Талмуд-торах залежала від їх ступеня. Викладання в Талмуд-торах підпадало під критику громадських діячів, а саме через застарілість методів та якість викладання, застосовування фізичних покарань, антисанітарні умови [3, с.23]. Але реформи Талмуд-тор були практично відсутніми, бо знаходилися під охороною ортодоксальних кіл. Тільки з 90-х рр. XIX ст. Товариство розповсюдження просвіти серед євреїв, з одного боку, та державні комітети з освіти, з іншого, почали прикладати зусилля щодо реального реформування Талмуд-тор. Особливу роль було приділено педагогічним кадрам.

Так, за законом Міністерства народної просвіти від 1896 р. право викладати в Талмуд-торах отримували тільки особи, які мали свідоцтво вчителя початкових класів. Закон вимагав протягом 5 років замінити меламедів без свідоцтв дипломованими викладачами, у противному випадку Талмуд-тори підлягали закриттю. В кінці XIX ст. почали створюватися Талмуд-тори нового типу, де викладали крім єврейських

дисциплін, російську мову, арифметику, історію, географію, природознавство, чистописання, співи, гімнастику, рукоділля. На одного викладача приходилось 30 учнів. Як правило в 4 класах Талмуд-тори навчалися діти з 6 до 19 років, дівчата окремо від хлопчиків [10, с.11].

Отже, важливим засобом початкової єврейської освіти стали Талмуд-тори нового типу. Вдосконалений зміст їхньої діяльності, збільшена кількість навчальних предметів давало змогу отримати більш якісні знання. Це було важливим для єврейської спільноти, оскільки модернізація суспільства кінця XIX- початку XX ст., активізація участі євреїв в економіці регіону висувала все більше вимог до загальної освіти молоді.

Особливе місце посідали німецькі початкові училища, які з'явилися лише завдяки тісній співпраці між іноземними поселенцями та земськими органами Катеринославської губернії. Німецькі поселення були досить ізольованими від корінних мешканців та участі в освітньому процесі. Проживаючи на чужій землі, німці не приймали пропозицій з боку губернського та повітових земських органів самоврядування щодо створення мережі народних шкіл у своїх поселеннях. В основному вони надавали перевагу навчати дітей вдома. Батьки навчали дітей читати і писати німецькою мовою та чотирьох елементарних дій арифметики. Домашнє навчання доповнювалося відвідуванням католицької лютеранської церкви, де діти отримували перші уроки моральності, а також релігійне та моральне виховання. Земства Катеринославщини та сільські громади теж перебували не у вигідному становищі внаслідок відсутності зв'язків з іноземцями, вони не мали підтримки з боку німецьких громад, тому не мали можливості вести шкільну справу в німецьких поселеннях [5, с. 364].

Таке становище взаємної непідтримки між земствами, сільськими об'єднаннями та німецькими громадами тривало до 1877 р. Саме цього

року царський уряд скасовує всі привілеї іноземних колоністів, які звільняли іноземців від проходження рекрутської служби у царських військах, а також від вивчення Закону Божого у навчальних закладах. Крім того, від іноземців вимагалось вести ділову документацію та подавати різного роду прохання російською мовою [5, с. 314]. Ці заходи сприяли русифікації німців.

В німецьких ортодоксально-конфесійних школах навчання було обов'язковим для всіх без винятку дітей шкільного віку. Школа, якою керував пастор, мала тісний зв'язок з общиною, яка практично без допомоги уряду утримувала її на свої кошти, а отже й здійснювала над нею контроль. На початку XIX ст. в німецьких школах склалася своя специфічна система навчання. У школах навчалися хлопчики й дівчатка віком від 7 до 14 років, як правило, до конфірмації. Офіційно навчальний рік продовжувався з 1 вересня до 1 (або 15) травня, але фактично він скорочувався, оскільки діти допомагали батькам у сільськогосподарських роботах та по господарству. У 1841 р. в колоніях були розроблені й прийняті «Правила відвідування сільських шкіл та дитячого навчання». Вони передбачали обов'язкове відвідування дітьми школи, регулярний облік відвідування, сплату сім'ями колоністів грошового штрафу в розмірі 3 коп. сріблом у випадку пропуску занять учнем без поважної причини. Грошові штрафи бралися за квитанцією й передавалися до шкільної каси, а згодом використовувалися для придбання підручників для бідних дітей, заохочення тих учнів, які склали екзамени на відмінно. Грошові штрафи могли бути замінені роботою в общині. До такого способу зазвичай вдавалися сім'ї бідних колоністів [2, с. 123].

Німецькі сільські школи не були однотипними: існували певні відмінності в програмах, виборі дисциплін. Головним завданням школи було навчити дітей читати, писати, рахувати, вивчити напам'ять Катехізис та отримати розуміння головних догматів віри. Незадовільною була

методика навчання дітей в німецьких школах, яка базувалася на зазубрюванні, безкінечному заучуванню напам'ять, застосуванню фізичних покарань. З другої чверті XIX ст. характер навчального процесу німецьких шкіл змінюється завдяки ініціативі голови Сільськогосподарського союзу Й. Корніса. Завдяки його шкільній реформі змінилися програми менонітських шкіл, покращилося викладання, підвищився авторитет шкільного вчителя [8]. Потреба в кваліфікованих педагогах, які до того ж знали б російську мову, стимулювала підняття питання про відкриття навчальних закладів середньої ланки, які готували б ці кадри. Ними стали чотирикласні центральні училища, які орієнтувалися на підготовку викладачів для сільських початкових шкіл, волосних писарів, а також кістерів. Меноніти були першими з колоністів, хто зрозумів виняткову важливість цього започаткування.

У другій половині XIX ст. у зв'язку з потребою в учителях та широким розвитком освіти в колоніях кількість центральних училищ значно зросла. Тільки в Катеринославській, Таврійській та Херсонській губерніях було засновано 13 центральних училищ з загальною кількістю учнів 1362 чол. Окрім цього, в Катеринославській губернії були центральні училища в колоніях Ніколайполь, Шенфельд, Грунау, Павлівка. Поява таких навчальних закладів відповідала потребам економічного розвитку. Водночас випускникам національних шкіл були недоступні гімназії, університети. Головними причинами такої ситуації були мовний бар'єр та низька якість знань через велику кількість учнів, що припадала на одного вчителя [2, с.22].

Пройшовши складний і тривалий шлях становлення, школи стали разом з церковними закладами впливовими центрами розвитку духовного життя колоністів. Практично кожна колонія мала власну початкову школу. Питання, пов'язані з мовною політикою, мали вагомий роль в освітній сфері. У 1866 р. за бажанням Попечительного Комітету до

програми сільських шкіл було внесено новий навчальний предмет – російська мова, яка тоді була потрібна для вирішення культурно-економічних завдань. З 10 грудня 1892 р. німецькі церковно-приходські школи перейшли у відання Міністерства народної освіти. В школах вводилась посада вчителя російської мови, яка частіше оплачувалася земством. З цього часу, завдяки зусиллям місцевої адміністрації, у багатьох німецьких і менонітських початкових школах викладання з першого року навчання велося російською мовою.

На початку XX ст. спостерігався процес збільшення та реорганізації частини колоністських шкіл, трансформації деяких з них у значні навчальні заклади, створення нових центральних училищ, комерційних шкіл, реформування деяких навчальних закладів у вищі початкові училища. Попри адміністративно-правовий тиск, була можливість для різнокультурного співіснування, культури не зливалися, зберігаючи риси національної самобутності. У цей період було практично вирішено проблему кваліфікованих учительських кадрів, суттєво піднявся загальноосвітній рівень колоністів, йшов процес інтеграції колоністської освітньої системи у загальноросійську [5, с.243].

Таким чином, поєднуючи традиційні форми навчання з прогресивними ідеями, євреї Катеринославщини стали одним з найбільш освічених прошарків населення. Хоча кількість навчальних закладів в Україні та в Катеринославській губернії не відповідала релігійним та освітнім потребам батьків, а рівень викладання в хедерах та Талмуд-торах не завжди був на високому рівні, євреям вдалося зберегти традиції виховання. На сучасному етапі відновлена система єврейської освіти, що свідчить про збереження традицій, історії та культури етносу. Німецькі освітні заклади існували на території Катеринославської губернії лише протягом 1789-1881 рр. та були асимільовані серед російськомовного та

українськомовного населення краю, тому на теперішній час в досліджуваному регіоні відсутнє німецьке культурне середовище.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архипенко, Л. М. Соціально-правові основи становлення національних шкіл Дніпропетровщини / Л. М. Архипенко, Л. С. Тутік // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. – Дніпропетровськ : Юридична академія МВС України, 2001. № 1 (7). С. 32-45.
2. Немцы в России: очерки исторического развития и настоящего положения немецких колоний / Александр Александрович Велицын. С.-Петербург: Типография товарищества "Общественная польза", 1893. 460 с.
3. Гончаров В., Нестерцова С. Єврейська початкова освіта в Україні наприкінці ХІХ – поч. ХХст.(на прикладі Маріупольського повіту Катеринославської губернії)/ В.Гончаров, С.Нестерцова.// Наукові праці історичного факультету Запорозького державного університету. Вип.ХІІ.-Запорозжє, 2000.С.20-28.
4. Грахов, Я. Д. Краткий историко-статистический обзор Екатеринославской гимназии и подчиненных ей учебных заведений / Я. Д. Грахов, С. И. Веребрюсов. Одесса, 1856. 307 с.
5. Клаус, А. А. Духовенство и школы в наших немецких колониях / Александр Августович Клаус // Вестник Европы. Вып. № 5. 1869. С. 235-274.
6. Лернер, О. М. Евреи в Новороссийском крае / О. М. Лернер. Одесса : Типография Г. М. Левинсона, 1901. 234 с.
7. Поджарский, М. Еврейский Екатеринослав / Михаил Поджарский // Еврейская старина. 2005. № 6 (30).
8. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. – Т. 13: Екатеринославская губерния / Под редакцией Н. А. Тройницкого.

Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел. СПб, 1904. 254 с.

9. Правила о порядке применения закона 1 марта 1893г. о частных учителях еврейского закона веры – меламедах, утвержденных министром народного просвещения 5 сентября 1893г. - / Фальборк , Чарнолуцкий. Иностранческие и иноверческие училища. СПб, 1903. С.48-52.

10. Житомирський К. Хедер и школа. /Житомирський К. //Еврейская школа. СПб, Октябрь, 1904.С.6-22.

Цицхвая Валерія Максимівна

здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 1 року навчання 11 групи
історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент, кафедри
історії України, в.о. декана історичного
факультету **Гончарова О.С.**

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

АКТ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1941 Р.

Акт відновлення Української Держави 1941 р. мав велике значення й став своєрідним проривом у становленні українського націоналістичного руху. Вкотре українцями була здійснена спроба вибороти свою Незалежність. Однак проголошення Акту й досі оточує чимало міфів, пропаганди та спекуляцій. Частково причиною цього є те, що протягом багатьох років проросійською та більшовицькою владою спотворювалися майже усі факти щодо розвитку націоналістичного руху. З огляду на це, поглибленого аналізу потребує значення проголошення Акту відновлення Української Держави 1941 р. та наслідки для керівників Організації Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери чергової спроби вибороти незалежність для українців.

29 червня 1941 року радянське військо залишило Львів. Наступного дня о 4:30 ранку до Львова прибув батальйон «Нахтігаль», до складу якого переважно входили українці, командиром був Роман Шухевич. Незабаром у місто увійшла група учасників ОУН(Б) [1, с. 89]. Провідником Національних зборів був призначений Ярослав Стецько. Його першим кроком стала розмова з митрополитом УГКЦ А. Шептицьким. Щоб переконати митрополита підтримати проголошення Акту та підписати

звернення, у якому виражалася підтримка уряду ОУН(Б), Я. Стецьку знадобилося кілька годин [2]. Митрополит благословив відновлення Української Держави: «Установленій владі віддаємо належний послух. Узнаємо Головою Державного Правління України Пана Ярослава Стецька» [3, с. 258].

Заручившись підтримкою А. Шептицького, ОУНівці вирушили до Ратуші Львова, де вже о 6:35 яскраво майорів синьо-жовтий прапор. За різними даними, з 18:00 до 20:00 у будинку «Просвіти» почалися Українські національні збори, на них були присутньо близько 100 українських делегатів.

30 червня 1941 року о 21 годині, після 23 років неволі, було проголошено Акт відновлення Української Держави. «Волею Українського Народу, Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української Держави, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України» [3, с. 250].

Акт відновлення Української Держави складався з трьох пунктів. У першому пункті ОУН(Б), «яка під проводом її творця й вождя Євгена Коновальця вела в останніх десятиліттях кривавого московсько-більшовицького поневолення завзяту боротьбу за свободу», закликала український народ «не скласти зброю», доки на території українських земель не буде Української Суверенної Держави. Своєю чергою влада зобов'язувалася забезпечувати усі потреби й розвиток народу [3, с. 251]. Другий пункт передбачав, що на західних територіях створюється українська влада, яка буде підпорядковуватися Українському Національному Уряду, котрий знаходитиметься у столиці – Києві [3, с. 251]. Третій пункт зазначав, що відновлена Українська Держава буде співпрацювати з Німеччиною. Українська Національна Революційна Армія, що буде створена на українських теренах, боротиметься за Суверенну Соборну Українську Державу проти московської окупації

спільно з німецькою армією [3, с. 251]. Закінчувався Акт відновлення Української Держави традиційними для ОУН(Б) фразами: «Слава Україні! Героям Слава!» [3, с. 251].

30 червня і 1 липня 1941 року Львівське радіо передавало проголошення Акту. 2 липня 1941 року Адольф Гітлер дізнався про збори у Львові і наказав: «Уряд України розігнати, провідників арештувати, а їх співробітників взяти під суворий надзір і контроль органів Головної управи безпеки Рейху» [3, с. 271]. Вже 3 липня 1941 року члени Українського Національного Комітету та Степан Андрійович Бандера були допитані німецькою адміністрацією Генерал-губернаторства [3, с. 274]. 5 липня того ж року він був викликаний у Берлін. У середині вересня – ув'язнений у гестапо в Берліні. 11 липня 41 року німецьке командування заборонило політичну діяльність українських організацій, зокрема й акції підтримки Акту [4].

Таким чином, організація Українських Націоналістів під проводом Степана Андрійовича Бандери зробила важливий та водночас ризикований крок, коли проголосила Акт відновлення Української Держави. Ця подія стала знаковою, адже відновилася Суверенна Українська Держава, хоч і не надовго. Окрім того, Акт відновлення Української Держави став своєрідним проривом у становленні українського націоналістичного руху.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гончарова О. С. Історія України новітнього часу: Навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету. Харків: Антиква, 2017. 332 с.
2. Терещук Г. 30 червня 1941 року у Львові: Акт відновлення Української Держави та хаос. Радіо Свобода. 2021. 30 червня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/akt-vidnovlennia-ukrayinskoyi-derzhavy-oun-/31332023.html>

3. ОУН в 1941 році : Документи, частина 1/ Упоряд.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. 336 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0001884>

4. 30 червня 1941-го, 75 років тому, проголосили акт відновлення Української державності. URL: <https://old.uinp.gov.ua/news/30-cherhvnya-1941-go-75-rokiv-tomu-progholosili-akt-vidnovlennya-ukrainskoi-derzhavnosti>

Шмалько Денис Вікторович

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти 1 року навчання 12 групи історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент, кафедри історії України, в.о. декана історичного факультету **Гончарова О.С.**

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

ПРИЧИНИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

У Радянських республіках з 1921 року починає впроваджуватись нова економічна політика (НЕП). Впроваджуючи її державно-партійне керівництво стабілізувати економіку країни, що перебувала у стані глибокої кризи. Здійснювана більшовицьким керівництвом політика воєнного комунізму викликала незадоволення у населення, масові повстання та протести. Все у суспільстві засвідчувало неможливість збереження старих підходів та необхідність змін державного управління економікою. З цією метою було заплановано ряд змін, які отримали загальну назву нова економічна політика. Вона була кроком вперед, та дозволяла вийти з кризи Радянським республікам після Першої Світової війни та революційних потрясінь 1917 – 1921 років.

Вперше з ідеєю заміни політики продрозкладки продподатком у 1920 р. виступив Л. Троцький, але його пропозицію не було прийнято Декретом ВЦВК від 21 березня 1921 року, прийнятим на підставі рішень X з'їзду РКП(б), продрозкладка була скасована і замінена продподатком, який був приблизно удвічі нижчим. «Для забезпечення правильного і спокійного провадження господарства на основі більш вільного користування хліборобами продуктами своєї праці і своїми господарчими засобами, для

зміцнення селянського господарства і піднесення їх продукційності, а також з метою точного встановлення припадаючих на хліборобів державних зобов'язань, розкладка, як засіб державного заготівлення продовольства, сировини і фуражу замінюється натуральним податком. Податок береться, як відсоток, або доля вироблених господарством продуктів. При визначенні податку на кожне господарство береться на увагу загальна кількість десятин заможності, кількість товару в кожному господарстві» [1, с. 55].

Настільки значне послаблення дало певний стимул до розвитку виробництва утомленому від війни селянству. Можливо на затвердження НЕПу вплинули повстання матросів і робітників Кронштадту, тому що сам В. Ленін стверджував що між цими подіями був певний зв'язок. Скасування продрозверстки стало необхідним рішенням, тому що селянство з часом зрозуміло всю не вигідність та згубність для свого господарства продрозверстки і в зв'язку з цим переставав засівати землі, в знак протесту проти державної податкової політики. Ймовірно, саме це стало головною причиною переходу до НЕПу. В. Ленін запевняв, що з переходом до продподатку будь-який селянин сам зможе, відповідно до податку, встановлювати розмір посівних площ. Це мало стабілізувати розвиток сільського господарства. Але були більшовицьким керівництвом визнавалися й мінуси цих змін. Вони визнавали, що з появою вільної продукції почнуть відроджуватись ринкові відносини, що суперечило загальній доктрині відмови від товарно-грошових відносин. Однак зупинити цей процес було неможливо. Проте можна було мінімізувати їх наслідки. З цією метою було обмежено масштаби торгівлі, наданням права селянам використовувати залишки своєї продукції «у місцевому господарському обороті» [2, с. 15].

Введення цієї політики викликало неоднозначну реакцію. З опозиційними настроями боролися. У циркулярі секретаря ЦК КП(б)У Ф.

Кона, адресованому в 1921 р. місцевим партійним організаціям, наголошувалося на необхідності викорінювати спроби протесту, особливо якщо вони набирали групової форми або виходили за межі осередку. «Ніякі виступи, – підкреслював Кон, – особливо на безпартійних зборах, збоку окремих товаришів з критикою прийнятого партією курсу цієї політики не можуть бути допущені». Підбиваючи підсумки дискусії на VII конференції КП(б)У в квітні 1923 р., на якій лунали голоси проти нової економічної політики, Х. Раковський закликав до єдності, якої на той час практично не було. «Ілліч був за НЕП, – говорив він, спираючись на авторитетну думку партійного лідера, – усі постанови і резолюції ЦК говорять про це, і нам потрібно як дисциплінованим, добрим товаришам підкорятися, можливо, не завжди віддаючи собі звіт, в чому полягає ця політика» [1, с. 58]. НЕП, за словами Леніна визначався як тимчасовий крок, покликаний стабілізувати економічну ситуацію в країні. Це створювало передумови для відмови державної партії від цього курсу на півдорозі, коли вона ще не досягла поставленої мети. Адже в рамках нової економічної політики не можливо було перейти до реалізації далекосяжних планів індустріалізувати країну [3, с. 54].

Таким чином, запровадження нової економічної політики було викликане необхідністю знайти шляхи виходу країни із соціально-економічної та політичної кризи. Лише загроза втратити політичну владу в країні через значне невдоволення населення змісило партійно-державне керівництво відступити від своєї концепції побудови суспільства майбутнього в якому не було місця товарно-грошовим відносинам, та допустити їх існування, хоча й в обмеженому масштабі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Валентинов Н. НЭП и кризис партии. Нью-Йорк: «Телекс», 1991. 270 с. URL: https://vtoraya-literatura.com/pdf/valentinov_nep_i_krizis_partii_vospominaniya_1991__ocr.pdf

2. Гончарова О. С. Історія України новітнього часу: Навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету. Харків: Антиква, 2017. 332 с.

3. Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921–1928) / Відп. ред. С. Кульчицький. К.: Інститут історії України НАН України, 2015. Том 1. 656 с.

Ющенко Вероніка Романівна

здобувачка першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти 1 року навчання 12 групи
історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент, доцент
кафедри історії України **Чернікова І.В.**

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди
м. Харків, Україна

БУЛАВА: ВІД БОЙОВОЇ ПАЛИЦІ ДО СИМВОЛУ ВЛАДИ

Анотація. У статті аналізується розвиток булави від пізнього палеоліту до наших днів, її значення як національного символу, клейноду. Розкриваються зовнішні ознаки в різні епохи України. Досліджено перетворення стародавньої примітивної зброї на символ влади.

Ключові слова: булава, зброя, символ влади, клейнод.

Здійснивши опитування в соціальній мережі Instagram в якому взяло участь 90 осіб, ми дізналась про те, що 80% опитуваних вважають, що булава на українських землях з'явилася лише в добу козачини. Мене зацікавило це питання і ми вирішили дослідити його. В ході вивчення даної проблеми з'ясувалось, що перші прототипи цих регалій зародилися ще до нашої ери та виконували роль зброї ударно-дробової дії. Пройшовши крізь віки й епохи, приймаючи нові значення, в сучасній, незалежній Україні булава є національним символом влади.

Мета даної статті: розглянути ґенезу булави від примітивної зброї до клейноду.

Завданнями даної статті є: дослідити розвиток булави у ході історичного процесу, простежити сучасне місцезнаходження українського клейноду.

У сучасному розумінні булава для українців – це не лише історичний вид зброї, а насамперед символ влади та мужності козаків, національний

символ. З простої зброї вона пройшла довгий шлях, спочатку ставши гетьманським клейнодом, а надалі й символом президентської влади в Україні [8].

Булавою називають різновид холодної ударної зброї, що складається з держака та бойової частини – яблука. Ця стародавня холодна зброя, відома з найдавніших часів у багатьох народів. Виникла під час пізнього палеоліту з простої бойової палиці, до якої були додані гострі скалки з кременя чи обсидіану. Ретельно вирізана крем'яна головка булави була одним з артефактів, знайдених при розкопках неолітичного кургану Наут в Ірландії. У цілому, відомо багато знахідок булавних головок з отворами, що належать до Бронзової доби [7].

На українських теренах перші військові булави, виготовлені з твердих порід каменю, відомі від часів енеоліту. Значення їх як «інсигній» влади, на думку фахівців, не тільки не заперечує, а навпаки, підкреслює їх бойову функцію [3, с. 2].

Подальші поодинокі знахідки булав пов'язані з періодом бронзи. Відомі булави були й у скіфів, утім, як і у попередні часи, булави й перначі зрідка зустрічаються у скіфських похованнях. Поодинокі артефакти археологи зрідка віднаходять у могилах найвизначніших воїнів. Таким чином, у процесі розвитку за булавами зберігалися ті самі ідентифікаційні та комунікативні функції, що і на Сході. Вважається, що булава – перша зброя наших пращурів з ударно-дробовою дією [6, с.73-74].

Якісно новий етап поширення булави в Україні пов'язаний з періодом України-Русі. Так вже в IX ст. булава стає популярною зброєю серед заможних дружинників і простих воїнів [5, с.311]. Про це свідчить чимала кількість археологічних знахідок з цілком різним рівнем оздоблення: від найпростіших залізних до вишуканих бронзових зразків У князів булава-шестипер передавалася у спадок, і, за древніми легендами, сама

направляла руку правителя, і підпорядковувалася тільки нащадкам князівського роду [4, с.83]. Нерідко можна побачити булаву у зображальних джерелах цього періоду (В. Васнецов «Богатирі», 1898 р.).

Комплекси зброї у похованнях свідчать про суто бойове призначення булав. Це демонструє лаконічність форм і бойову ефективність конструкції типів залізних булав, представлених знахідками з території Південно-Західної Русі [3, с. 56].

Значна кількість бронзових булав, віднайдена поряд із залишками воїнів без обладунків, зокрема, на Райковецькому городищі, може свідчити про те, що булава відігравала у середньовічній Русі роль не тільки бойової, але й цивільної зброї [1, с.143]. Але згодом, ще у домонгольські часи початку XIII ст. розповсюджувалися булави позолочені та прикрашені, що є показником того, що булава перетворювалася на символ влади та достатку, а її наявність у дружинника була виявом знатності його роду.

Після монголо-татарської навали виробництво булав призупинилося, майстерні ковалів були спалені та знищені. Разом з тим не припинялося використання булав на Русі й надалі. На жаль, в процесі складної та неоднорідної історії нашої держави європейський меч витісняє усі основні соціально-культурні та сакральні ніші зайняті булавою у попередні часи та навіть захопив нові. Натомість булава отримала новий статус масової зброї.

Від другої половини XVI ст. на українських теренах окремі елементи лицарської культури були сприйняті та засвоєні новоутвореним станом – козацтвом. Українська козацька старшина вважала себе прямою спадкоємицею давньоруської лицарської традиції, й від другої половини XV –початку XVI ст. почала поступово повертатися традиція відзначати булавою уповноважену особу. Серед ранніх іконографічних підтверджень цього впливу – портрет кардинала Іполіто Медичі в угорському строї роботи Тиціана [6, с. 228].

Появу булави на українських землях за часів козаччини пов'язують також із польським королем Стефаном Баторієм. Як виглядала булава можна дізнатися з портретів гетьманів від Сагайдачного до Розумовського. Це був кийок з горіхового дерева (50 – 70 см) з насадженою на кінці срібною або позолоченою кулею. Зазвичай, вона покривалася бірюзою, смарагдами, перлами тощо. На деяких гетьманських булавах зображували герб, прізвище чи вензель власника. За клейноди, що зберігалися у військовій скарбниці, відповідав генеральний підскарбій.

Булава була відзнакою гетьмана від найдавніших часів. Вже у 1581 р. запорожці віддають новому гетьманові Самійлові Зборовському до рук булаву зі словами: «Подаємо тобі цю відзнаку перших гетьманів цього місця, що нам щасливо, з доброю славою наказували». Булава як символ найвищої влади завжди перебувала на видному місці. Наприклад, під час чергових переговорів з поляками у Львові в жовтні 1648 р. Богдан Хмельницький сидів за столом із золоченою булавою. А під час виборів нового гетьмана вона лежала на столі. І лише тоді, коли вже претендента «гетьманом окликнули й давали йому булаву і бунчук у руки» [8]. Гетьмани діставали булави від війська й від різних володарів, що хотіли собі приєднати козаків. Зокрема, відомо, що славнозвісному батьку Хмелю король Ян Казимир прислав булаву.

Після ліквідації полково-сотенного устрою та Нової Січі були скасовані клейноди січової старшини. У 1775 році запорозькі клейноди разом з військовим скарбом, майном і цінностями січової церкви потрапили до рук Г. Потьомкіна і за його наказом були вивезені до Санкт-Петербурга. В 1788 році булаву кошового та 4 перначі царська влада передала новоствореному Чорноморському козацькому війську. Пізніше ці клейноди використовувалися в Кубанському козацькому війську.

З часом більшість козацьких клейнодів опинилася в російських музеях. До Свято-Преображенського собору в Санкт-Петербурзі потрапили

клейноди задунайського козацтва – бунчуки, надані турецькими султанами, курінні знамена, срібна булава, 8 козацьких панікадил.

Наприкінці XIX ст. багато клейнодів опинилося в приватних колекціях Г. Алексеева, О. Поля, В.Тарновського та більшість із них втрачена у вирі громадянської війни в Україні 1917–1921 рр.

Під час української революції 1917–1921 уряд Української Народної Республіки порушував перед Тимчасовим урядом Росії, а згодом – і перед більшовицькою РНК питання про повернення козацьких клейнодів, однак повернути їх в Україну не вдалося. А в 1930-х рр. багато з них за загадкових обставин зникли із російських музеїв.

Під час громадянської війни в Росії 1918– 1920 рр. клейноди Кубанського козацького війська: 3 загальновійськових, 35 малих курінних та 33 полкові прапори, 17 булав, 24 перначі – були вивезені емігрантами в Сербію. У роки Другої світової війни частина цих клейнодів безслідно зникла.

На жаль, більшість козацьких символів влади зберігаються не на Батьківщині. Наприклад: булава Івана Сірка, що знаходиться, ймовірно, в Колегії Святого Андрія у Вінніпегу (Канада), який діє при Манітобському університеті; булава Пилипа Орлика, під якою затверджувалася перша Конституція України, – в муніципальній бібліотеці шведського містечка Лінчопінга; булава Богдана Хмельницького в Музеї Війська Польського у Варшаві. В США донедавна зберігалася 14 булав періоду Запорозької Січі.

У музеях України зберігається невелика частина козацьких регалій. Так, у Переяслав-Хмельницькому історичному музеї зберігаються булава XVIII ст. та бунчук XVII ст., в Чернігівському історичному музеї – булава XVII ст., в Дніпровському історичному музеї імені Д.Яворницького – литаври XVII ст., в Національному музеї історії України – булава та бунчук XVII ст., перначі XVII– XVIII ст.

Це тільки незначний перелік тих козацьких клейнодів, місцеперебування яких більш-менш відоме. Не важко уявити, який би мав резонанс професійно складений, відповідно оформлений та виданий каталог українських національних реліквій, що зберігаються як в Україні, так і поза її межами. Вже самим своїм існуванням він зміг би врятувати значну кількість історико-культурних цінностей від викрадення, привласнення, зникнення. При наявності та доступності такого каталогу мало хто б ризикнув прибрати до своїх рук документальні та речові джерела, відомі в усьому світі. Немає сумнівів і в тому, що він значно зміцнив би авторитет української держави на міжнародній арені, змусив зовсім по іншому поглянути на культурну спадщину нашого народу, на нас, сьогоденних українців. А поки що ми дивуємо міжнародну спільноту тим, що на інавгурацію президента привозимо гетьманського прапора зі Швеції [9].

Отримавши незалежність, українці прагнули відродити давні традиції козачини. Тому згідно з Указом Президента України від 29 листопада 1999 року офіційними символами Глави держави є: Прапор (штандарт) Президента України, Знак Президента України, Гербова печатка Президента України та Булава Президента України. Булава Президента України засвідчує спадкоємність багатовікових історичних традицій українського державотворення. Вага президентської булави – 750 г. Складається вона з двох порожнистих частин: руків'я й так званого яблука. В булаву заховано тригранний стилет з булатної сталі з вигравіюваним позолотою латинським девізом «OMNIA REVERTUTUR» («Все повертається»). Стилет з булави витягується за допомогою кнопки, прикрашеною якутським смарагдом. Зберігається булава в різьбленій скриньці з червоного дерева. Ложемент – з пурпурного оксамиту.

Отже, в даному дослідженні було виявлено, що булава користувалась популярністю майже в усі періоди становлення України. Вона пройшла шлях від ударної палиці до національного символу влади.

Перспективи подальших розвідок. Незважаючи на значний науковий інтерес до питань українських символів влади, залишається багато проблем, які є малодослідженими. Зокрема, окремого розгляду потребує повернення козацьких клейнодів на Батьківщину.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гуцул В.М. Рицарська мілітарна технологія в Києво-Руській та Польсько-Литовській державах у XIII – XVI ст.: інструменти, концепції та практики збройної боротьби: дис. на здобуття наук. степеня канд. іст. наук: спец.07.00.02 – «Всесвітня історія» / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». К., 2011. 187 с.
2. Грицюк В.М. Військо скіфів (озброєння, організація, війни та воєнне мистецтво). Київ-Чернівці, 2009. 296 с.
3. Кирпичников А.Н. Древнерусское оружие. М.: Наука, 1996. 147 с.
4. Кирпичников А.Н. Массовое оружие ближнего боя из раскопок древнего Изяславля // Краткие сообщения Ин-та археологии АН СССР. 1978. № 155. С.30-37.
5. Кирпичников А.Н., Медведев А.Ф. Вооружение // Археология ССР. Древняя Русь. Город. Замок. Село /Отв. ред. Б.А. Колчин. 1985. С. 298-364.
6. Тоїчкін Д.В. Булави й перначі на теренах України: зброя та символ влади // Історія давньої зброї. Дослідження 2014: зб. наук. пр. / Інститут історії України НАН України; Національний військово-історичний музей України. К.: Ін-т історії України НАНУ, 2014. С. 227-241.
7. Інтернет-ресурс: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%83%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B0>
8. Інтернет-ресурс: <http://www.nbuv.gov.ua/node/3985>

Ярещенко Артур Олегович

здобувач другого (магістерського) рівня вищої
освіти 2 року навчання 61 групи
історичного факультету

Науковий керівник: к.і.н., доцент, в.о. завідувача
кафедри історії України **Мартінова І.С.**

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди

м. Харків, Україна

ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС СУВЕРЕНІЗАЦІЇ УРСР ТА ПРОГОЛОШЕННЯ ЇЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1985-1991 рр.)

Комплекс реформ, суспільно-політичних та економічних змін у СРСР загалом та УРСР зокрема названий «перебудовою» мав великий вплив на населення. Як цей період призвів до розпаду СРСР та проголошення незалежності України? Яким чином еволюціонували погляди населення УРСР на суспільно-політичні події тих часів? Як населення України поставилося до проголошення незалежності та чи змінилася їх думка через 30 років державності?

Системне дослідження специфіки суспільно-політичних настроїв населення України 1985-1991рр., глибоке і всебічне вивчення комплексу суспільно-політичних, ідеологічних, економічних чинників і тенденцій, які впливали на ці настрої, актуальне з позиції розуміння сучасної суспільно-політичної свідомості населення України.

Багато уваги дослідженню та висвітленню цієї теми доклала О.Н. Гордіна.[3,4] У своїх працях вона розглядала різні періоди та події перебудови та їх вплив на населення УРСР, зокрема політику «гласності»,

серпневий путч ДКНС, проголошення незалежності України та референдум на її підтвердження 1 грудня 1991 року.

О. Бойко[1] у монографії «Нариси з новітньої історії України» розглядає еволюцію суспільних поглядів та суспільно-політичних процесів на початку 1990-х рр. до проголошення незалежності України. Окремим підрозділом він виділив еволюцію суспільних поглядів і процесів, де описав динаміку політизації українського суспільства.

О. Муравський[8] досліджував «регіональні аспекти перебудови» зокрема перебіг виборчої кампанії виборів народних депутатів СРСР 1989р. та специфіку її проходження на Львівщині – одного з найактивніших соціально-політичних регіонів УРСР.

Питанням «гласності» та її впливу на населення через переосмислення української історії та її «білих плям» на сторінках журналів та інших часописах займалася Храмцова І.А.[11]

У процесі написання наукового реферату були використані різноманітні види джерел. Так, першу групу опублікованих джерел складають документи різних відділів КДБ УРСР та КДБ СРСР які були зібрані у єдину збірку авторами (В.А. Смолій, Г.В. Боряк, Г.І. Гончарук).[13]

Другу групу джерел складають матеріали в тогочасних газетах та журналах. На сторінках цих видань поступово, завдяки гласності почали підніматися питання у тому числі і політичного характеру. Особливе місце займають читацькі відгуки та листи на певні питання які були розглянуті у цих періодичних виданнях. Серед використаних видань варто зазначити такі назви: «Красноезнамя»[7]; «Слобідський край»[12]; «Літературна Україна»[14].

У статті автор робить спробу проаналізувати зміни суспільно-політичної думки населення УРСР в роки «перебудови»; скласти періодизацію зміни настроїв населення, виділити основні періоди та їх

відмінності один від одного; дослідити ступінь політизації українського суспільства в процесі розгортання суспільно-політичних трансформацій.

Як відомо, період суспільно-політичних та економічних змін в СРСР які були ініційовані радянським керівництвом на чолі з Михайлом Горбачовим прийнято об'єднувати під назвою «перебудова». Проте цей період поділяється на більш вузькі хронологічні відрізки, які відрізняються один від одного масштабом змін. Кожен з них мав більший або менший вплив на населення. З нашої точки зору доцільним вважається виділити три основні «періоди» перебудови. Перший (квітень 1985р. – кінець 1986р.) період включає в себе спроби реформування передусім економіки СРСР у рамках програми «прискорення». Почавшись з квітневого пленуму ЦК КПРС 1985р. цей період не відзначився якимись суттєвими суспільно-політичними подіями, які б могли справити враження на населення, хоча певні ключові моменти «пізньої перебудови» (демократизація, гласність) були задекларовані ще тоді. Другий (січень 1987р. – кінець 1988р.) характеризувався збільшенням як масштабу та і кількості суспільно-політичних змін у країні (розширення гласності, обговорення політичної реформи, «нове політичне мислення, «релігійний ренесанс») які мали більший вплив на суспільно-політичні погляди населення, збільшили його суспільну активність. Третій (1989р. - 1991р.) період характеризувався ще більшими соціально-політичними змінами та потрясіннями для населення. Саме в цей період відбулися доленосні події для країни: вибори народних депутатів СРСР загалом і УРСР зокрема, «парад суверенітетів», серпневий путч ДКНС і проголошення незалежності України.

У березні 1985 року до влади в СРСР прийшов Михайло Горбачов, маючи бажання змінити та покращити передусім соціально-економічний розвиток країни.

На той час радянське суспільство юридично жило в умовах демократії але насправді замість радянського народовладдя воно жило у тоталітарній системі з відсутніми правами та свободами (у тому числі зі свободою висловлювань) громадян.

Прийшовши до влади, у перших своїх промовах М. Горбачов відкрито заговорив про деякі проблеми у державі, зокрема про сповільнення економічного зростання. Це, фактично, були перші кроки на шляху до гласності. [Вплив політики гласності...: 2010. С.7]

Впровадження гласності виражалось у обговоренні існуючих у суспільстві проблем, поглибленні політики критики і самокритики керівництва, заохоченні критики і пропозицій "знизу", реабілітації несправедливо засуджених, визнання помилок попередніх десятиліть радянської влади. [Вплив політики гласності...: 2010. С.7] Таким чином гласність підривала сліпу довіру до друкованого слова, давала змогу виробляти власні судження і позбавлятися ідеологічних догм.

Проте, гласність не була повноцінною. У кожному з її проявів були обмеження, свідомо накладені керівництвом. [Нариси з новітньої історії ...: 2004. С. 43] XIX конференція КПРС у липні 1988 р. підкреслила, що «гласність не повинна завдавати шкоди інтересам держави, суспільства, і правам людини». На першому місці, звичайно перебували інтереси держави. [Історія України...: 2015. С. 421]

Зважаючи на консервативність української республіканської преси, гострих проблемних публікацій у ній було менше, ніж у центральних виданнях. Специфіка української гласності полягала в її національному забарвленні. Але аналізуючи тогочасну пресу, можна помітити тенденцію до обговорення суспільних явищ, які раніше були своєрідними табу. У газетах перепліталися публікації на теми, що заохочувались згори: про зловживання дрібними чиновниками службовим становищем, про порушення трудового законодавства, про "відсіч сірій літературі", про

відновлення "чистого і чесного імені керівника-комуніста"[Як украли мільйон // Літературна Україна. – 1987.]з тими, які в принципі не були бажаними, але стали можливими для обговорення завдяки гласності.[Вплив політики гласності...: 2010. С.10]

У наслідок розширення гласності, склалася негативна для держави ситуація. Адже, дозволивши офіційно висвітлювати існуючі проблеми, влада фактично брала на себе зобов'язання щодо їх вирішення. Проте, її діяльність не давала бажаних результатів. Це неминуче призводило до її дискредитації в очах суспільства. Висвітлюючи проблеми і не вирішуючи їх, радянська влада розписувалась у своїй безпорадності. Таким чином, у людей почало формуватися почуття безкарності. Багато хто почав жити за принципом "дозволено все, що не заборонено", а часом і те, що було офіційно заборонено, залишалось дозволеною на практиці.[Вплив політики гласності...: 2010. С.10]

Особливістю гласності в УРСР стало те, що спливали суперечливі сторінки української історії, відкриття і обговорення яких призвело до поляризації суспільно-політичних настроїв населення на східній та західній Україні. У той час, як переважно на заході і в центрі домінуючими були національно-демократичні ідеї, які представляв в основному НРУ, на сході та півдні більш активним був робітничий рух, який з 1989 р. стали представляти страйкові комітети[Пробудження. Робітничий рух...: 1995. С.42].

Улітку 1989 р. на арену політичної боротьби в СРСР та УРСР вийшов робітничий рух. В умовах гострої соціальної напруги особливо активно заявили про себе шахтарі. Їхні масові страйки охопили найбільш важливі вуглевидобувні регіони Радянського Союзу: Кузнецький басейн, Воркуту, в Україні — Донецький і Львівсько-Волинський басейни.[Радянська Україна. — 1989. — 10 серпня.]

Основні вимоги шахтарів були соціальні. Хоча в низці міст, зокрема у Ворошиловграді, Стаханові, Червонограді, Павлограді, Сніжному вони мали й політичний характер. Допускалися висловлювання виключити з Конституції СРСР положення про КПРС як керівну й організуючу силу суспільства. У м. Червонограді Львівської області страйкарі закликали достроково провести вибори в місцеві ради, звільнити з посад керівників партійних, радянських і правозахисних органів, створити незалежну профспілкову організацію, легалізувати українську католицьку церкву. [Україна в 1985–1991 рр...: 2018. С. 110].

У березні-травні 1989 року унаслідок впровадження «демократизації» пройшли вибори Народних депутатів СРСР до новоствореного органу – З'їзду народних депутатів СРСР. Партійні комітети не втручалися у виборчий процес і не визначали кандидатів з боку комуністів та безпартійних. На один мандат могли претендувати кілька кандидатів.

В Україні виборці провалили багатьох функціонерів на високих посадах. [Історія України...: 2015. С. 470]. Позитивно оцінили результати виборів члени українських демократичних об'єднань: «Українська Хельсінкська спілка», «Товариство рідної мови», «Товариство друзів Лева» які сприйняли це як «перемогу над партійно-бюрократичним апаратом». [Шлях до незалежності...: С. 307].

По одностайним оцінкам опитаного населення в різних районах Львівської області яке представляло майже всі верстви населення, вибори у Верховну Раду СРСР були проявом справжньої демократії та вільного волевиявлення населення. [Шлях до незалежності...: С. 311].

Багато районних комітетів КПРС повідомляли інформацію про поширення серед суспільства національно-мовних питань, призовах до бойкоту виборів, агітації за Народний Рух України з боку Товариства української мови ім. Тараса Шевченка. [Шлях до незалежності...: С. 374]

Виборча кампанія 1989 року супроводжувалася численними мітингами. На деяких мітингах у Львівській області у квітні 1989 року представниками «демократичних об'єднань» у присутності близько 23 тисяч мітингарів окрім питань присвячених суто виборчій кампанії були підняті також питання політичного устрою країни і політичного статусу УРСР. Мітингарі були забезпечені лозунгами, плакатами, жовто-блакитними прапорами були об'єднані в групи скандування. [Шлях до незалежності....: С. 373].

Під час виборів населенням західних регіонів УРСР піднімалися питання недостатнього освітлення у газетах національної символіки, порушеннями умов рівності при подачі матеріалів про кандидатів в народні депутати. Викликали непорозуміння позиції окремих партійних комітетів та первинних парторганізацій які самоусунулися від участі в передвиборчій агітації. [Шлях до незалежності...: С. 374]

Загалом, на території УРСР участь у виборах взяли 93,4 % виборців, що стало одним із найвищих показників у СРСР. Депутатами Верховної Ради СРСР обрано 231 особу. Під час виборчої кампанії національно-демократичні сили виявили низку порушень стосовно порядку висунення кандидатів; проведення окружних передвиборчих зборів; процесу голосування [Вибори 1989р....: 2012: С. 589]

У висновку можна сказати що більшість населення справді трималася думки про відмінність виборів 1989 року від інших виборчих кампаній в СРСР, але з огляду на відсутність демократичного досвіду країни, населення було невдоволено реалізацією виборів та підкреслювало проблемні моменти виборчої кампанії.

На початок 1990р. у наслідок виборів у законодавчі органи СРСР та УРСР на альтернативній основі відбулося юридичне посилення демократичної опозиції в СРСР. Широкого розмаху набула демократизація, населення використовувало нові політичні права та

можливості. Втрата населенням довіри до КПРС та погіршення економічної ситуації викликало радикалізацію суспільних настроїв та активізацію діяльності політичних партій.

Коли у серпні 1991 року консерватори, утворивши ДКНС, спробували захопити владу в країні, у суспільстві не було єдиної думки стосовно ставлення до їх дій. Більше 60% населення очікували репресій, хоча вважали переворот антиконституційним. У цей же час був значний відсоток співчуваючих путчистам, тих хто сподівалися на прихід «сильної руки», яка нарешті насильницькими методами зможе навести лад у державі. Таким чином, з одного боку українське суспільство вітало демократичні перетворення і негативно сприймало антидемократичні прояви. Але з іншого, справжніх активістів серед людей було мало.

Ідея проголошення незалежності України у різних частинах республіки сприймалася по-різному. У той час як на заході населення у більшості вітало це рішення, сприймало серпневі події 1991 р. як свято, на сході та півдні проголошення незалежності зустріли холодно, часто навіть не сприймаючи серйозно, не усвідомлюючи масштаби перемін. Важко вірилось, що насправді життя тепер почне плинути «без Москви».

Явка виборців 1 грудня 1991 року була досить високою. Найбільш активним був захід України, зокрема Тернопільська, Івано-Франківська та Львівська області. Менш активними були схід та південь, особливо АР Крим, де явка виборців досягла лише 67%. За результатами референдуму за незалежність України висловлювалося більшість населення всіх областей України.

На час проголошення незалежності більшість населення не усвідомлювала масштабу політичних змін та нових завдань і викликів які постали перед державою. Саме тому, поряд із ейфорією від нових можливостей, відміни вказівок «згори» які надавала суверенність держави, у новий історичний період свого існування українське населення вступило

ще не готовим до нових завдань побудови держави. Це і було однією із головних причин тяжкого економічного становища України у початкові роки її державотворення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко О.М. Нариси з новітньої історії України. Київ., 2002. 527с.
2. Гарань О.В. Убити дракона: З історії Руху – та нових партій України. Київ., 2001. 402с.
3. Гордіна Н. О. Суспільно-політична настрої населення УРСР в умовах "перебудови" (1985 - 1991 рр.) :автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Н. О. Гордіна; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2012. 15 с.
4. Гордіна Н. О. Суспільно-політичні настрої населення УРСР в умовах суверенізації та здобуття Україною державної незалежності (1990 - 1991 рр.) / Н.О.Гордіна // Гілея: науковий вісник. 2010. № 41. С. 172-177.
5. Даниленко В. М. Інтелігенція України в перебудовних процесах (1985-1991 рр.) // Інтелігенція і влада :зб. наук. пр. ; Одес. нац. політехн. ун-т. - Одеса : Екологія. - Вип. 41. 2019. 2019. С .54-63.
6. Кульчицький С.В., Мицик Ю.А., Власов В.С., Історія України. К, 2015. 542 с.
7. Катаев Е. Это все уже было...: /Обзор читательских писем по поводу избирательной кампании, развития демократии/ //Крас. Знамя. – 1989.- 20авг.
8. Муравський О. І. Вибори 1989 р. до Верховної Ради Срср: специфіка Львівщини. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність 2012. Вип. 93. С. 585-589
9. Русначенко А.М. Пробудження. Робітничий рух на Україні 1989-1993 рр. Київ., 1998. 371с.
10. Радянська Україна. 1989. 10 серпня.

11. Храмцова І. А. Переосмислення концепції української історії на сторінках художньо-літературних і громадсько-політичних журналів у часи перебудови на Україні // Вісник Черкаського університету : наук. журн. Черкаси : Черкас. нац. ун-т. № 22 (355). 2015. - 2015. - С .88-94.
12. Хаблак М. По шляху утвердження суверенітету /// Слобідський край 1991. 3 липня.
13. Шлях до незалежності: суспільні настрої в Україні кін. 80-х рр. XX ст. Документи і матеріали. До 20-ї річниці незалежності України / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, Г. І. Гончарук та ін.
14. Як украли мільйон // Літературна Україна. 1987.

Зміст

Авершина А.О. (науковий керівник: к.і.н., доц. Мартинова І.С.) ЗОБРАЖЕННЯ ПОВСЯКДЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА У ТВОРАХ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО	3
Бережна Я.Л. (науковий керівник: к.п.н., доц. Микитюк С.О.) НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІТНЕСУ В УКРАЇНІ.....	9
Біліченко В.І. (науковий керівник: к.п.н., доц. Микитюк С.О.) СТВОРЕННЯ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ФУНКЦІЙ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАДЗВИЧАЙНОЇ КОМІСІЇ (1918 – ПЕРША ПОЛОВИНА 1919 РОКУ)....	15
Вільк Д.О. (науковий керівник: к.і.н., Луценко М.В.) ПЛАНІ АЛЬФРЕДА РОЗЕНБЕРГА ЩОДО УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ ВІЙНИ.....	20
Власюк Д.Ю. (науковий керівник: к.п.н., доц. Микитюк С.О.) ПРАВО НА ЖИТТЯ ЯК НЕВІД'ЄМНЕ ПРАВО КОЖНОЇ ЛЮДИНИ.....	26
Водяницька Л.С. (науковий керівник: к.і.н., доц. Місостов Т.Ю.) ШЕСТИДЕННА ВІЙНА У РАМКАХ АРАБО-ІЗРАЇЛЬСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ.....	35
Горбань М.Ю. (науковий керівник: к.і.н., доц. Ямпольська Л.М.) КОЛОНІАЛЬНА ПОЛІТИКА АНГЛІЇ У ВІКТОРІАНСЬКИЙ ПЕРІОД (1837–1901 РР.)	43
Гусак О.В. (науковий керівник: к.і.н., доц. Чернікова І.В.) ЄВРЕЙСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ НА ХАРКІВЩИНІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІ РЕАЛІЇ.....	50
Дейнеко Ю.С. (науковий керівник: к.і.н., Луценко М.В.) АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї ТА ЇХ ВПЛИВ НА ДЕМОГРАФІЧНИЙ РОЗВИТОК В УКРАЇНІ.....	56
Діас Германов Е.А. (науковий керівник: к.і.н., доц. Мірошніченко С.В.) ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПІЗНЬОЇ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ.....	63
Дівицька С.В. (науковий керівник: к.і.н., доц. Ямпольська Л.М.) МАО ЦЗЕДУН І ВПРОВАДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ «ВЕЛИКОГО СТРИБКА»	68
Довбиш В.О. (науковий керівник: к.і.н., Луценко М.В.) СЕЗОННЕ ВІДХІДНИЦТВО НА ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ ТА ЙОГО ВПЛИВ	

НА ПОВСЯКДЕННЯ КОЗАКІВ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ (ЗА СПОСТЕРЕЖЕННЯМИ ПАРАФІЯЛЬНИХ СВЯЩЕНИКІВ)	76
Жук О.В. (науковий керівник: д.і.н., проф. Рябченко О.Л.) ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ РОБІТНИКІВ ХАРКОВА У 1920-1930-ТІ РР....	83
Заярна О.В. (науковий керівник: к.і.н. Луценко М.В.) ДЕМОГРАФІЧНИЙ ПЕРЕХІД КРАЇН СВІТУ.....	85
Ігнатова Т.О. (науковий керівник: к.і.н. Луценко М.В.) ЗОВНІШНЯ ТРУДОВА МІГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ.....	89
Капля Т.С. (науковий керівник: к.і.н. Луценко М.В.) УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917-1920 РОКІВ НА ТЕРИТОРІЇ СЕЛА ПОКРОВСЬКОГО.....	95
Котенко М.В. (науковий керівник: к.і.н. Луценко М.В.) МІСЦЕ КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКОГО ТОВАРИСТВА У ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ.....	103
Кравченко В.В. (науковий керівник: к.і.н. Луценко М.В.) СТАТЕВО-ВІКОВА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ.....	107
Красновський М.С. (науковий керівник: к.і.н., доц. Гончарова О.С.) ДЖЕРЕЛА ХОРОБРОСТІ СКАНДИНАВСЬКИХ ВІКІНГІВ.....	111
Курганова Г.В. (науковий керівник: д.і.н., проф. Рябченко О.Л.) ДОГОВІР МІЖ СПОЛУЧЕНИМИ ШТАТАМИ АМЕРИКИ ТА СОЮЗОМ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РУСПУБЛІК ПРО ЛІКВІДАЦІЮ ЇХ РАКЕТ СЕРЕДНЬОЇ ТА МЕНШОЇ ДАЛЬНОСТІ 1987 РОКУ.....	118
Ляшевська Г.І. (науковий керівник: к.і.н., доц. Чернікова І.В.) ПЕРШИЙ ВЛАСНИЙ МАЄТОК О.М. БЕКЕТОВА.....	123
Матей Ю.Ф. (науковий керівник: к.і.н., доц. Гончарова О.С.) ДЕТЕРМІНАНТИ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ПАСИВНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ	128
Нестеренко В.В. (науковий керівник: к.ю.н., доц. Олійник О.М.) ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ В ПЕРШИХ РАДЯНСЬКИХ КОНСТИТУЦІЯХ УКРАЇНИ.....	137
Онацькій А.В. (науковий керівник: к.і.н., доц. Чернікова І.В.) РУШІЙНІ СИЛИ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ (2013 – 2014 РР.)	143

Охрімович А.О. (науковий керівник: к.і.н., доц. Мірошніченко С.В.) ІМПЕРАТРИЦЯ ФЕОДОРА ТА ЇЇ ВНЕСОК В ІСТОРІЮ.....	150
Перепелиця В.О. (науковий керівник: к.і.н., доц. Вороніна М.С.) ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ГОМОСЕКСУАЛІВ У НАЦИСТСЬКІЙ НІМЕЧЧИНІ.....	155
Пономаренко В.В. (науковий керівник: к.і.н., доц. Мірошніченко С.В.) ОБРАЗ «ЖІНКИ ПРИ ВЛАДІ» У ПРАЦЯХ РИМСЬКИХ ІСТОРИКІВ І-ІІ СТ. НА ПРИКЛАДІ ДИНАСТІЇ ЮЛІЇВ-КЛАВДІЇВ.....	162
Рак А.Р. (науковий керівник: к.і.н. Луценко М.В.) СТАВЛЕННЯ ДО «ЄВРЕЙСЬКОГО ПИТАННЯ» В УКРАЇНСЬКИХ ВИДАННЯХ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....	175
Решетов С.Я. (науковий керівник: к.і.н. Беззубенко А.В.) ПАРТІЯ «ЧОРНІ ПАНТЕРИ»: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ, ІДЕЙНА ПЛАТФОРМА.....	178
Рижик Т.В. (науковий керівник: к.ю.н., доц. Олійник О.М.) ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕПУТАТА ПАРЛАМЕНТА В УКРАЇНІ ТА У СВІТІ.....	187
Семенець Є.В. (науковий керівник: к.і.н. Луценко М.В.) СТОЛИПІНСЬКА АГРАРНА РЕФОРМА ТА ЇЇ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	194
Сергієнко В.С. (науковий керівник: к.і.н., доц. Серяков С.О.) НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ПОЛЬСЬКОЇ ВЛАДИ ЯК СИСТЕМНИЙ ЧИННИК ПОДАЛЬШОЇ ЗМІНИ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ МАПИ СІЛЕЗІЇ (ОСІНЬ 1945 – СЕРЕДИНА 1947 РР.)	198
Сінчевська К.А. (науковий керівник: к.і.н. Луценко М.В.) ПОЛІТИКА ОЛЕКСАНДРА ІІ ЩОДО УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ.....	205
Тарасенко О.А. (науковий керівник: к.і.н., доц. Ямпольська Л.М.) КОНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ТА ЯПОНІЇ.....	208
Тихонюк О.І. (науковий керівник: к.і.н. Луценко М.В.) ЧЕРВОНЕ КОЗАЦТВО.....	213
Токар К.В. (науковий керівник: к.і.н. Луценко М.В.) УТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ. ВІЙНА З БІЛЬШОВИКАМИ (1917 – 1921 РР.)	217

Топчій Д.С. (науковий керівник: к.і.н., доц. Дьякова О.В.) ЖИТТЄПИС МИКОЛИ КРИВОРУЧЕНКА.....	222
Федотов Д.Є. (науковий керівник: к.і.н. Луценко М.В.) ДОГОВІР МІЖ КОМАНДУВАННЯМ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ ТА КОМАНДУВАННЯМ ДОБРОВОЛЬЧОЇ АРМІЇ ДЕНІКІНА У 1919 РОЦІ, ЙОГО ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ.....	228
Хоменко В.В. (науковий керівник: к.і.н., доц. Чернікова І.В.) ЦІНА ПЕРЕМОГИ СРСР У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ.....	233
Хотюн М.К. (науковий керівник: к.і.н., доц. Яковенко Г.Г.) ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ ЕТНІЧНИХ МЕНШИН КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	242
Цицхвая В.М. (науковий керівник: к.і.н., доц. Гончарова О.С.) АКТ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1941 Р.	253
Шмалько Д.В. (науковий керівник: к.і.н., доц. Гончарова О.С.) ПРИЧИНИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ.....	257
Ющенко В.Р. (науковий керівник: к.і.н., доц. Чернікова І.В.) БУЛАВА: ВІД БОЙОВОЇ ПАЛИЦІ ДО СИМВОЛУ ВЛАДИ.....	261
Ярещенко А.О. (науковий керівник: к.і.н., доц. Мартинова І.С.) ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС СУВЕРЕНІЗАЦІЇ УРСР ТА ПРОГОЛОШЕННЯ ЇЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1985-1991 рр.)	268

**ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ МОЛОДИХ ВЧЕНИХ ІСТОРИЧНОГО
ФАКУЛЬТЕТУ ХНПУ ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ**

(приурочений вшануванню пам'яті Польового Гетьмана Слобідського
козацького округу, Отамана ГО «Окремий науково-освітній центр
Українського козацтва імені Г.С. Сковороди», генерал-отамана
Українського козацтва (2002 – 2021 рр.), ректора ХНПУ імені Г.С.
Сковороди (1980 – 2020 рр.), академіка
Івана Федоровича Прокопенка)

Відповідальна за випуск: кандидат історичних наук, доцент кафедри
історії України, координатор з наукової роботи, заступник декана
історичного факультету з навчальної роботи ХНПУ імені Г.С. Сковороди
Луценко М.В.

Технічний редактор:

Матей Ю.Ф. – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня 4 року навчання, голова Студентського наукового товариства історичного факультету ХНПУ імені Г.С. Сковороди